

Indholdsfortegnelse

INDLEDNING	2
TEORI	5
ØKOKRITIKKEN I LITTERATUREN	5
KONSTRUKTIVISME OG SPROG	7
ØKOKRITIKKEN – POLITISK PROPAGANDA?	9
HEIDEGGER – EN INTRODUKTION	11
HEIDEGGER OG SPØRGSMÅLET OM VÆREN	13
HEIDEGGER I ØKOKRITISK PERSPEKTIV	16
LITTERATURHISTORISK PLACERING	20
LÆSEVEJLEDNING	25
ANALYSE AF HAVET OG MENNESKENE	26
ØKOKRITIKKEN OG DE JYSKE DRAMAER	26
KARAKTERANALYSER	29
KARAKTERERNE I EN HEIDEGGERSK OPTIK	33
HANDLINGEN OG DET RELIGIØSE TEMA	36
VITALISTISKE TENDENSER	39
DE KONSERVATIVE, TRADITIONALISTISKE LINJER OG TEKNOLOGIKRITIKKEN	40
KÆRLIGHEDEN TIL BØNDERNE	43
ANALYSE AF "AUGUST"	46
ANALYSE AF "JOHAN FRA Æ HAVBJERGE"	54
ANALYSE AF "TRÆET PAA DIGEVOLDEN"	60
OPSUMMERING AF ANALYSEFUND	65
DISKUSSION	67
PROBLEMER I ØKOKRITIKKEN	67
MUNK OG ØKOKRITIKKEN	68
KONKLUSION	76
LITTERATURHENVISNING	78
BILAG 1: "HØSTROSEN"	82
BILAG 2: "AUGUST"	84
BILAG 3: "JOHAN FRA Æ HAVBJERGE"	86
BILAG 4: "TRÆET PAA DIGEVOLDEN"	91

Indledning

Kaj Munks forfatterskab bliver ofte knyttet til 2.verdenskrig, og det både på godt og ondt, fremdeles fokuseres der på hans religiøse tanker og hans gennemgående fokus på 'Gud, Konge og Fædreland'. Disse optikker er naturligvis yderst berettigede og opsummerer udmærket nogle af Munks grundtanker. Dog mener jeg, at der er endnu et gennemgående tema i forfatterskabet, som ikke har fået den samme opmærksomhed på trods af Munks kontinuerlige fokus på netop dette. Naturen fylder meget i Munks produktioner, da den ofte ikke blot er velbeskrevet, men også bestemmer handling og til tider taler til mennesket. Dette speciale vil derfor fokusere på naturen i Munks forfatterskab.

Dette fokus er ikke særegent for litteraturstudier i tiden, da miljø og natur i stigende grad er omdiskuterede emner grundet globale miljøproblemer, og ydermere via den begyndende erkendelse af, at vi ikke kan tage naturen og dens ressourcer for givet. Denne problematik er, hvad der ligger til grund for 'økokritikken', der ikke blot er en litteraturteori, men på sin vis en kulturteori (Glotfelty & Fromm, 1996, s. xx). Heri flyttes fokus fra den antropocentriske tankegang med mennesket i midten til et økocentrisk/biocentrisk synspunkt, der placerer naturen i centrum. Der skabes således et spændingsfelt, hvor mennesket uvant stilles i baggrunden, og hele vores værdisystem bliver vendt om, hvorpå der skabes et nyt syn på naturen, kulturen, og hvad det vil sige at være et menneske i naturen (ibid. s. xviii).

Økokritikken er et paraplybegreb, der dækker over mange forskellige retninger og grene, som omhandler alt fra romantikkens naturdigte til nutidens science fiction. Dog er der generel enighed om, at økokritikken som litteraturteori for alvor bliver defineret og anerkendt i form af sit naturfokus, således at den mest rammende definition fra en af økokritikkens toneangivende forskere lyder:

What then *is* ecocriticism? Simply put, ecocriticism is the study of the relationship between literature and the physical environment. Just as feminist criticism examines language and literature from a gender-conscious perspective, and Marxist criticism brings awareness of modes of productions and economic class to its reading of texts, ecocriticism takes an earth-centered approach to literary studies. (Glotfelty & Fromm, 1996, p. xviii)

Definitionen er som det fremgår yderst åben. Der er plads til fortolkning, hvilket også forklarer økokritikkens vidtstrakte spændingsfelt. Økokritikken som litteraturteori har i den seneste tid også vundet indpas i Danmark, bl.a. ved kunstneriske nyudgivelser såsom Signe

Gjessings *Ud i det u-løse* (2012) og Klimakrisens¹ musikalske performance projekter (2010-). Men også i det akademiske felt ses en nylig implementering af økokritiske perspektiver, bl.a. via *Dansk Samtidslyrik*, der har for øje at beskæftige sig med nye linjer indenfor litteraturforskning, hvoraf første bind delvist beskæftiger sig med økokritik (Larsen & Mønster, 2015). Jeg mener at kunne se en tendens til, at økokritikken i dansk optik oftest sættes forbindes med nyudgivelser eller moderne litteratur, hvorfor jeg i dette speciale vil inddrage økokritikken i læsningen af Kaj Munks ældre litteratur. På denne måde vil ikke blot Munks forfatterskab få tilført nye og moderne perspektiver, også den økokritiske forskning på den danske akademiske scene vil få tilføjet nye vigtige aspekter. Ydermere mener jeg, at naturen i Munks forfatterskab indtager så essentiel en plads, at en økokritisk læsning ikke blot er på sin plads, men også er nødvendig.

Som førnævnt spænder økokritikken som teori over et væld af forskellige retninger, der er dog særligt én, der ikke blot udmærker sig i forhold til fokuset på Munk, da den forener litteraturen og teorien ikke blot tidsligt men også tematisk. Flere økokritikere fremhæver Martin Heideggers tanker som værende særligt økokritiske. Heideggers udforskning af, hvad det vil sige 'at være' i verden, åbner op for en eksistentiel afsøgning af forholdet mellem menneske og naturen (Løgstrup, 1996, s. 12). Ydermere stiller Heidegger spørgsmål til menneskets udnyttelse af naturens umiddelbare ressourcer samt konsekvenserne af det stigende fokus på teknologiske fremskridt (Cooper, 2005, s. 345). Heideggers avancerede og revolutionerende gentænkning af menneskets væren giver mulighed for at revurdere menneskets værdigrundlag og plads i verden, hvilket er i overensstemmelse med økokritikkens værdigrundlag. Heideggers plads i økokritikken som litteraturteori er yderligere relevant og anvendelig, da Heidegger tillægger sproget som system stor værdi: "at væren med tænkningen når frem til sproget. Sproget er værens hus" (Heidegger, 2004, s. 27). Han uddyber i sine teorier problemkomplekset vedrørende naturens rolle i forhold til menneskets konstruktioner, tegn- og værdisystemer, hvilket vil udfolde sig løbende i specialet.

Når jeg finder Heidegger interessant ikke blot i en økokritisk optik, men også i forhold til Kaj Munk, er det blandt andet fordi, de tidsmæssigt passer sammen, da de begge er en del af de skæbnesvangre årtier i første del af det 20. Århundrede. Denne tidlige samklang bliver yderligere underbygget af begge mænds fascination af Hitler, en fascination der fører dem i

---

¹ Band bestående af Theis Ørntoft og Lars Skinnebach.

komplet modsatte retninger. Hvad der dog endnu mere binder de to karakterer sammen, er deres forkærlighed for de rurale miljøer og dermed sammenhængende opfattelse af bondestanden som repræsentant for ægte, livsduelige mennesker. Desuden er der flere sammentræf i Munk og Heideggers afsøgning af det 'at være til' og i deres livsanskuelser, der i deres enkle essens bebuder mennesket at handle og leve fuldt – en hypotese jeg vil udfolde og uddybe i specialet.

Det er dog ikke blot Munk og Heideggers sammenfald i meninger, der gør koblingen interessant, men også de tydelige skel i deres opfattelser, som er givende for forskningen. Munks direkte facon ligger milevidt fra Heideggers gådefulde teorier, men også Munks trofaste bekendelse til kristendommen udgør et kuriosum i forhold til de ellers vitalistiske værdier, der prægede hans liv og forfatterskab – værdier, som stemmer overens med Heideggers ateistiske synspunkter (Safranski, 1998, s. 165-166).

Formålet med indeværende speciale er således at fremdrage nye aspekter på Kaj Munks forfatterskab ved at inddrage økokritikken som moderne litteraturteori, hvorpå der opnås en vekselvirkning, der tilfører begge forskningsområder nye relevante perspektiver. Ydermere vil det blive tydeligt, hvordan der kan trækkes tråde mellem datidens toneangivende filosof Martin Heidegger og den populære Kaj Munk i sådan en grad, at der åbnes for et nyt eksistentielt og økokritisk syn på Munk og hans værker. Specialet vil kredse om naturen og mennesket i det via gennemgribende læsninger af udvalgte Munk tekster, hvori naturen er særlig præsent, som det blandt andet ses i dramaet *Havet og Menneskene*, i digtet "August" og i prosastykkerne "Johan fra Havbjerge" og "Træet paa Digevolden". Slutteligt vil specialet kunne påvise Munks særlige forhold til naturen, der var af eksistentiel karakter, som i anekdoten om Høstrosen: "Det var ligegodt sær. Saa undrede han sig over, at den saadan kunde folde sig ud derude i Efteraaret, den fine Blomst. Det var ligegodt ogg sær. Og til sidst begyndte han at ane, at den havde noget at sige ham." (Munk, 1958, s. 199)²

---

² Vedlagt som bilag 1

Teori

Som nævnt i indledningen er 'økokritik' et vidt begreb, der forgrener sig ud i mange forskellige retninger, hvorfor jeg i det følgende vil redegøre for økokritikkens generelle udvikling og placering i den akademiske litterære verden, for derefter at indsnævre feltet ift. specialets fokusområde.

Økokritikken har med sin unge alder et væld af definitioner og navne bag sig, idet emnet har været allestedsnærværende på trods af, at der ikke har været et samlende forum for feltet, hvilket Cheryll Glotfelty påpeger i det toneangivende værk *The ecocriticism reader – Landmarks in literary ecology*: "Individual studies appeared in a wide variety of places and were categorized under a miscellany of subject headings, such as American Studies, regionalism, pastoralism, the frontier, human ecology, science and literature, nature in literature, landscape in literature or the names of the authors treated" (Glotfelty & Fromm, 1996, s. xvii). Det fremgår tydeligt, at der generelt set har været en stigende interesse i at behandle naturen ud fra en litterær akademisk vinkel, et faktum understøttet af de talrige mærkater økokritikken har haft på sig og inkluderer. Desuden er Glotfelty-citatet også et udtryk for det brede felt økokritikken udgør: dybdeøkologi, økofeminisme, Heideggersk økologi etc. (Gregersen & Skiveren, 2016, s. 24).

Økokritikken i litteraturen

Naturen har selvsagt altid været repræsenteret i litteraturen. Den har dannet rammen om utallige dramaer igennem tiden, men har som regel netop fungeret som en ramme – en scene hvorpå menneskets forviklinger, tanker og værdier er kommet til udtryk. Økokritikkens kongstanke har fra sin spæde start i 1970'erne og frem været at ændre opfattelsen af natur som sekundær ramme til primær værdi og aktør (Barry, 2009, s. 239) (Glotfelty & Fromm, 1996, s. xix). Det stærke fokus på naturen i litteraturen kom som et led i debatten om det efterhånden uomtvistelige klimaproblem, hvor naturvidenskabelig forskning gang på gang har frembragt dystre resultater for naturens tilstand (Gregersen & Skiveren, 2016, s. 23). Derfor er der til stadighed åbenlyse forbindelser mellem kultur, naturvidenskab og litteraturteori, da de er uløseligt forbundet i sagen omkring naturen, der må siges at være relevant for samtlige fagområder. Det er således sigende for økokritikken som litteraturteori, at den er nært forbundet med naturvidenskaben, hvilket i sig selv er noget af et særtræk, da de to områder ofte er blevet adskilt og set som modsætninger i en art natur vs. kultur

(Garrard, 2012, s. 3). Det unikke samspil mellem de forskellige discipliner er et tydeligt udtryk for klimasituationen, der ikke længere lader sig ignorere med global opvarmning, stigende vandstande, kraftigere storme etc. De konstaterbare ændringer har fordret naturvidenskabelig forskning til udbedring, forebyggelse og forklaring, men økokritikerne mener her, at den naturvidenskabelige forskning ikke kan stå alene (Clark, 2011).

Økokritiske forskere som Robert J. Brulle, Greg Garrard og Glotfelty argumenterer logisk for, at kultur og litteratur altid har været udtryk for menneskers følelser og opfattelser af et givent felt såsom naturen. Desuden påpeger de vigtigheden af det fortolkningsrum litteraturen åbner op for, da de naturvidenskabelige undersøgelser naturligvis har deres begrænsninger, når det kommer til spekulationer og fremtidige scenarier: "Thus ecocriticism cannot contribute much to debates about problems in ecology, but it can help to define, explore and even resolve ecological problems in this wider sense" (Garrard, 2012, s. 6).

Litteraturen kan tillade sig, at bevæge sig ud i det ukendte, og beskrive verden, som den kunne se ud, og på den måde synliggøre eventuelle videnskabelige fund på mere appellerende og forståelig vis for almindelige mennesker (ibid. s. 5). Med andre ord kræver den naturvidenskabelige forsknings kolde fakta et sideløbende studium i litteraturen og kulturen generelt, da det kan komme med et bud på, hvorfor vi er nået til så afgørende et punkt i verdenshistorien: "ecocriticism need not remain parasitic upon the natural sciences, but has a distinctive and constructive contribution to make to the diagnosis and resolution of ecological problems" (ibid. s. 13). Det er således både økokritikken som litteraturteori, der er oplysende, men også de skønlitterære værker, der forholder sig til de økokritiske tematikker.

Samtidig påpeger Brulle, hvordan de økokritiske spørgsmål er essentielle for, hvordan vi som mennesker ser på naturen og hinanden, hvilket åbner op for en nyfortolkning og revurdering af måden, hvorpå vi opfatter naturen for sig selv og i forbindelse med mennesket:

Questions about preservation of the natural environment are not just technical questions; they are also about what defines the good and moral life, and about the essence and the meaning of our existence. Hence, these are not just academic or technical matter, to be settled in elite dialogues between experts. These are fundamental questions of defining what our human community is and how it should exist (Clark, 2011, s. 1).

Konstruktivisme og Sprog

Dette leder hen til endnu et af økokritikkens fokusområder, der kredser om konstruktivismen, for hvad er natur egentligt? Det er et ord, der bliver brugt om mangt og meget og altid i den henseende, at alle ved, hvad der menes med det. Man fristes til at skrive, at et *naturgivent* fænomen som naturen ikke behøver definering, men skal man følge dem, som Finn Collin i sin bog *Konstruktivisme* beskriver som radikale konstruktivister, lyder det: "De hævder, at et eller andet fænomen, som vi normalt opfatter som uafhængigt eksisterende, i virkeligheden er frembragt eller "konstrueret" igennem menneskers tænkning, sprog og sociale praksisser" (Collin, 2003, s. 11). Ifølge konstruktivismen er naturen ikke blot et isoleret og i-sig-selv-bestående fænomen, men er i stedet primært til igennem menneskets opfattelser af det.

Naturen har ifølge økokritikere både draget fordel af og lidt under konstruktivismen, da Immanuel Kants tanker om, at al opfattelse af verden er subjektiv førte til en nytænkning af fænomener og værdier, der var nødvendig for menneskets refleksion og erkendelse (ibid. s. 16). Dog bliver naturen ifølge konstruktivismen til et fænomen, der erkendes af mennesket og således er underlagt menneskets fortolkning og konstruktion, Martin Gregersen og Tobias Skiveren beskriver dette økokritiske forhold i deres speciale om den materielle drejning således:

Harmans lidet beskedne mål er at gøre op med hele den filosofisk-idealistiske og antropocentriske tradition efter Immanuel Kants såkaldte kopernikanske vending (Harman 2010d: 2). Mens man før Kant rent faktisk *var* ude ved tingene, sådan som de i bund og grund er, blev subjektet efter Kant – lidt (fir)Kantet sagt – låst inde i sin egen verden, uden mulighed for at nå "tingen i sig selv" (se Kant 2008: 76). Og det er netop dette kantianske fængsel, den spekulative realisme forsøger at bryde ud af ved ikke kun at fokusere på mennesket og dets erkendelse, men også på tingenes selvstændige aktiviteter. (Gregersen & Skiveren, 2016, s. 13)

Kants konstruktivistiske tanke om, at mennesket står over og udenfor naturen, er derfor selvsagt svær at forene med de økokritiske tanker, om at naturen eksisterer i kraft af sig selv og udmærket kan stå alene med eller uden mennesket.

Idéen om naturen og generelt verden som menneskelige konstruktioner, leder op til den mest gennemgribende kulturelle konstruktion, nemlig sproget. For at vende tilbage til spørgsmålet: hvad er natur? Det er først og fremmest et ord. Det er et ord, der som regel har

nogenlunde den samme betydning verden over, og henviser til alt fra bjerge til buske, fra himmel til hav, så at sige *naturlige* ting. Men hvad menes så med *naturligt*? Allerede nu tydeliggøres økokritikkens kompleksitet, i det den som litteratur- og kulturteori, konstant veksler i sine metoder, der går fra generelle observationer til dybtgående sproglige diskursanalyser. Timothy Clark, der er manden bag Cambridges antologi *Literature and the environment*, tager fat i netop denne problemstilling om naturens sproglige natur: "The very term *nature* has several, incompatible meanings whose interrelation can be said already to enact some distinctive environmental quandries" (Clark, 2011, s. 6). Clark opstiller tre umiddelbare tolkninger af *natur*, hvor den første rummer den totale sum af strukturer, substanser og kausale kræfter i universet, hvilket inkluderer mennesket og som sådan alt. Den anden tolkning er baseret på, at natur er det modsatte af mennesket, og modstiller således kultur og natur. Den tredje tolkning Clark nævner, er *naturen* af ting, såsom samfundets natur eller *naturens natur* (ibid. s. 6-7).

Natur er dermed ikke blot natur, og ting er sjældent *naturlige*. Navnlig er sproget ikke naturligt i og med, det er en social konstruktion, hvilket uvægerligt leder frem til kuriositeter som, hvordan man taler om den *naturlige natur*, når man kun har det konstruerede sprog til at tale om det. Den anerkendte forsker Kate Rigby understreger dog, hvordan naturen hæver sig over sproget i hendes artikel "Ecocriticism":

The physical reality of air, water, fire, rock, plants, animals, soils, ecosystems, solar systems etcetera, to which I refer when I speak of 'the natural world', nonetheless precedes and exceeds whatever words might say about it. It is this insistence on the ultimate precedence of nature vis-à-vis culture, which signals the ecocritical move beyond the so-called 'linguistic turn' perpetuated within structuralism and poststructuralism. (Rigby, 2002, s. 3)

Rigby fastslår således naturens egenverdi og placerer det uden for de sociale konstruktioner, sproget er en del af. Imidlertid ses der fortsat en problemstilling omkring, hvordan man placerer og taler om natur i en verden, der langt hen af vejen består af sociale konstruktioner. Dette fokus er også en stor del af den økokritiske forskning, hvor særligt Martin Heideggers filosofi trækkes frem med sit fokus på netop sproget og særligt poesien som en mulig udtryksmåde for det ellers "ubeskriverlige", dette vil blive uddybet senere i det særskilte afsnit om Heideggers økokritiske linjer.

Garrard behandler også sprogets indvirkning på, hvordan vi opfatter naturen, idet han inddrager et fokus på retorik, og fokuserer på hvordan naturen bliver omtalt. Dette begrundes i en anskuelse af retorikken som "the production, reproduction and transformation of large-scale metaphors" (Garrard, 2012, s. 8). Ved at anskue sprog som retorik og retorik som kulturelle metaforer åbner Garrard op for et spændende økokritisk felt, der ligger indenfor de konstruktivistiske og sproglige problemstillinger: "In ordinary usage, 'rhetoric' suggests language that substitutes for literal truth: it is all 'hot air'. (...) Structuralism and post-structuralism, for example, have emphasised the linguistic function of signs that relate to each other rather than refer to real things" (ibid. s. 9-10).

Der tegner sig dermed et billede af økokritikken som et spredt felt, der arbejder på at nytænke og revurdere måden, hvorpå vi tænker natur – et opgør med menneskets antropocentriske idé om, at verden cirkler om dem.

Økokritikken – politisk propaganda?

En litteraturteori, der beskæftiger sig med så håndgribeligt et felt som naturen - og ikke mindst ofte på kritisk vis - rummer selvfølgelig en bagvedliggende dagsorden, hvilket mange økokritikere vedgår sig: "For the ecocritic, it is vital to be able to say, with Kate Soper, that it is not language that has a hole in its ozone layer; and the "real" thing continues to be polluted and degraded even as we refine our deconstructive insights at the level of the signifier" (Soper 1995, 151)" (Rigby, 2002, s. 4). Der ses et sjældent ønske om ikke blot litterær indsigt men også fysisk handling, der uundgåeligt lægger sig op ad en politisk agenda på godt og ondt.

Økokritikpioneren Cheryll Glotfelty understreger litteraturens berettigelse og medfølgende ansvar indenfor klimaspørgsmålet: "we must conclude that literature does not float above the material world in some aesthetic ether, but, rather, plays a part in an immensely complex global system, in which energy, matter, *and ideas* interact" (Glotfelty & Fromm, 1996, s. xix). Der er derved tale om et felt, der er stærkt forankret i den nuværende situation og naturvidenskaben, hvorfor den uvægerligt også har mange politiske undertoner, da den som kulturteori med klimakriser for øje uundgåeligt stiller spørgsmål ved de systemer, der har ladet det komme så vidt og stadig gør det. Er økokritikken som litteraturteori således altid et politisk produkt og middel? Ikke ifølge Gregersen og Skiveren, der stiller skarpt på denne problematik:

Teksten skal være en horisontudvidende samtalepartner i diskussion af menneskets naturforhold og ikke – hårdt skåret – et påskud for at skrive en politisk kronik. Har man til gengæld det in mente, er det vores opfattelse, at økokritikken udgør en givtig og øjenåbnende analysepraksis, der kan udfordre og udvide gængse læsninger og dermed levere et mere nuanceret billede af såvel naturforståelser som værkerne selv. Retningen bibringer en optik, der kan blotlægge nogle tendenser og træk, vi ikke ellers ville have mulighed for at se. (Gregersen & Skiveren, 2016, s. 25)

Gregersen og Skiveren skriver sig dermed ind i Glotfeltys vidtrækkende definition af økokritikken, der understreger at en økokritisk læsning i sin grundtanke består i, at fokusere på naturen i litteraturen. Der tilføjes nye perspektiver, uden der nødvendigvis bliver lukket af for helheden eller åbnes op for ekstremer (Glotfelty & Fromm, 1996, s. xviii).

Denne mere moderate tilgang til økokritikken som litteraturteori, anser jeg som et udtryk for teoriens rodfæstelse, da teorien efterhånden trods sin unge alder har formået at strække sig langt, så den kan dække alt fra cyborgs til pastoraler. Dette spænd vidner om en akademisk interesse og ikke mindst et litterært behov for at begive sig ud i den håndgribelige verden, hvor ord nok er ord men også meget mere end det. Man kan dog argumentere for, at den vidtrækkende spændvidde også udgør økokritikkens akilleshæl, da teorien i sine mange forgreninger kan fremstå udvandet og ukonkret. I og med den inkluderer så forskelligartede tanker og retninger komplementerer de ikke altid hinanden. Der ses dog en tendens til en art ensretning og fællesskab i det voksende forum *ASLE*, en akademisk organisation grundlagt i 1992 i USA af bl.a. Glotfelty. Det er blevet en vigtig og dominerende platform for økokritikkens udvikling og er blevet et forum for økokritiske litteraturforskere verden over (Garrard, 2012, s. 4). *ASLE* der er et akronym for 'the Association for the Study of Literature and Environment', fokuserer til stadighed på at fremme de økokritiske studier indenfor humaniora: "The Association for the Study of Literature and Environment (*ASLE*) seeks to inspire and promote intellectual work in the environmental humanities and arts." (www.asle.org)

Økokritikken dækker ikke blot over en ensrettet og stringent tilgang til naturen, men spreder sig i stedet ud over et væld af felter, der strækker sig fra en naturvidenskabelig tilgang over til poesi og filosofi. Det, dette speciale til dels vil fokusere på er filosofien, idet den tyske filosof Martin Heideggers tanker af mange er blevet skrevet ind i de økokritiske linjer. I

indledningen begrundede jeg min kobling mellem Munk og Heidegger med en tematisk og tidlig overensstemmelse. Jeg vil i det følgende afsnit tydeliggøre de usynlige bånd mellem den populærkulturelle Munk og den filosofiske Heidegger ved at uddybe Heideggers filosofi i en økokritisk kontekst, samt placere og understrege hans litteratur- og kulturhistoriske indflydelse.

Heidegger – En introduktion

I et forsøg på at forstå eller i det mindste klarlægge Martin Heideggers mange tanker, er det nødvendigt at se nærmere på den kontekst, han var en del af. Her henvises der ikke til hans almenkendte bånd til nazismen, men i højere grad hans placering i filosofien. Jeg vil senere i specialet let berøre nazismespørgsmålet, men udelukkende i en sammenlignende kontekst til Kaj Munk, da jeg mener, at Heideggers filosofiske nybrud ikke nødvendigvis fordrer et fokus på nazismen.

Heideggers filosofi er af mange anset som værende vital for den moderne eksistentialisme. Hans banebrydende tanker byggede ikke blot videre på eksisterende filosofier såsom Edmund Husserls fænomenologi (Kirkeby, s. 404-405), men tilføjede også helt nye aspekter til det evige spørgsmål: hvad vil det sige at være til?

Heideggers eksistentielle tanker kom som et led i en konstant udviklende filosofisk brydningstid, hvor livets store spørgsmål blev udfoldet og udfordret. Mange skelsættende filosofier er blevet til som modsvar på foregående, Heideggers inklusive. Jeg har fundet det givende at trække linjer tilbage til positivismen, der prægede dele af den akademiske verden i det 19. og 20. århundrede, da fænomenologien og derigennem eksistentialismen kan ses som modsvar på disse tanker. Tilhængere og bidragydere til positivismen og senere den logiske positivisme tæller filosoffer som August Comte og Ernst Mach. De plæderede for en naturvidenskabelig tilgang til erkendelse, hvor man "Kun igennem iagttagelser kan erkende sikkert" (ibid. s.378) og "man med hensyn til sin erkendelse skal holde sig til det, som er givet gennem erfaring" (ibid.). Positivismen kom som følge af videnskabens stigende dominans og landvindinger såsom Charles Darwins *Origin of Species* (Lie, 2000). Positivismen lagde således afstand til metafysikken og alt der ikke kunne erkendes objektivt, hvilket naturligvis fik følger indenfor filosofien.

Som modsvar hertil fulgte fænomenologien, der med Edmund Husserl i forgrunden satte spørgsmålstejn ved videnskaberne. Undersøgelsen af hvad videnskab egentligt bygger på

førte til en gentænkning af al erkendelse (Lübcke, 2000, s. 390). Husserl medgav positivisternes, at filosofi skal være videnskabelig, men krævede dertil et studium i, hvad det vil sige at erfare, hvilket netop blev anset som en af positivismens grundsten.

Husserl benyttede sig af slagordet: at gå til sagen selv (*zu den Sachen selbst*), hvilket understregede fænomenologiens ønske om at grave dybere end som så ud fra en kritisk og udogmatisk tilgang (Zahavi, 2003, s. 25). Heidegger blev meget imponeret over Husserls banebrydende tænkning. Som hans elev bidrog han væsentligt til det fænomenologiske felt, på trods af at han senere bevægede sig mere over i en eksistentiel retning (Løgstrup, 1996, s. 9), og senere i de mere tvivlsomme nazismeprægede år forstødte Husserl (Safranski, 1998, s. 280).

Fænomenologien tager således positivismens videnskabelige tilgang til sig, men beskæftiger sig med dybereliggende lag, i det man fokuserer på fænomenerne - der sættes spørgsmålstejn ved begreber og ting, der hidtil havde været naturgivne (Lübcke, 2000, s. 390). Der ses med andre ord på det bagvedliggende via bl.a. 'intentionalitetbegrebet', da Husserl påpegede, at der altid ligger et 'jeg' eller 'transcendentalt ego' bagved det empiriske egentlige jeg. Dette transcendentale ego rummer nøglen til sand erkendelse, da vi som mennesker ikke umiddelbart er os bevidste om dette bagvedliggende, hvorfor afsøgningen af samme bliver vital for al erkendelse (ibid. s.404-405). Disse fænomenologiske hovedtanker ligger til grund for Heideggers egne teorier, hvilket tydeligt vil fremgå i det følgende.

Tankerne og inspirationen fra Husserl betyder en stor del for Heideggers egen filosofi og hans senere udvikling og er således uundgåelige at inddrage i et studium af Heidegger. Ydermere kan fænomenologien siges at være brugbar indenfor økokritikken, da Dan Zahavi understreger tilgangens berettigelse indenfor naturvidenskaberne: "Ved at fremlægge en fundamental model for den menneskelige eksistens, hvor subjektet forstås som en kropsligt, socialt og kulturelt indlejret væren-i-verden, kan fænomenologien bidrage med en ramme, inden for hvilken human- og samfundsvidenskaberne kan udfolde sig" (Zahavi, 2003, s. 7). Zahavi fremhæver afsøgningen af subjektet, fænomener og elementer som en ramme, der må begribes før den kan fyldes, hvilket må siges at stemme overens med de økokritiske idéer om at revurdere menneskets og naturens plads og værdi i verden.

Heidegger og spørgsmålet om væren

Når Heidegger bliver fremhævet frem for mange andre store tænkere, som en forgangsmænd indenfor økokritikken, er det fordi flere af hans teorier har økokritiske islæt. Jeg vil dog først opridse nogle af Heideggers grundlæggende tanker, for efterfølgende at bevæge mig over i de økokritiske spor.

Heidegger fokuserede ligesom Husserl på erkendelse og det bagvedliggende og kritikken af den forældede og konventionelle tilgang til 'væren': "På grundlag af de græske ansatser til en fortolkning af væren har der udviklet sig et dogme, som ikke blot erklærer spørgsmålet angående værens mening for overflødig, men derudover også godkender forsømmelsen af det. Man siger. '»Væren« er det allermest almene og tomme begreb. Som et sådant modstår det ethvert definitionsforsøg" (Heidegger, 2014, s. 21). Heideggers modstand og opgør med den antikke græske tænkning, der indtil da var toneangivende for vestlig filosofi, er tydelig. Ydermere lægger citatet sig tæt op ad Husserls ønske om, at gå til sagen selv, hvor man skal studere de metodevalg, der er taget med henblik på erkendelsen af væren (Zahavi, 2003, s. 28).

Heidegger griber således fat om værens-spørgsmålet på ny i en blanding af en ontologisk og eksistentiel tilgang, som K. E. Løgstrup beskrev det: "når man vil stille spørgsmålet om væren, er det det eneste rimelige at begynde at spørge efter det værendes væren, som mennesket selv er. Vi er jo også selv noget værende. Men det værende, vi selv er, har forrangen, så vist som dette værende forholder sig til sin egen væren – og forholder sig dertil på en sådan måde, at det forstår sig selv i sin væren" (Løgstrup, 1996, s. 11). Citatet fremstår i sin kompleksitet som et glimrende billede på Heideggers værens-tanker, da de ingenlunde kan siges at mangle kompleksitet og indsigt. Det er alment kendt, at Heideggers teorier og værker er meget svært tilgængelige, omend de har været banebrydende for den moderne filosofi (Figal, 2010, s. 7-8). Løgstrup beskriver Heideggers fokus på, hvad det vil sige at være, og derigennem hvad det vil sige at være menneske - hvad det vil sige at være i verden, og erkende denne i-verden-væren. Heidegger karakteriserer begrebet 'værende' således: "Værende er alt det, som vi taler om; som vi referer til; som vi på den ene eller anden måde forholder os til; værende er også, hvad og hvordan vi selv er" (Heidegger, Væren og Tid, 2014, s. 26). 'Værende' kommer således til at dække over mangt og meget, og kompliceres yderligere af det nærtliggende 'væren', det knyttes sammen med. Heidegger understreger dog skellet og vigtigheden af samme i konkretiseringen: "Udarbejdelsen af værensspørgsmålet vil

således sige: at gøre et værende – den spørgende – gennemsigtigt i sin væren” (ibid. s. 27). Med andre ord påpeger Heidegger vigtigheden af, at man er sig (som værende) sin væren bevidst. Væren kommer i den hensigt til at dække over det at eksistere, tænke, leve, begribe etc. Heidegger introducerer endnu et værensbegreb ved at tale om 'tilstedeværen', der dækker over det spørgende værende, der forsøger at erkende sin væren – mennesket der forsøger at erkende, hvad det vil sige at være (ibid. s. 27).

Begreberne 'væren' (sein) og 'tilstedeværen' (dasein) bliver således to af Heideggers nøgleord, der er nødvendige for forståelsen af hans teorier. Det kobles også til Husserls intentionalitetsbegreb, der blev nævnt tidligere i afsnittet, da Heideggers videreforklaring af dette også fokuserer på erkendelse. Heidegger ændrede intentionalitetsbegrebet ved at tilføje det to nye perspektiver. Det første fokuserede på, at al erkendelse er situeret, forstået på den måde, at vi som mennesker altid er påvirkede af den "situation" vi står i. Vi har hver vores individuelle historie, vi er påvirkede af den tid, vi lever i og den kultur vi er en del af. Der er ifølge Heidegger ikke en almengyldig objektiv sandhed, når det kommer til erkendelse (Kirkeby, 1995, s. 405). Det andet nye perspektiv på intentionalitetsbegrebet dækker over menneskets fysiske forankring, der indebærer et uundgåelig virvar af forestillinger, fordomme og følelser. Disse subjektive menneskelige karaktertræk vil således altid influere på menneskers meningsdannelse og erkendelse og umuliggøre objektiviteten (ibid.). Den opmærksomme læser vil her sende tanker til Husserls transcendentale ego, hvilket giver god mening, da begrebet i Heideggers perspektiv er blevet ændret til et 'jeg', der altid er en del af verden og således også et produkt af den (ibid.).

Det er åbenlyst, at den konstante centrering om værensbegrebet og menneskets erkendelse hører til i den højtsvævende fænomenologiske sfære, hvor det er svært at få fodfæste. Derfor er Heideggers brug af erkendelsesteoriene måske ikke overraskende, men i hvert fald beroligende, idet han anser "svaret" på erkendelsesspørgsmålet ligger i *blot* at leve (ibid. s. 406). Filosofiforskeren Günter Figal, der har skrevet en introduktion til Heideggers filosofi, beskriver anvendeligheden af Heideggers massive fokus på erkendelse således:

For at kunne overveje og beslutte, hvordan man vil handle, skal man være bekendt med alt det, som man i sine handlinger betjener sig af, og man skal vide, hvordan man som handlende kan udøve indflydelse over de ting, som man har med at gøre, såfremt dette er

nødvendigt for at udføre en bestemt handling. Til handlingen hører altså en brugsviden og en forandrings- eller fremstillingsviden. (Figal, 2010, s. 61)

Heidegger implementerede de abstrakte tanker om erkendelse, i en mere konkret brugssituation, hvor mennesket for at handle bestemt, bliver nødt til at være sig sine tanker bevidst. Det at erkende og handle bliver tæt forbundet, og understreger dermed Heideggers fokus på det at leve (Kirkeby, 1995, s. 406). Heidegger skelner desuden mellem at leve oplyst som et individuelt menneske, og at leve som en del af et 'man', hvor man agerer som en del af en større masse:

Snakken og tvetydigheden, det at have set alt og forstået alt, danner tilsammen den efter-sigendehed, at den således disponible og dominerende åbnethed af tilstedeværen vil være i stand til at garantere den sikkerheden, ægtheden og fylden af alle dens værensmuligheder. Man'ets selvsikkerhed og bestemthed udbreder et voksende behovsfravær for den egentlige befindlige forståelse. Måden, hvorpå man'et således nærer og fører et efter sigende ægte liv, bringer *beroligelse* ind i tilstedeværen, for hvilken alt er »i den skønneste orden«, og for hvilken alle døre står åbne. I og med den frister sig selv, er hjemfaldende i verden-væren tillige *beroligende*.

Denne beroligelse i den uegentlige væren forfører dog ikke til stilstand og uvirksomhed, men driver derimod ud i »driftighedens« hæmningsløshed. (Heidegger, 2014, s. 206-207).

Citatet introducerer flere af Heideggers grundlæggende termer, såsom man'et der opsluger individualiteten, og åbner op for en blind ageren, hvor *man* tænker, agerer og handler lige som alle andre. Dette har en lokkende og beroligende effekt på det tilstedeværende, i det der ikke kræves selvstændig individualitet, der fordrer en større selvindsigt og selverkendelse (Løgstrup, 1996, s. 32). Dette skel er hvad Heidegger beskriver som 'egentlighed' og 'uegentlighed', hvor en uegentlig tilværelse selvsagt dækker over fortabelsen til 'man'et', og en egentlig tilværelse beskriver det at være sig selv (ibid. s. 37). Heidegger går så vidt som til at beskrive optagelsen i man'et som en "flugt for sig selv" (Heidegger, 2014, s. 214).

'Angst' kommer her til at spille en stor rolle, idet Heidegger tilskriver denne muligheden for at åbne for den egentlige tilværelse, da erkendelsen af frygten for døden el.l. åbner op for nye perspektiver og erkendelser: "Angsten åbenbarer i tilstedeværelsen en *væren hen imod* den egne særegne værenkunnen, dvs. en *væren fri til* friheden af at vælge og gribe sig selv. Angsten bringer tilstedeværen hen foran dens *væren fri til* (...) sin værens egentlighed som en

mulighed, den til stadighed allerede er. Men dette er tillige den væren, tilstedeværen som i verden-væren er overgivet til" (Heidegger, 2014, s. 217). Heidegger pointerer vigtigheden af det at være sig selv fuldt ud, hvilket indebærer en accept af sig selv og sin egen dødelighed. Heideggers angstbegreb har dermed en del tilfælles med Søren Kierkegaards, der med sine skelsættende værker i midten af det 19. århundrede banede vejen for mange eksistentielle filosoffer (Grøn, Garff, & Cappelørn, 2015). For at kunne leve et fuldt ud egentligt liv, skal man altså acceptere sin egen dødelighed og plads i verden. Den traditionelle bondestand efterlevede ifølge Heidegger disse principper, hvilket BBC-dokumentaren *Human, all too Human* beskriver: "People who live and work in traditional rural communities have an instinctive grasp of their own humanity according to Heidegger, they are fully absorbed in and connected to the world, but they are also a clear minority of the human race" (Morgan, 1999).

Ovenstående gennemgang af Heideggers tanker kan ikke tilnærmelsesvist siges at være udtømmende nok, da Heideggers filosofi er blandt de mest komplicerede og omfattende i moderne vestlig filosofi. Hans nytænkning af værens-spørgsmålet alene er et studium værd, hvilket omfanget af dette speciale dog ikke tillader. Der var mange begreber, der kunne have været inddraget, da et begreb ofte forudsætter et andet, der så leder videre til et næste etc. Jeg mener dog, at gennemgangen, hvor overfladisk den end må synes, stadig formår at sige noget om de af Heideggers grundtanker, der er givende for det videre arbejde med Kaj Munks forfatterskab. Jeg vil derfor nu bevæge mig tilbage i de økokritiske spor, og se på Heideggers tanker fra en moderne økokritisk vinkel.

Heidegger i økokritisk perspektiv

Litteraturforsker David E. Cooper har skrevet artiklen "Heidegger on Nature", der selvsagt behandler Heideggers økokritiske tilsnit, og han skelner mellem tre økokritiske linjer i Heideggers tænkning; en ontologisk linje, en metodologisk linje og en teknisk linje. Det følgende afsnit vil tage udgangspunkt i Coopers inddeling, da jeg finder den meget berigende og konkret i sin behandling af de ellers så transcendentale idéer.

Det første felt Cooper behandler ud fra en økokritisk optik, er som nævnt Heideggers ontologiske tanker, hvilket vil sige værens-spørgsmålet, der blev behandlet i det foregående afsnit. Heidegger diskuterer gentagne gange, hvad det vil sige at være til i verden. Dette er givtigt for den økokritiske debat, da en ontologisk tilgang til det at være i verden bliver en afsøgning af alt det værende i verden, hvilket ifølge Heidegger inkluderer stjerner og træer

såvel som mennesker (Heidegger, 2014, s. 85). Heideggers syn på naturen er da også interessant, da han understreger, at den traditionelle opfattelse af naturen i moderne tid, bygger på en kantiansk forståelse. Dette vil sige at, vi opfatter naturen, som en række materielle ting, der reagerer ud fra videnskabens 'natur love' (Cooper, 2005, s. 341). Denne konception af naturen er et udtryk for en antropocentrisk tankegang, da opfattelsen af naturen som noget, der aflæses og analyseres på menneskets befordring, stiller det i en 'uoriginal' og derivativ position. Heidegger sammenligner da i stedet naturen med forhåndenværende redskaber:

For Heidegger, the constituents of nature, too, are originally experienced or encountered as 'equipment', ready-made equipment, as it were – the wood, for example, as a forest of timber, and the south wind in relation to activities like farming (as a sign of rain, say, or a threat to a crop). More generally, 'our concern discovers nature as having a certain direction' relative and relevant to our practical projects (BT 100). The natural environment must first be experienced as it is by the farmer, forester or hunter before it can become an object of detached, spectatorial enquiry for the biologist or zoologist. This priority of 'concernful', engaged experience, it is important to stress, is not, for Heidegger a merely empirical matter. Unless things like hammers, trees or winds first 'lit up' for us as significant entities in relation to our practices, they would not be 'accessible' to thought and enquiry (BT 122). (Cooper, 2005, s. 342).

Cooper påpeger, hvordan Heidegger beskriver naturens vigtighed og anvendelighed. Dette fokus på naturen som et redskab kan fremstå langt fra den økokritiske økocentriske tankegang, men åbner ved eftertanke op for en dybere forståelse og afhængighed af naturen. I skildringen af bondens dyrkelse af jorden, der er afhængig af naturens luner, bliver det tydeligt, at der i dette forhold er en ligeværdighed mellem de to størrelser mennesket og naturen udgør. Naturen står således ikke udelukkende til bedømmelse for mennesket via videnskaberne, det skal også forstås som en altafgørende aspekt i det at være i verden. Ydermere fremhæves Heideggers store respekt for bønderne, da de netop har indset vigtigheden af naturen og lever derefter. De er med andre ord nærmere en erkendelse af deres egen væren, hvorfor de som tilstedeværende har en mere egentlig tilværelse i deres i-verden-væren.

Det næste felt Cooper centrerer omkring er den metodologiske, hvilket omhandler naturvidenskabens behandling af egne data og erfaringer som endegyldige sandheder: "The natural sciences, as well as those that model themselves on these, are, Heidegger holds, 'utterly incapable of gaining access ... to their [own] essence' (QCT 177) (Cooper, 2005, s. 343). Såvel som Heidegger fremtvang en revurdering af værensspørgsmålet, der udfordrede de klassiske tanker, argumenterer han for, at naturvidenskabernes kausale definitiver skal undersøges. Dette bunder i en kritik af den selvsikkerhed, hvormed naturvidenskaben fremfører sine resultater uden øje for den uundgåelige subjektivitet mennesket er underlagt (ibid. s. 343-344). Ydermere påpeger Heidegger, hvordan naturvidenskabernes resultater ofte beror på bestemte kausale metoder, der dækker over utallige hvis-så tilfælde – *hvis* en sten smides i vandet, *så* synker den. Her består naturvidenskabens resultat i et succes-forhold, hvor kausaliteten levede op til forventningerne (ibid.). Heidegger fremhæver dog problematikkerne i en sådan "succes-konklusion":

The explanatory success of natural science is success, therefore, only as measured by a yardstick that science has itself determined. Historically, there have been different yardsticks (...) Heidegger's point is that it is not empirical, scientific enquiry itself which has shown such yardsticks to be chimerical. Instead it has been shifts in metaphysical predilections, resulting in the stipulation of a certain notion of explanation, which have been responsible for the atrophy of those older concepts of explanation. (ibid. s. 344-345)

Denne tilgang, hvor man revurderer koncepter, der hidtil har fremstået som givne, minder dermed om Husserls fænomenologiske tilgang, der netop fordrer at man går til sagen selv.

Coopers fokus på dette aspekt af Heideggers tanker, er berettiget i forhold til det økokritiske perspektiv, i det at der sættes spørgsmålstegn ved det "naturgivne", og således også menneskets sandhedserkendelse. Vores verden i dag, er i høj grad bygget på naturvidenskabelige konklusioner, hvilket endnu engang placerer mennesket som dømmende led øverst i hierarkiet. Det er som tidligere nævnt dette antropocentriske verdensbillede økokritikken for sin del vil gøre op med. En revurdering af værensspørgsmålet og en nytænkning af naturvidenskaberne giver mulighed for nye erkendelser og perspektiver, der ikke er forudindtaget af en menneskelig subjektivitet og blindhed.

Coopers sidste økokritiske perspektiv på Heidegger omhandler hans forhold og tanker om teknologien, der beror på den tiltagende opfattelse af naturen som værende et

forhåndenværende redskab. Heidegger mener, at den teknologiske indvinding går videre i redskabstanken i en sådan grad, at naturen efterhånden kommer til at fremstå udelukkende som en 'bestand', der blot venter på at blive udnyttet af mennesket. 'Bestanden' kan forstås som en art spisekammer, som det beskrives i *Ecocriticism*: "things may emerge as mere resources on call for our use when required, so that a living forest may show up as merely a 'standing reserve' of timber (*Bestand*), no longer trees even but just lumber-in-waiting, and even the mighty Rhine may be disclosed as just a source of hydroelectric power" (Garrard, 2012, s. 35). Heideggers 'bestand'-begreb kan ses som en del af økokritikken, idet degraderingen, naturen gennemgår ved blot at blive anset som en ressource, forøger misbruget af naturen og den evindelige udvinding, der i sidste ende kan føre til ødelæggelse af naturen i mindre og større grad (Cooper, 2005, s. 346).

Det er dermed blevet tydeligt, hvordan Heideggers originale tanker kan være givtige for den økokritiske debat. De flerstrengede filosofier stiller flere af de samme spørgsmål, der senere bliver adapterede af økokritikken, hvilket endnu engang pointerer Heideggers alsidighed, men også hvordan økokritikken hviler på mange fortløbende tanker. Jeg vil i det følgende afsnit bevæge mig ind i tiden omkring Munk og Heidegger, for at se nærmere på de strømninger der prægede dem og deres videre udvikling.

Litteraturhistorisk placering - midt imellem traditionalisme, vitalisme og politisk uro

Kaj Munks placering i den danske litteraturhistorie udgør noget af et kuriosum, hvilket dette speciale har til hensigt at påvise. Det specielle ved Munks forfatterskab er en voldsomhed i overbevisningerne, der ikke altid peger i samme retning. Der fornemmes ekstreme holdninger i flere af hans værker, hvilket formentligt også er grunden til hans svingende popularitet (Bondebjerg, 1984, s. 378). Kaj Munk var om nogen et produkt af sin tid (1898-1944), hvilket kommer til udtryk i fascinationen af den stærke mand, i de vitalistiske træk og den konservative traditionalisme: "Allerede i gymnasietiden udformede han en litterær og ideologisk grundform, der både rummede en spændingsfyldt folkelig religiøsitet, en dyrkelse af autoritære strukturer og personligheder, og som forløstes med den borgerlige kulturs store tragedier" (Bondebjerg, 1984, s. 380). Således skrives der om ham i Dansk litteraturhistorie, men hvad bestod denne ideologiske grundform af? Det er dette spørgsmål indeværende afsnit vil omhandle.

Munk bliver ofte placeret blandt de vitalistiske forfattere omkring 1900, hvilket er meget passende, da en del af hans ideologiske standpunkt kan beskrives ud fra de vitalistiske tendenser. Lise Præstgaard Andersen opridser vitalismen meget præcist i sin artikel "Vitalismen i dansk litteratur og kultur 1900-1950": "Vitalismen kan defineres som natur- og naturlighedsdyrkelse – herunder instinktdyrkelse og kropsdyrkelse, men med åndelige overtoner og oftest æstetisk iscenesættelse inden for litteraturen og kulturlivet" (Andersen, 2010, s. 28). Den kommende analysedel i specialet, vil tydeligt påvise at Munks tekster ofte indeholder en dyrkelse af den 'sunde sjæl i det sunde legeme', hvilket særligt kommer til udtryk i hans fokus på bønderne og deres naturlige liv. Fokuset på den naturlige, autentiske og stærke karakter er tydelig i flere af Munks værker, blandt andet i hyldesten til gamle Johan i "Johan fra æ Havbjerger", der bliver placeret side om side med Alexander den Store: "Kun 33 Aar gammel døde han [Alexander] som Herre over disse uhyre Strækninger og deres talrige Folkeslag. En Stordaad. Og dog, hvem ved, om ikke, naar det kommer til Stykket, Johans glade Smil under alle Forhold var en endnu større Bedrift?" (Munk, 1936, s. 130-131)³. I citatet fornemmes de vitalistiske toner, i det fokuset ligger på den "almindelige" Johan, og hans storhed i det små. Desuden er der gennemgående i teksten et stærkt fokus på naturen, i sådan

---

³ Vedlagt som bilag 3

en grad at Johan til tider opsluges af naturen og bliver en del af den. Dette stemmer overens med de naturlige men også spirituelle tendenser, der er kendetegnende for vitalismen: "Vitalismen har en indbygget tendens til at glide ud i nogle yderpunkter: ekstrem instinktdyrkelse og ekstrem spiritualitet på én gang" (Andersen, 2011, s. 231). Munk kan således placeres som en del af vitalismestrømningen i dansk litteratur, der også tæller forfattere som Henrik Pontoppidan, Thøger Larsen, Jeppe Aakjær, Tom Kristensen etc. (ibid.).

Man behøver ikke have meget kendskab til de nævnte forfattere, for at kunne påpege deres udprægede forskellighed, idet der må siges at være langt fra Tom Kristensens værker til Munks. Dog har de alle vitalistiske idéer og linjer i deres forfatterskaber. Munk skal trækkes frem som et komplekst eksempel, der ikke let lader sig karakterisere. For på trods af vitalismens spiritualitet, er der også en tydelig linje til ateistiske tanker, hvor spiritualiteten ikke befinder sig i Gud men i stedet i mennesket: "Hvor gik Gud hen, da han gik ud? Han gik ned i kroppen, i materien, i det guddommeliggjorte menneske" (ibid. s. 232). Munk fastholder forfatterskabet igennem sin gudstro og går på trods af de vitalistiske idéer om menneskets egen kraft ikke på kompromis med kristendommens lærdom.

Denne sammensathed i Munks forfatterskab var kendetegnende for tiden, der ligeledes var præget af flere forskellige retninger. Der var dog nogle der vandt særligt meget frem, og derfor fremstår ekstra relevante for læsningen af Munks værker, navnlig når der ligeledes trækkes linjer til Heidegger. Konservatismen og traditionalismen er begreber der var essentielle for den vestlige verden i 19. og 20. århundrede, da de var en del af de vitalistiske, nationalistiske, fascistiske og i sidste ende nazistiske idéer, der prægede 1900-tallet. Herbert Tingsten beskrev i sin bog *Nazismens og Fascismens Idéer* fascismens fremmarch fra 1920'erne og/til 30'erne og dens slægtskab med konservatismen, ved at påpege: "Den fascistiske ideologi fremtræder simpelthen som det mest moderne udtryk for en yderliggående konservatisme, dvs. en konservativ, antisocialistisk indstilling, der på grund af en politisk og social krisetilstand er gået over fra det demokratiske standpunkt til diktaturlinjen" (Tingsten, 1967, s. 10). Tingsten påpegede de antisocialistiske tendenser, der bundede i en konservativ idé om bevarelsen af samfundet i en art *naturlig* universel opbygning.

Denne type konservatisme var hvad frankfurterskolesociologen Karl Mannheim beskrev som traditionalisme, da han lavede et skel mellem to typer konservatisme. Den omtalte første type konservatisme er den *naturlige* konservatisme: "Traditionalism signifies a tendency to

cling to vegetative patterns, to old life which we may well consider as fairly ubiquitous and universal. This 'instinctive' traditionalism may be seen as the original reaction to deliberate reforming tendencies" (Mannheim, 1969, s. 95). Mannheim definerede den anden type konservatisme, som den 'moderne konservatisme': "Traditionalism is essentially one of those dormant tendencies which each individual unconsciously harbours within himself. Conservatism, on the other hand, is conscious and reflective from the first, since it arises as a counter-movement in conscious opposition to the highly organized, coherent and systematic 'progressive' movement" (ibid. s. 99). Mannheim anså således konservatismen for at være en bred betegnelse, hvis idéer indgik i flere retninger, hvor traditionalismen på sin vis er en personlig subjektiv grundholdning. Konservatismen/den moderne konservatisme fremstår derimod som en mere reflekteret tilgang, idet den er et modsvar på en progressiv holdning i en given samtid. I konservatismen er der et fokus på tidsligheden, og den sammensatte politiske situation, der er given for tiden (ibid.).

Tingsten opererede ligeledes med de to adskilte begreber: traditionalisme og konservatisme. I sin udgivelse *De Konservative Ideene* sammentræk Tingstens dog de konservative idéer i en videre udstrækning end Mannheim: "Konservatismen er tilbøjelig til å fremstå som en anti-ideologisk holdning, tilpasset erfaringen og livets egne krav. Den sunne fornuft sies ofte å karakterisere den intuitivt riktige, erfaringsmessige handling – som bare blir mulig dersom intellektualisme og logikk ikke får fritt spillerom" (Tingsten, 1971, s. 136). Billedet af konservatismen forbliver således, at der er tale om en højredrejet retning, hvor fokus forbliver på bevarelsen af det som er, eller en søgning tilbage til det som var.

Den tyske historiefilosof Oswald Spengler understregede de konservative tanker i sin berømte *Vesterlandets Undergang* i en art eviggyldig grundinddeling i samfundet: "Derfor findes der i alle højere kulturer et *bondevæsen (Bauerntum)*, der er race i vid forstand og altså på en vis måde natur, og et »*samfund*« (*Gesellschaft*), der på selvhævdende, udpræget måde er »i form«, som gruppe af klasser eller stænder, og utvivlsomt kunstigere og forgængeligere. Men disse klassers og stænders historie er verdenshistorie i højeste potens" (Spengler, 1962, s. 320). Citatet indrammer den konservative grundidé om den regressive almengyldige opfattelse af verden og samfundet, hvor man hviler i traditionerne og de forudbestemte systemer. Desuden benyttede Spengler sig af termen "i form" til at beskrive det bedre borgerskab, som ifølge ham indeholder mere 'substans' og magt. Bønderne bliver derimod

beskrevet som formløse og uden den fremadrettede udvikling, som karakteriserer de der er "i form".

De konservative linjer i Spengler og for så vidt Heideggers tanker fremstår som en kritik af den konstante udviklingstrang, hvilket bl.a. ses i deres fokus på bøndernes livsduelighed og naturlighed gennem generationer. Disse tanker kan desuden knyttes an til natursynet, der selvsagt er centralt for dette speciales omdrejningspunkt.

Det tætte slægtskab mellem traditionalismen og konservatismen fremstår dermed klart, og som et led i en højreorienteret retning kobles de ofte sammen med nationalisme som et udtryk for traditioner og storhed: "En variant av tradisjonismen er den sterke betoning av folkenes egenart, tanken på bestemte nasjonalkarakterer som i det vesentlige avgjør folkenes utvikling og betinger deres institusjoner" (ibid.). En sådan dyrkelse af nationalisme er sigende for de ekstreme politiske retninger: fascismen og nazismen. Disse er begge væsentlige for læsningen af flere af Munks værker, da Munk som bekendt var yderst optaget af den stærke mand som leder, og notorisk opponent til det bureaukratiske demokrati (Dosenrode, 2015 s. 253). Nazismen kom med Hitler i front til at betyde meget for Munks politiske overbevisning, først i en positiv opfattelse men sidenhen i en stærk afstandtagen. Heidegger var ligeledes stærkt optaget af de nazistiske tanker i sådan en grad, at han var med i udarbejdelsen af de nazistiske filosofiske og ideologiske udviklingstanker (Safranski, 1998, s. 303). Der er klare forbindelser mellem de vitalistiske tendenser omkring den stærke krop og sjæl, da de kan kobles til den diktatoriske leder: "De tankeretninger, der kan sammenfattes i ordene antiintellektualisme og vitalisme har udøvet en ikke ringe indflydelse på den nationalsocialistiske tænkemåde. En tendens til at fremhæve instinktet og intuitionen på fornuftens, viljen og handlingen på refleksionens bekostning" (Tingsten, 1967, s. 53-54).

Formålet med dette afsnit har været at placere Munk i et felt mellem litteraturhistorie, kulturhistorie og ikke mindst den politiske situation, der prægede hans tid. Feltet er som det fremgår ikke skarpt, da de forskellige begreber fletter sig ind i hinanden og får betydning for hinanden. Den litterære vitalismestrømning i Munks forfatterskab trækker f.eks. tråde til hans forkærlighed for de konservative og traditionalistiske ideologier. Desuden berettiger Munks usædvanligt brede forfatterskab sig også til en mere kompleks beskrivelse, da han som forfatter, præst og samfundsdebattør virkede igennem alle tænkelige udtryksmuligheder: lyrik, prosa, journalistik, prædikener, foredrag, interviews og særligt dramaer. Der tegner sig således et billede af en særdeles sammensat karakter med et særdeles sammensat

forfatterskab, hvilket den kommende analyse vil udfolde med de netop introducerede begreber in mente og med den økologiske optik i fokus.

Læsevejledning

Det kommende analyseafsnit vil være inddelt efter genrer, da formålet med specialet er at få et økokritisk perspektiv på Munks forfatterskab generelt. Da en gennemgribende læsning og analyse af Munks samlede værker ikke er mulig, specialets omfang taget i betragtning, skal de udvalgte tekster anses som et nøje udvalgt tværsnit i forfatterskabet, der er selekteret ud fra et særligt natursyn. Analysen vil falde i 4 dele, der beskæftiger sig med hver sin genre, for til sidst at ende ud i en samlende opsummering. De fire analyseafsnit vil tage udgangspunkt i henholdsvis drama, lyrik og prosa. Der er risiko for at analyseopdelingen som udgangspunkt vil fremstå fragmenteret, dog er intentionen det modsatte, i det opdelingen netop skal gøre afsnittet mere overskueligt og sammenligneligt på trods af genrernes forskelligheder. Det sammenlignelige bliver tydeliggjort, da analysefremgangsmåden i grundtræk vil være den samme i hver analysedel, således at der ved hvert afsnit først vil være en kort generel placering og karakterisering af den givne tekst, hvorefter en generel økokritisk optik vil blive fremlagt. Dernæst vil Heidegger-perspektivet blive inddraget via bl.a. Coopers tre økokritiske fokusområder. Det er ikke givet, at alle Heideggers perspektiver er lige relevante for samtlige tekster, hvorfor disse tilgange kun inddrages i det omfang, hvor det er givtigt for analysen. Slutteligt vil hver analysedel inkludere et fokus på de vitalistiske, traditionalistiske og konservative linjer i teksterne. Ydermere vil der i hvert afsnit inddrages forskellige relevante analysegreb. Udkommet af analysen skal følgelig ikke fremstå fragmenteret men tværtimod samlende, da de forskellige genrer og tekster vil blive behandlet ud fra de samme parametre med et konstant økokritisk perspektiv for øje. Opsamlingen der følger analyseafsnittet vil dertil sammenligne og sammenfatte det generelle billede af analyserne for at nærme sig et endnu mere integreret resultat.

Analyseafsnittet vil være opbygget således, at den omfangsrige analyse af dramaet *Havet og Menneskene* vil komme først, hvorefter lyrikanalysen vil følge med en læsning af "August". Dernæst vil der komme et afsnit med prosaanalyse med analyser af "Johan fra æ Havbjerge" og "Træet paa Digevolden". I alle analyserne vil referencerne til primærteteksterne kun fremstå i deres fulde form ved første reference, hvorefter der kun vil blive henvist til de specifikke tekststeder.

Analyse af *Havet og Menneskene*

Økokritikken og de jyske dramaer

PRÆSTEN: Gud! Gud! Gud! vend Bølger! de maa ikke dø derinde, de skal leve og lære at skønne paa Livets Gave og forstaa, at Livet er alt værd, endogsaa Livet selv, ikke dø nu til ingen Nytte – ikke dø nu – viskes ud.

GUNHILD: Se æ Hav! den stiger omkring os. Aah, æ Kærlighed er som æ Hav, uendelig er den, og alt kan den bære, til sidst er der ingenting andet end den. (Munk, 1948, 1169-1170)⁴.

Den dramatiske tone er således slået an i slutscenen fra dramaet *Havet og Menneskene* fra 1929 (udgivet i 1948), der er særdeles velegnet for en økokritisk læsning. Stykket tager scene i det fiktive Klitte sogn på den jyske Vestkyst, hvor havet er et konstant og gennemgribende omdrejningspunkt, der i sidste ende også bliver det altafgørende element.

I dramaet møder vi den unge pastor Bynke, der er nyligt tilflyttet og naivt tror på den barmhjertige Gud og kærligheden. I sin optimisme forelskes han i den unge Gunhild, som gengælder følelserne på trods af sin noget mere pragmatiske tilgang til livet. Det unge pars planer bliver dog brat bragt til ende af Gunhilds mor, Alma Jensen, der via sin købmandsforretning regerer sognet og dens indbyggere. I skuffelse over tabet af Gunhild, erklærer pastoren, at han vil vie resten af sit liv og embede til at modarbejde Alma Jensen. Opgøret fører til sognedronningens fald men også store personlige og eksistentielle omkostninger for pastoren. Der er dermed optegnet to skarpe fronter, der udfolder og styrer dramaet stykket igennem.

Sognet og naturen, der er rammen omkring dramaet, bliver meget mere end blot en ramme; de udgør en essentiel del af hele handlingen og i særdeleshed de iboende tematikker omkring udvikling og identitet. Kaj Munk har gentagne gange taget fat i netop det vestjyske landbrugsmiljø, og stykket skriver sig ind i det Marc Auchét kalder⁵ ”Dramatiske værker, der giver **et realistisk billede af livet på landet** (Lolland og Vestjylland)” (Auchét, 2015, s. 39). Stykket har et særligt natursyn, der går igen i flere af Munks dramaer: naturen er et grundvilkår for menneskene og bliver således en del af handlingen på en unik og konsistent måde. Det kan eksempelvis ses i Pastor Bynkes beskrivelse af sin første tid i sognet:

---

⁴ Kan findes og hentes på www.kajmunk.aau.dk

⁵ I afsnittet ”Kaj Munk – en dramatiser i og udenfor tiden” i udgivelsen fra 2015 *Kaj Munk Manden og Værket*

Overmaade godt for det halve Aar, jeg har prøvet det. Venlighed, Høflighed, Gæstfrihed møder I jeres Præst med overalt. Og Hørelyst er her og gammeldags Fromhed. Jeg synes, det er en velsignet Egn, jeg har faaet Lov at begynde paa. Det store Hav, de vældige Udsyn til alle Sider, og de rolige, redelige, stoute Sind — jeg synes — ja, jeg synes det er let at tro paa Gud her (105).

Der er en tydelig forbindelse mellem naturen og menneskene, hvor de rolige stoute sind, som i citatet, bliver kædet sammen med havet og udsynet. Naturen bliver ikke blot fremstillet som en irrelevant ramme men påvirker og bliver påvirket af menneskene i og omkring den i en vekselvirkning. Forbindelsen er relevant for den økokritiske læsning, da Rigby understreger: "All human making, including the largely unintentional remaking (or rather, undoing) of the earth's ecosystems remains dependent upon physical processes which precede and exceed human knowledge and power" (Rigby, 2002, s. 4). Vekselvirkningen og menneskets underlegenhed er indlysende i *Havet og Menneskene*, særligt efterhånden som handlingen skrider frem, da naturens mange facetter gradvis kommer frem. Havet er ikke blot stort og stout men også voldsomt og ødelæggende; menneskene er ikke just redelige og rolige, snarere tværtimod.

Denne udvikling af karaktererne og egnen er typisk for de jyske dramaer, hvor der i stykker som *Ordet* og *Kærlighed* ses samme naturstemning og et lignende fokus på bønderne og deres kår (KMF). I alle tre dramaer udfordres en gængs opfattelse af de vestjyske bønder, som med Pastor Bynkes ord er "rolige, redelige, stoute Sind", på en subtil vis. Munks bondeskikkelser fremstår ikke som forsøg på at modbevise det jyske sindelag men udtrykker et ønske om at nuancere det, så tragedier, personlige kriser og fordærv også er en del af livet på landet såvel som i byen. Det er i de multifacetterede karakterer og de positive repræsentanter for 'det jyske sind' Munks respekt og fascination for menneskene understreges. I *Havet og Menneskene* kan Gunhild fremhæves som en positiv repræsentant for det jyske sind, men også mindre markante karakterer som den ældre Pastor Magle bliver med sin indsigt og trøst en sympatisk figur (557-559).

De jyske dramaer giver et nuanceret billede af livet i det vestjyske, så bønderne ikke blot virker ensidige og uinteressante, men i stedet er rigtige mennesker på godt og ondt. Ikke desto mindre omgives stederne og menneskene af en konstant respekt, hvilket kan kædes sammen med det gennemgribende fokus på naturen, der er med til at forme karaktererne,

handlingen og tematikkerne. Respekten ses tydeligt i de komplekse karakterskildringer, der ofte indeholder både positive og negative aspekter, som i fremstillingen af Alma Jensen. Alma Jensen er på mange måder en usympatisk karakter i sin tyranniske adfærd, men der er ligeledes en slet skjult respekt for hendes viljestyrke og arbejdsomhed:

ALMA JENSEN: Se, Pastor Bynke, der var her i æ Sogn 3 Forretninger, der alle gik med Underskud, æ Bønder skyldte Penge til dem alle, ingen vidste ret hvor meget. A købte den ene og slog dem andre to ud. Saa var a ene. A bestemte selv mine Priser, og hvordan a vilde have min Betaling. Folk knurrede ad mig, som de knurrer endnu. Hvad angik det mig? Der kom Orden i æ Sogn, efterhaands som a fik Haand i Hanke med alt. Nu er det mig, der bestemmer her. Midt i en Land, hvor alle har lige meget at sige, dem Par kloge og æ Vrimmel af Kvajpander, dem faa flittige og dem Tusind Ødeland, midt i en Folk, der er skabt med Rejsning, men har været dumgod nok til i en Tusind Aar at lade Øboere og Københavnerne bestemme over sig og præge sig, — er der en Sogn, der regeres af een Vilje; det er min. A fik æ Magt, fordi a tog den, og a beholdt den, fordi a forstaar at bruge den og lod ingen tage den fra mig endnu. (632)

Den stolte diktatoriske kvinde er omgærdet af ærbødighed på trods af sin knejsende facon. Munks mere eller mindre respektfulde fremstilling af Alma Jensen bliver desuden understøttet af hans notoriske forkærlighed for de stærke karakterer i virkeligheden såvel som i fiktionen (Dosenrode, 2015, s. 253). Det er dog tydeligt, at Alma Jensen i sine ekstreme holdninger fremstår som en tyrannisk diktator – et motiv jeg vil berøre senere i analysen.

Desuden ses Munks kærlighed til den vestjyske facon i flere små, lune og skarpsindige kommentarer, der kommer både fra hovedkaraktererne og birollerne: "ALMA JENSEN: Det er nem at slaa dem store Brød op, naar man ikke selv skal betale æ Mel" (500) og "FRK. ANDERSEN: Ja, De er gaaet fremad over det hele. Da jeg kom hertil, syntes jeg, De var en Hugorm. Nu er De jo nærmest en Klapperslange" (710). Citaterne er udtryk for en art snusfornuft og ikke mindst humor, der synes at gå igen i flere af de jyske dramaer. Særligt ses denne lune stemning i indledningsscenen i *Kærlighed*, hvor endnu en høfdesag bliver debatteret: "MALENE: Visstsaa. Det er jo gratis at drukne. Kanske du saa hellere vil det?" (Munk, 1948, l. 3). Der er således et særegent forhold til både den vestjyske natur og menneskene der lever i den, hvilket denne analyse af *Havet og Menneskene* vil påvise.

Karakteranalyser

Der er mange aspekter i dette drama, der gør det interessant for økokritikken, men særligt spændende er de to poler, Alma Jensen og Pastor Bynke udgør, idet de kommer til at stå for hver sit natursyn. I det højspændte opgør mellem dem, kommer Pastor Bynke med en svada, der tydeliggør skellet mellem de to og optrækker de linjer, der placerer dem på hver deres side af kultur- og naturspektret: "Det skal jeg vise Dem. Jeg skal danne en Menighed om mig, der skal sætte mit Valg igennem lige for deres Øjne. Elektricitetsværket skal bygges, Fjorden skal udtørres, Høfderne voxer i Havet, Dæmningen rejser sig – alt, hvad De ikke vil, det skal ske" (664). Den forurettede pastor skaber afstand til de naturlige forhold ved at ville indføre mere teknologi og dæmme op for naturen, hvor Alma Jensen kommer til at stå for de modsatte forhold, der er konservative og naturbevarende.

Dette går i tråd med, at Pastor Bynke i kraft af sit embede og den lærdom, der medfølger, bliver symbol på kulturen og det konstruerede. Han indgår ikke i den naturbundne bondestand, men hæver sig over den, som Gunhild pointerer: "a er jo heller ikke hverken fin nok eller har Læsning nok til at blive gift med Dem" (414). Pastoren bliver fremstillet som et udefrakommende fremmedlegeme i den naturlige symbiose, det vestjyske sogn ellers udgør, hvor naturen og menneskene lever tæt forbundne. På trods af hans intellekt integreres han ikke i samfundet, hvilket indledningsvist skyldes en ungdommelig naivitet, der fører til en ophøjelse af hans sognebørn:

PRÆSTEN: Nej, jeg mener Sogneraadsformanden. Ja, ja, han har det med at gemme sine Øjne, men statelig er han og frank[18] i sin Mening: „Den, der mener andet, mener fejl.” Og der er en gammel Kone — hvad hedder hun nu? Trine Skelby, ja — saadan et elskeligt, mildt, fredsælt[19] Sind. Eller Sognefogeden og hans Kone, naar de gaar op ad Kirkegulvet sammen om Søndagen, de to unge, aabne, smukke Folk! (128)

Den naivitet der præger Pastor Bynke i dramaets begyndelse, understreger hans adskillelse fra de 'indfødte' vestjyder, der nok ikke snakker højt om diverse interne skærmydsler, men dog er særdeles velinformerede om dem, særligt ved hjælp af den sladrende og parodiske karakter Trine Skelby. Det faktum, at Pastoren omtaler netop Trine Skelby som "et elskeligt, mildt, fredsælt Sind", understreger hans naivitet og uvidenhed - Trine Skelby bliver tydeligvis ikke opfattet som elskelig i sognet, hvilket bliver indlysende i den tidligere nævnte sammenligning mellem hende og en klapperslange.

Pastor Bynkes naivitet fortager sig dog i takt med, at sognebørnenes facader krakelerer og deres bagvedliggende personlige dårskeer kommer til skue. Scenen, der foregår sidst på Sct. Hans-aftenen, viser tydeligt pastorens begyndende opdagelse af menneskenes fejlbarligheder, da han opdager, at hans tidligere sparringspartner proprietær Kristensen er utro med den førhen berømmede kone til sognerådsformanden: "PASTOR BYNKE: Der er gaaet noget i Stykker herinde. Mennesker er visst ikke, som jeg troede — man maa dø eller blive som de" (533). Man kan argumentere for, at udsagnet "Mennesker er visst ikke, som jeg troede" er et udtryk for erkendelsen af, at mennesker ikke blot rummer kultur og velovervejede moralske handlinger, men også for en stor del er instinkter og fordærv. Den nyvundne indsigt rammer Pastor Bynke dybt, da hele hans menneskesyn, der tidligere byggede på en ærbødighed overfor den vestjyske befolkning med en "gammeldags Fromhed" (105) pludseligt bliver spoleret, og kræver en revurdering af menneskets karakter generelt.

Den store omvending, der forviser den sidste rest af naivitet og positivitet fra Pastor Bynke, finder sted, da Alma Jensen nægter ham muligheden for at gifte sig med Gunhild. For ikke nok med at hun nægter at give sin velsignelse, hun forpurrer alle ønsker om at finde lykken andetsteds og umuliggør en reel fremtid for de to elskende. Desuden underkaster Pastor Bynke sig Alma Jensen i et sidste forsøg på at opnå lykken med Gunhild. Han forkaster således sine egne overbevisninger og kulturelle moralske idéer til fordel for den instinktive kærlighed. Denne totale underkastelse over for Alma Jensen kan ses som en overgivelse til kærligheden, naturen og den vestjyske facon, da han vil lade sit embede være under hendes kontrol. Underkastelsen hjælper dog ikke, da Alma Jensen af princip ikke pludseligt ombestemmer sig. Denne kyniske magtsyge og fornægtelse af andres lykke gør Pastorens forvandling komplet: "Om De er ond, Alma Jensen, ved jeg ikke, men dette er ondt, og det gør mig ond. Tager De Gunhild fra mig, gør De mig til et andet Menneske." (656).

Ved ikke at modtage Pastorens totale overgivelse skaber Alma Jensen en stærk modstander, der i smerten finder hævnlysten som drivkraft. Hvor den unge præst før troede på kærligheden og menneskenes moralske godhed i form af kulturel dannelse, har han af bitter erfaring lært også at tage højde for kulde, magtbegær og naturens uretfærdighed. Denne udvikling spejles også tydeligt i, at Pastor Bynke går fra at stå for festlige Sct. Hans-lege til opbyggelsen af et missionshus. Skreddet understreger den kulturelle modpol Pastor Bynke bliver til Alma Jensen. Hendes diktatoriske styring af menneskene på egnen ansporer polariseringen mellem de to, og hun får karakter af en ubestridelig naturkraft. Via sin stilling

som indremissionsk præst fremstår Pastor Bynke endnu mere end hidtil som en gennemgribende kulturel og religiøs instans, hvor der ikke er plads til naturlige og instinktive indfald.

Alma Jensen er den direkte modpol, idet at hun har så dybe rødder i klitterne, at hun på sin vis skaber en religion af naturen: "ALMA JENSEN: A har nu den Tro, te hvis æ Hav vil ind, saa kommer den ind" (1127). I citatet fremføres en trosbekendelse til naturen og dens almægtighed og til en hvis grad en fraskrivelse af den kulturelt reflekterede religiøsitet, der præger sognet. Dog er Alma Jensen en særdeles sammensat karakter, da hun ikke fuldt ud tilskriver naturen almægtigheden, idet hun i en art storhedsvanvid mener at have den absolutte magt over sognet og dens natur. Hun giver udseende af at eje hele sognet: "Gør, hvad I vil! faa ham kun ud af æ Sogn – denne Sogn, der er vor – der er – min" (278). I kraft af sin position som eneste forretningsdrivende i sognet er hun yderligere magtfuld, da folkene på egnen er afhængige af hendes butik og penge, da hun også agerer pengeinstitut. Dermed fremstår hun som en betydelig meningsdanner overfor de bundne bønder, i sådan en grad at proprietær Kristensen nærmest med rette om hende kan sige til en af mændene i sognet: "Alma Jensen?! Har heller ikke De Raad til at have Dem en Mening selv?" (213).

Alma Jensen fejler da også i sin ekstremisme, idet hun i sit forsøg på at regere sognet og vinde over pastoren mister det hele, inklusive sin fornuft. Alma Jensens forhold til naturen er således heller ikke udelukkende positivt økokritisk set, da hun på trods af erkendelsen af naturens magt i sidste ende viser sin storhedsvanvid og magtskyge over sognet og dens natur: "Se, æ Storm er mig lydig, æ Hav er mig lydig. De gør, som a bød" (1156). Alma Jensens natursyn går fra at være respekterende til dominerende. Ydermere ses der gennemgående sprækker i Alma Jensens holdninger, idet hun tidligere har gået ind for hofdebygningen, men sidenhen er modstander af projektet – udelukkende fordi hun "er vant til, te naar der skal sættes saadan noget Større igennem, er hun den Første, der bliver tagen paa Raad" (135). Der fremstilles endnu engang et magtbegærligt og forfængeligt motiv i den stærke kvinde, der ofte bliver fremhævet som en af Munks stærkeste kvindeskikkelser på højde med *Fru Koltchak* og *Mor Sigbrit* i *Diktatorinden* (KMF).

Det mest slående eksempel på Alma Jensens tyranniske adfærd ses dog i forholdet til Gunhild, da hun helt åbenlyst forhindrer datterens lykke på baggrund af sin egen kærlighedstragedie: "ALMA JENSEN: A fik den, a holdt af. Der er ingen Lykke ved at faa den, En holder af" (619). Den traumatiserede Alma Jensen tvinger Gunhild til at gå i sine fodspor

(630), på baggrund af sin egen oplevelse med den tabte lykke og det ulykkelige ægteskab; der skabes en degenererende og ulykkelig spiral, hvor ingen finder forløsning. Det er selvsamme hævnmotiv, der ødelægger Pastor Bynke, da han ligesom Alma Jensen bliver fordrejet af den store kærlighedssorg og derigennem bliver lige så kold og kynisk.

Både Pastor Bynke og Alma Jensen har dog til stadighed markante positioner i det lille lokalsamfund, hvilket meget præcist og humoristisk bliver skildret af Niels Kvas: "Vi kan da ikke begynde æ Barsel uden æ Præst og æ Jordemor" (733). Billedet af Alma Jensen som jordemoder og Pastoren som præst er særdeles vellykket, og trækker linjer til en evig problematik mellem de to kategorier. Det fremhæver dramaets fokus på kampen eller vekselvirkningen mellem kulturen og naturen, der endnu engang understreger økokritikkens legitimitet, da "Den ser på dét forhold mellem det menneskelige og ikke-menneskelige – eller med en udskældt dikotomi mellem kultur og natur – der ligger indlejret i principielt set alle kulturfrembringelser" (Gregersen & Skiveren, 2016, s. 24). Naturen er sat på dagsordenen, men fremstår i kampen mellem Pastor Bynke og Alma Jensen, som noget der netop kan kæmpes om og muligvis vindes, hvilket flodbølgen til slut understreger ikke er tilfældet.

Mellem de to uforsonlige modstandere står Gunhild, der er en anderledes nuanceret karakter. Hun fremstår hverken som lærd eller meget reflekterende, men hun udviser en ligevægt i accepten af dette. Hendes ro kommer til udtryk, idet hun forstår sig selv og lever et mere harmonisk liv - sin mor til trods: "A ved ikke, hvad nogen er værd, Erik. A ved kun, te kunde a faa Lov til at elske dig, ret som a vilde, da strømmet a over a Liv" (958). Gunhild beskriver meget poetisk den fuldendte lykke, som at "strømme over af liv", hvilket må siges at være et tydeligt billede på den livsduelighed, der berømmes igennem hele stykket, men også generelt i Munks forfatterskab samt i de vitalistiske grundtanker.

Gunhild bliver endvidere symbolet på den sande natur, idet hun er den eneste af de tre hovedkarakterer, der ikke forsøger at styre naturen og ikke bilder sig ind, hun har hverken magten eller kraften til at ændre på den. Hun fremstår dog ikke svag eller uselvstændig i sin eftergivenesshed, hvilket står klart i den ellers gængse romantiske blomsterterminologi: "Det er alt for megen Kælenskab ved dem [læs: klitrose]. Jo, en Tidsel. Vi har en nede bag Mors Plantage. Den er mere høj end som mig. Gaar a hel hen til den, skal a se lige op mod æ Himmel for at se æ Top. Saadan en Tidsel er ikke til at tage paa, og ingen Myrer og Biller tør kravle op ad den, og saa er den stolt og skøn" (386). Den atypiske sammenligning med en tidsel stemmer overens med det hårdføre klima, der har været med til at forme den unge Gunhild,

og der skabes således et fuldendt billede af en ung stærk kvinde, der tager sin selvstændighed alvorligt men også indretter sig efter de vilkår, hun er underlagt.

Karaktererne i en Heideggersk optik

Jeg har tidligere i specialet argumenteret for, at der kan trækkes mange linjer mellem Heideggers tanker og Munks værker, dette bliver særligt synligt i karakteranalyserne af henholdsvis Pastor Bynke, Alma Jensen og Gunhild. I hver af karaktererne ses der tydelige spor af eksistentielle grundprincipper, der direkte kan tolkes ud fra Heideggers værensspørgsmål. Hver af karaktererne beskrives med et specielt sindelag, der sætter dem ind i en eksistentiel kontekst, hvor der kommer fokus på deres i-verden-væren, hvor ikke alle karakterer fremstår lige autentiske og livsduelige.

Der er mange fællestræk mellem Pastor Bynke og Alma Jensen på trods af deres ellers ekstreme modsætninger, i hvert fald ud fra en Heideggersk optik. Dette skyldes, at de begge ikke finder sig til rette i livet, fordi de lever i skuffelse og indædt kamp både imod hinanden og naturen. Pastor Bynke insisterer på at bygge høfder for at dæmme op for havet, og Alma Jensen insisterer på at regere og styre sognet og alle dets indbyggere. I Pastor Bynkes tilfælde er det ikke blot høfderne, der indikerer den indædte kamp; den ses også i hævntoget mod Alma Jensen, der fordrer en usædvanlig fremdrift i sognet og ikke mindst en magtforskydning. Denne indædthed ses ligeså i Alma Jensen, der i sin herskesyge febrilsk forsøger at holde styr på den førhen lydige flok af sognerådsbørn – sin datter inklusiv. Disse personlige vendettaer og eksistentielle kriser fremkommer i forskellige scenarier som i Pastor Bynkes erkendelse af sin egen forvandling: "Mit verdslige Menneske, Gunhild, mit verdslige Menneske skælver af sødmefyldt Lykke ved, at du er kommen til mig nu. Men mit aandelige Jeg, det, der efter saa store Veer blev født i Nat, det ser kun en Fristelse i det. Din og min Vej frem, lille Gunhild, den gaar nu kun gennem Kamp og Forsagelse" (605). I citatet ses der netop denne sjælelige opdeling, der i Heideggers optik er ødelæggende, da opdelingen vidner om en ufuldkommenhed, hvor man ikke accepterer det naturlige og det værendes mange facetter. Det tilstedeværende bliver således fragmenteret og er ude af stand til at leve fuldt og reflekteret i verden. Ydermere ses det stærke skel mellem kultur og natur, i og med Pastoren direkte skelner mellem det verdslige, der bliver udtryk for den fysiske naturlighed og det åndelige, der bliver symbolet på den intellektuelle kultur.

Den samme splittede væren findes i Alma Jensen, der fremstår ligeså kriseramte i sin identitet ud fra Gundhilds beskrivelse:

"A kender snar ikke Mor mer. Der er kommen noget i hendes Øjne — det er, som om hun ikke ser mer. Hun sidder over æ Protokoller i Timevis uden at vende en Blad. Hun brænder Lys om æ Nætter; men hun læser ikke; a har set hun ligger lysvaagen paa æ Ryg og stirrer mod æ Loft med den Blik, der ikke ser. Kun i æ Bibel læser hun, og kun i den gamle Testamente" (832). I denne scene udspiller der sig pudsig nok også en bekendelse til kristendommen som et frelsende doktrin, som det ses ved Pastor Bynke. Dog er det sigende, at Alma Jensen holder sig til det gamle testamente, der som bekendt tilskrives den ærefrygtindgydende gud Jahve. I fascinationen af det gamle testamente ligger der også en modstand imod den tro, den nye præst i hvert fald tidligere har udøvet i sin bekendelse til barmhjertigheden, kærligheden og ungdommen. Alma Jensen fremstår således også mislykket i sin tilstedeværen, da hun ligesom Pastor Bynke rækker mod højere magter og karikerer sin natur til ukendelighed.

Den fragmenterede og forvirrede livsførelse, Pastor Bynke og Alma Jensen fører, er problematisk ifølge Heidegger, der i *Væren og Tid* beskriver, hvordan den konstante søgen efter mening kan være problematisk på lige fod med den handlingslammende absolutte vished:

Nysgerrighed til alle sider og hvileløs viden besked med alt foregøgler en universal tilstedeværensforståelse. Men i grunden forbliver det ubestemt og uefterspurgt, *hvad* det egentligt er, der skal forstås; det forbliver uforstået, at forståelsen selv er en værenkunnen, som udelukkende kan blive fri inden for den egne særegne tilstedeværen. Gennem denne beroligende og alting »forstående« måde at sammenligne alt og alle på, drives tilstedeværen ud i en fremmedgørelse, hvori dens egen særegne værenkunnen bliver skjult for den. Den hjemfaldende i-verden-væren er som forførende-beroligende samtidigt *fremmedgørende* (Heidegger, 2014, s. 207).

Citatet underbygger påstanden om Pastor Bynke og Alma Jensens eksistentielle kriser ud fra værensspørgsmålet, da begge karakterer udviser en art "hvileløs viden besked med alt", i form af Alma Jensens konstante og selvsikre regering af sognet og sidenhen Pastor Bynkes. Begge karakterer giver udtryk for en falsk universal tilstedeværensforståelse, da de begge er stålsatte og sikre på, at deres gøren og laden altid er den rette. De er så stålsatte, at de bliver

blinde og glemmer at reflektere over og handle ud fra, hvad deres væren egentligt går ud på, hvilket gør dem til inautentiske mennesker, der i stedet for at leve i sig selv blot lever for en idé og et samfund.

Begge karakterer må da også sande, at deres kampe er forgæves, da de bliver ofre for en syndflodslignende oversvømmelse, der endnu engang trækker referencer til bibelen. I syndfloden finder Pastor Bynke dog en form for sjælefred i sin accept af kærligheden til Gunhild. Accepten af kærligheden bliver et symbol på Pastorens accept af sig selv som værende et menneske af naturen såvel som kulturen, og han bliver derved mere reflekteret og hviler i sin væren. Alma Jensens skæbne er anderledes grim, da hun i en apokalyptisk scene betaler for splittelsen med sin forstandighed, der ellers har været hendes adelsmærke i hendes tid i Klitte sogn: "Kom, du store, du stærke, du aabne, du evig ens, skyl ind over Land, gør en Ende paa al den Uværdighed, der er Menneske, begrav os — navnløse — alle til Hobe — fra æ Tolder til mig" (1147). Alma Jensen virker i slutscenen endnu mere magtsyg og destruktiv, idet hun påkalder sig Guds straf over menneskene i sognet og hende selv, da de ikke har kunne leve op til hendes billede af gode og fuldkomne mennesker.

Midt imellem de to dysfunktionelle karakterer står Gunhild, der bliver den gyldne middelvej mellem natur og kultur. Hun kan rumme begge sider og styrkes af dem begge, så hun bliver mere livsduelig og autentisk end de to, der brydes om hende. Hun er dog stadig bundet af konventionerne og sin mors tyranni, da hun gifter sig med Henrik på trods af flere forsøg på at realisere kærligheden med Pastor Bynke. Dermed støtter hun op om det nuancerede billede af bønderne; særligt da hun senere i dramaet formår at gøre op med sædvanerne og giver sig hen til kærligheden. I realiseringen af kærligheden, og dermed sig selv, formår Gunhild at rumme både naturen og kulturen, hvor Pastor Bynke bliver den åndelige og kulturelle repræsentant, og moderen Alma bliver naturens vælde. Gunhild forsøger at balancere mellem de to verdener, hun nu engang er blevet *kastet* ind i, for at blive i den Heideggerske terminologi. Hun formår dermed at skabe sin egen identitet uden at dvæle ved refleksionen over, hvad hendes i-verden-væren vil sige. Samtidigt nægter hun også blindt at følge man'et, hvilket bl.a. bliver tydeligt i citatet: "GUNHILD: Tykkes du det? A betakker mig. Rende rundt hele sin Liv med to Øjne, der ikke staar andet i end som Sofie. Sikke en Fjog!" (33). Gunhild opnår dermed at blive et helt handlende menneske, der er sig selv sin særegne tilstedeværen bevidst.

Handlingen og det religiøse tema

De tre hovedkarakterers sammenspil og modspil fører til en lokal krise, hvor Pastoren med sin nyvundne magt indfører det ene moderne fremskridt efter det andet – det sidste slag slås om høfderne, der også startede dramaet. Høfderne i havet er et eksplicit symbol på naturen igennem hele dramaet. Naturen må ifølge pastoren ikke få overtaget, den skal inddæmmes så menneskene kan leve i ro og mag og tjene Gud. Alma Jensen stiller sig i den modsatte lejr, og præker for naturens utæmmelige kræfter jævnfør det tidligere nævnte citat: "A har nu den Tro, te hvis æ Hav vil ind, saa kommer den ind" (1127). Motiverne bag Alma Jensens naturforsvar er dog grumsede, da hun tydeligvis føler sig fornærmet over, at Pastor Bynke ikke har inkluderet hende i planerne. Endvidere fornemmes der også en banal konservatisme i hendes økonomiske tankegang: "Det er nem at slaa dem store Brød op, naar man ikke selv skal betale æ Mel" (500). Alma Jensen fremstår således ikke som et entydigt billede på naturens fortaler, idet hendes holdninger også er formede af egoistiske bevæggrunde.

Slutscenen med flodbølgen fungerer derfor som et bevis på naturens altoverskyggende magt, i den forstand at den ikke kan styres af noget eller nogen - den er konstant, og forsøgene på at inddæmme den kan vise sig at være frugtesløse. Kampen om høfderne kommer til at fremstå betydningsløs i den store storm, og spørgsmål som "hvad nu hvis" bliver irrelevante, idet Alma Jensen siger: "Hvad Gode havde æ Høfder været til i Nat?" (1125). Menneskets marginalitet i den store natur bliver dermed understreget og falder ind i den økokritiske linje med sine apokalyptiske undertoner: "Buell has argued that 'Apocalypse is the single most powerful master metaphor that the contemporary environmental imagination has at its disposal' (1995: 285)" (Garrard, 2012, s. 93).

Endnu engang kommer Gunhilds karakter til at være den positive og livsbekræftende selv i døden, da hun accepterer katastrofen og i den genfinder kærligheden til pastoren:

"GUNHILD: Men vi to er frelst for hinanden, sat sammen i æ Død af Gud selv.

PRÆSTEN: Gunhild, jeg er en Mand – kan ikke elske som du. Men for anden Gang beder jeg dig: gem mig i din Kærlighed. Saa straalende glad du er, saa straalende ung og smuk, saa fuld af Styrke og Tro. Jeg vil gaa frem for Gud sammen med dig, jeg vil knæle ned og bede ham tilgive mig mit forvirrede Jordeliv, og du, der var saa tro over al Maade, fulgte dit Hjertes Stemme uden et Sideblik, blev ved og blev ved, ahh, Gunhild, du skal kaste din Kaabe over mig – og jeg tror, han vil give mig en Evighed sammen med dig" (1180-1182)

Pastor Bynker erkender Gunhilds indsigt i sig selv, og beder til at hun skal skærme ham, hvilket fremhæver pastorens erkendelse af en forfejlet livsopfattelse og Gunhilds overlegenhed i det at leve og elske i sin enkelhed.

Den syndflodslignende scene er ikke blot dramaturgisk kraftfuld og skæbnsvanger, den er også meget uklar og vidner om de komplekse og modstridende tendenser i stykket. Desuden må den vældige flodbølge og dommedagssceneriet siges at være teknisk udfordrende, da det er vanskeligt at opføre på en scene. Den giver dog udtryk for en generel apokalyptisk tendens i stykket, der ses i de adskillige mareridtsbeskrivelser af strandvaskere:

PRÆSTEN: Pludselig blev jeg vanvittig ræd for mig selv, følte paa mit Ansigt, saa op og ned ad mig, syntes dog, jeg var hel — indtil En kom hen til mig og pegede paa mit Bryst, og da saa jeg, Kødet var raaddent og Hjertet faldet ud. Og jeg skreg, og alle om mig begyndte at skringe, og vi vilde kaste os i Havet for at drukne os, men vi kunde ikke, for vi var jo døde, vi kunde ikke, for vi var jo døde, det var forfærdeligt. (...) — men saa var der Vand alle Vegne, og Skyer og Græs, og til sidst kun Mørke med Vingeslag som af store Fugle, der fløj hid og did eller holdt sig stille. Jeg tror ikke, Drømme betyder noget. Men et af Billederne kan jeg ikke blive kvit. Er det sandt, vi er Havlig, vi her i Klitte? er det ikke Liv, det, vi lever? er vi druknede i et Skinliv? driver vi for Vind og Vove? er vi ikke Livet værd? (953-957)

De uhyggelige og groteske beskrivelser af strandvaskerne og Pastor Bynkes associeringer med dem understreger ikke blot hans dybe eksistentielle krise mellem hans kropslige og åndelige liv, men det bliver også en skæbnsvanger forudsigtelse af fremtiden, da en flodbølge til slut kommer og fortærer sognet. Desuden bliver "Skinlivet" som Bynke kalder det, endnu et udtryk for den inautenticitet, han som enkeltperson lever med. Hans personlige kvide bliver endvidere pålagt hele sognet, idet han inddrager dem i sin egen eksistentielle krise. Det er desuden påfaldende, at strandvaskermotivet ikke blot bliver fremdraget af Pastor Bynke; også den ødelagte sognefoged beskriver scenariet i begyndelsen af dramaet, da han bliver nægtet brændevin i købmandsforretningen: "Hvad skal a gøre uden Brændevin? Sig mig det, I — Strandvaskere, sig mig det, hvad skal vi gøre, vi Havlig, hvad skal vi gøre uden Brændevin? H. P. NIELSEN: Kom til dig selv, Jørgen! TOFT: Hans Peter? er du her? er du og druknet? Han har ingen Øjne, se, han har ingen Øjne. Æ Fisk har ædt dem af." (248-250). I scenen ses det samme vanvidsmotiv, der præger Pastor Bynkes mareridt, hvilket vidner om en grundtanke eller generel frygt i sognet. Der er en overnaturlig tilknytning til havet, der tydeligvis både

forbindes med liv og død. Strandvaskerbilledet understreger havets magt over menneskene i sognet og derigennem også Pastor Bynkes udvikling og absorbering i miljøet, da han med tiden også bliver underlagt den samme metafysiske magt, havet har over sognet. I syndflodsmotivet og strandvaskerne knyttes naturen sammen med religionen, så de forenes og fremstår overnaturlige og skræmmende i deres dobbelte magtalliance. Man kan dog også argumentere for, at den apokalyptiske scene fremstiller havet som noget uproduktivt og dødbringende i sin oversvømmelse af sognet. Det undersøiske sogn ville da på direkte vis være en dystre verden af inautentiske strandvaskerlig. Det undersøiske tema er desuden et velkendt motiv i litteraturen.

Dommedagsscenerne bliver billeder på en underliggjort verden, og de bliver dystre forudsigelser af sognets skæbne. Der er desuden umiskendelige ligheder mellem syndfloden i *Havet og Menneskene* og domsbeskrivelsen "Mod Filistrene" i Jeremias bog kap. 47 vers 2, hvilket er et af de bibelstykker Alma Jensen er optaget af og henviser til gentagne gange igennem dramaet. I bibelstykket lyder det bl.a.: "Dette siger Herren: Vandet svulmer fra nord, det bliver en strøm, der vælter frem; den vælter ind over landet med dets beboere, byerne med deres indbyggere. Menneskene skriger, alle landets indbyggere jamrer" (Bibelselskabet). Der er en helt tydelig reference til Guds domsfældelse over Gaza, hvor Alma Jensen læser sognets dårligdomme og synder ind i en bibelsk kontekst, hvor sognet skal bøde og renses i en syndflod:

at knuse Dem og mig selv og dem alle i æ Ruindyngge i Gaza (...) Hvorfor er De ræd, æ Hav skal viske os ud? De vil heller have, vi dør lidt efter lidt af Kræft og Tuberkulose og Udsvævelser og Slid og faar vore Stene paa æ Grave. Gaar De rundt med og læser Indskrifter: Niels Øster Nul, Bernhard Hjælme Nul, Henrik Sandevig Nul. Men her kommer æ fine Ende: Her ligger En, han var Sogneraadsformand, Svindler, Selvmorder. Her En mer: Herremand, Horkarl, Spillefugl. Her ligger en Kvinde: Klitte Købmand, Fallent, Og her er Præsten — Sjæleforkvakler, Skørlevner. (1143-1145).

De umiskendelige linjer mellem den apokalyptiske syndflod i Jeremias bog og den i *Havet og Menneskene*, understreger de eksistentielle spørgsmål der stilles, da Alma Jensen skånselsløst dissekerer og lister de enkelte sognebørns liv, levned og synder op. Ydermere stempler hun sig selv som fallent og Pastor Bynke som "sjæleforkvakler" og "skørlevner". Dette underbygger begge karakterers forfald, men viser også i en særlig og nøgen stil menneskets

fejlbarehed. Ærligheden og accepten af denne sandhed, hvor grim den end måtte være, kommer til at virke befriende for læseren til trods for det dystre scenari. Særligt når Pastor Bynke senere i denne erkendelse finder freden og kærligheden. Ydermere understreger bibelreferencen også det gennemgående fokus og kendskab, Kaj Munk har til bibelen, hvilket er med til at give dramaet en ekstra dimension, så det fremstår både dybere og mere monumentalt.

Den voldsomme og sære apokalyptiske udgang stemmer desuden overens med de økokritiske linjer i stykket på trods af de åbenlyse referencer til kristendommen. På særlig vis forenes naturen og religionen i syndfloden, hvilket bliver tydeligt i det tidligere nævnte uddrag, der omtaler mørke vingeslag af store fugle. De store uhyggelige fugle kan henvise til naturens almægtighed, i det de står over mennesket – de hæver sig over det og bliver dystre nærmest mytologiske væsener. Samtidigt kan de henvise til Jeremias bog kap. 48 vers 40, der nævner: "Dette siger Herren: Som en ørn slår fjenden ned og spiler vingerne ud over Moab" (Bibelselskabet). I begge sammenhænge ses de naturlige dyr som magtfulde og åndfulde i deres dom over menneskene. Endvidere nævnes der i Pastor Bynkes mareridt en hvirvelstrøm af skyer, græs og hav, hvilket samler naturen i et helt og fuldendt billede, der nok fremstår frygteligt men også kraftfuldt. Naturen kommer derved til at virke ligeså magtfuld og fyldig som Gud og religionen, da de forenes uden at ligge under for hinanden. Gud er naturen, og naturen er Gud, og mennesket er underlagt begge. Gunhild forstår dette, og kommer derfor til at fremstå frelst: "PRÆSTEN: Jo, da brød Solen frem, syntes jeg, og højt paa en mægtig blaa rullende Bølge sad du i Solskin og Skum med noget i Haanden. Du smilte og vinkede til mig, men — GUNHILD: Det ved a, hvad var, det, a havde i Haanden; for det var din Hjerte, Erik; den havde a funden og gemt" (955-956). Scenen med Gunhild er smuk og lys og bliver en klar modsætning til det dystre apokalyptiske scenarie, hvor hovedkaraktererne er faret vild i deres indre overbevisninger.

Vitalistiske tendenser

I den religiøse læsning kan det virke besynderligt, at jeg tidligere har beskrevet Kaj Munk som en del af den vitalistiske tradition, da vitalismen som oftest ikke forbindes med kristendommen. Andersen beskriver i artiklen "For livets skyld"⁶ endog forholdet mellem de to: "Vitalismen har således karakter af religionserstatning, tit aggressivt vendt mod

---

⁶ For Livets Skyld – Om professor Carl Roos' litteraturforståelse og dens iboende vitalisme.

kristendommen" (Andersen, 2014, s. 184). Imidlertid giver det særdeles god mening at sætte *Havet og Menneskene* ind i en vitalistisk kontekst, da der igennem hele dramaet er et stærkt fokus på naturligheden og en særlig spiritualitet. Det spirituelle skriver sig ikke nødvendigvis ind i en kristen kontekst, idet naturen i sig selv bliver ophøjet til en guddommelig instans.

Vitalismen beskæftiger sig ligeledes med et grundmotiv i kvinden, der bliver et positivt symbol på naturen og det dyriske: "det guddommeliggjorte menneske, der kunne antage skikkelse af den store videnskabsmand eller kunstner – eller simpelthen af »kvinden«, der nu (igen) opfattedes som nærmere naturen og de elementære kræfter end manden" (Andersen, 2011, s. 232). Gundhild passer ind i billedet af den naturbundne og ophøjede kvinde, da hun netop fremstår som en naturlig karakter og også bliver beskrevet som både en hoppe (228), en klitrose (394) og en tidsel (386). Skellet mellem det maskuline og feminine køn bliver direkte italesat af Pastor Bynke i syndflodsscenen: "Gunhild, jeg er en Mand – kan ikke elske som du" (1181). Det vitalistiske synspunkt om kvindens naturlighed bliver dermed understreget, da det kommer til udtryk i hendes evne til at elske og leve fuldt, hvorigennem det fremhæver mandens rationelle men også forkvaklede båndlæggelse af sig selv.

De vitalistiske linjer ses dog ikke blot i kvinden men også i de ekstreme tendenser i henholdsvis dyrkelsen af instinktet og spiritualiteten: "Blandingen af instinktdyrkelse og en søgen efter ny idealitet *kan* være farlig, idet vitalismen, der begynder som et antiautoritært opgør med et vist revolutionært *Schwung* (...) *kan* udvikle sig i politisk autoritær retning – kommunistisk eller nazistisk" (Andersen, 2011, s. 231). I både indledningen og den litteraturhistoriske placering af Munk blev hans flirt med nazismen nævnt. På trods af at der ikke er nogen tydelig politisk klangbund i stykket, er den velkendte fascination dog med til at underbygge de konservative og traditionalistiske undertoner, der fornemmes i dramaet.

De konservative, traditionalistiske linjer og teknologikritikken

I sit fokus på bønderne og det landlige miljø skriver Munk sig ind i traditionen efter Det folkelige gennembrud, der var indtruffet omkring 1900 med forfattere som Jeppe Aakjær, Johannes V. Jensen og Johan Skjoldborg i spidsen (Frandsen, 2012). Det folkelige gennembrud centrerede omkring bøndernes liv og deres betydning for Danmark som helhed og bar præg af et mere eller mindre optimistisk og fremadskuende blik, der understregede bøndernes ligeværdighed med samfundets andre klasser. Munks tekster indeholder samme betydelige selvfølelse, der bliver introduceret af f.eks. Aakjær (ibid.), der med sine idylliske og symbol-

ladede naturbilleder minder meget om Munk – et aspekt der vil blive tydeligt i den kommende analyse af digtet "August".

Der ses dog også flere konservative og traditionalistiske linjer i kærligheden til bønderne og det vestjyske miljø. De komplementerer de vitalistiske tendenser, som ses i dyrkelsen af det stærke livsduelige menneske. I *Havet og Menneskene* forefindes der endvidere flere konservative og traditionalistiske undertoner, idet det samfund, der skildres, bliver beskrevet som sit eget lille økosystem med en art enevælde med Alma Jensen som regent:

Midt i en Land, hvor alle har lige meget at sige, dem Par kloge og æ Vrimmel af Kvajpander,
dem faa flittige og dem Tusind Ødeland, midt i en Folk, der er skabt med Rejsning, men har
været dumgod nok til i en Tusind Aar at lade Øboere og Københavnere bestemme over sig
og præge sig, — er der en Sogn, der regeres af een Vilje; det er min. A fik æ Magt, fordi a tog
den, og a beholdt den, fordi a forstaar at bruge den og lod ingen tage den fra mig endnu.
(632)

Citatet forener den vitalistiske grundidé om det stærke, insisterende og overbeviste menneske, der står fast i sin egen natur (Andersen, 2014, s. 184) med de antisocialistiske og til dels konservative tanker i enevældets eller diktaturets grundform. Alma Jensen vedgår sig tydeligt sin magt og sine ambitioner og placerer sig således langt væk fra det klassiske billede af en from, stille bondekone. I hendes åbenlyst diktatoriske væremåde ses den overlegenhed, der gør hende usympatisk og distancerer hende fra de andre i sognet. Imidlertid ses der dog også et krav på respekt, der bevirker en konstant magtbalance, som sognet indordner sig mere eller mindre frivilligt. Derved kan der i karakteren Alma Jensen trækkes linjer til historiens store diktatorer, der på sin vis har nydt godt af folkets opbakning grundet en ærefrygt og respekt, men som sidenhen har mistet magten, da den var steget dem til hovedet – som i Alma Jensens eksempel, hvor hun til sidst mener at kunne kontrollere selve havet. Disse synspunkter påpeger endnu engang de vitalistiske tendenser, da Andersen i sin artikel "Rapport om vitalismeforskning" ud fra Otto Gelsteds udtryk påpeger samme motiver: "at søge mod »Engelen« og »Aben« og glemme mennesket (rationaliteten)" (Andersen, 2011, s. 231). Derfra kan der yderligere trækkes linjer til det økokritiske og Heideggerske værensspørgsmål, da Gelsteds skelnen mellem 'aben' og 'englen' er billeder på netop de problematikker, der er i spil ift. Alma Jensen og Pastor Bynke. Alma Jensen søger mod aben, og Pastor Bynke søger mod englen, og begge glemmer de rationaliteten og mennesket.

For at vende tilbage til Alma Jensens enevælde i Klitte sogn, bemærkes der også et tydeligt ønske om at distancere sig fra øvrigheden med dens "københavnere" og deres "Skvalderting" (641). Dette stemmer overens med Mannheims beskrivelse af traditionalisme og konservatisme. Yderligere ses antisocialismen i den respekt, der omgiver Alma Jensen. Der ses en generel accept af hendes magt og ejerskab over sognet, der kun bliver udfordret af den udefrakommende Proprietær Kristensen og senere Pastor Bynke, der ligeså ikke er lokal.

Det symbiotiske forhold sognets beboere har til hinanden understreges, og i særdeleshed i koblingen til de konservative tanker set ud fra Tingstens beskrivelse i *De konservative ideene*: "Det ordnede og fredelige samliv i tradisjonelle former stilles opp mot den usikkerhet som følger med omveltningen. (...) Til denne oppfatning knytter seg ofte en pessimistisk, religiøst farvet forestilling om menneskenes muligheter. Mennesket er av natur ondt eller svakt. Det holdes oppe på et visst nivå gjennom vaner som langsomt har dannet sig" (Tingsten, 1971, s. 137). Der er komplet harmoni mellem Tingstens filosofi og Alma Jensen, hvilket underbygger den tydelige konservatisme i dramaet. Alma Jensen giver udtryk for samtlige af Tingstens tanker, da hun fremstår pessimistisk i sin tilgang til sognets udvikling, har et religiøst islæt og særligt anser mennesket for som udgangspunkt at være en synder. Hendes aversion mod det syndige liv er navnlig eksplicit, da hun lister sognebørnenes dårligdomme op for Pastor Bynke sidst i dramaet. I samme eksempel lyder det: "Niels Øster Nul, Bernhard Hjælme Nul, Henrik Sandevig Nul" (1145). Da hun benævner de tre mænd 'nuller', påpeger hun deres svagheder og underlegenhed i forhold til hende som stærk kvinde. Samtidigt afslører hun sin egen foragt for svagheden og sognet i sit hele, hvilket understreger hendes usympatiske og diktatoriske karaktertræk. Hvor Alma Jensen tidligere i stykket har været at betragte som en hård men retfærdig kvinde (155) med kærlighed til sognet, virker hun i dette citat magtsyg, hovmodig og irrationel, så hun i stigende grad nærmer sig diktatortitlen.

Ydermere kan man argumentere for en tæt tilknytning til Spenglers begreb omkring et 'bondevæsen', da han beskriver bøndernes placering i kulturen og historien: "En kultur begynder sit liv, når der fra bondestanden, det blot racemæssige, udskiller sig grupper, der er »i form«" (Spengler, 1962, s. 319). Spengler mener derved, at bønderne er nødvendige men samtidigt en ukarakteristisk masse, der ligger til grund for kulturen og historiens udvikling. I påstanden ligger der en stor anerkendelse af bøndernes universelle vigtighed, men der er også en iboende kritik. Dette synspunkt kan læses sammen med Alma Jensens holdninger, idet

bondestanden nævnes som en forudsætning for al udvikling og historie men samtidig bliver set som ude af stand til selv at stå for den kulturelle fremdrift. Da Alma Jensen kalder de tre mænd for nuller, beskriver hun dem som historieløse og ukarakteristiske for sognet og udviklingen, ligesom Spengler beskriver hele bondestanden. Pastor Bynke har ligeledes udsagn der leder i samme retning: "ikke dø nu til ingen Nytte – ikke dø nu – viskes ud" (1169). Billedet af livene, der viskes ud, stemmer overens med Alma Jensens opfattelse af dem som nuller, da de ikke har sat deres præg på verden, hvorfor de i døden blot bliver visket ud, som havde de aldrig eksisteret. Dog er det værd at notere sig, at Alma Jensen og Pastor Bynke bliver modbevist i deres kritik af de andre og sig selv, idet at Gunhild kan anses som beviset på bondestandens individualitet og duelighed, da hun er den mest reflekterede og succesfulde karakter i stykket.

Iboende i de konservative linjer i dramaet ligger der også en gennemgribende teknologikritik. Hvis man ser på *Havet og Menneskene* ud fra Heideggers begreb, kan der drages mange paralleller også til konservatismen og traditionalismen: "Et landområde udfordres derimod med henblik på produktion og malm. Jordbunden afdækker sig nu som kuldistrikt, undergrunden som malmaflejring. Marken, der tidligere var bondens bestilling, hvor bestilling endnu betød omsorg og pleje, fremtræder anderledes. (...) Agerbrug er nu motoriseret ernæringsindustri" (Heidegger, 1999, s. 44-45). Heidegger sætter spørgsmålstegn ved, om den moderne teknologiske udvikling altid er til det gode ved at påpege, hvordan natursynet ændrer sig igennem udviklingen, så naturen udelukkende ses som en ressource. Dette synspunkt er også til stede i *Havet og Menneskene* igennem hofdespørgsmålet og senere i indførelsen af elektricitet mv. Hofdespørgsmålet viser, hvordan havet er gået fra at være en selvstændig og magtfuld 'instans' til at blive noget, der kan vurderes og bearbejdes af menneskene, så dets natur ændres. Da dramaet ender i, at havet slår ind og oversvømmer hele sognet med alle dets nye teknologiske landvindinger, ligger det lige for at argumentere for, at der i dramaet ligger en slet skjult og konservativ teknologikritik, der ligger i tråd med Heideggers idéer samt de traditionalistiske og konservative tanker.

Kærligheden til bønderne

Havet og Menneskene tilhører som nævnt først i analysen Kaj Munks "Jyske dramaer", der bl.a. tæller *Ordet*, *Kærlighed* og *Havet og Menneskene*. Oprindeligt begyndte Munk at skrive dramaer om bønderne på Hans Brix' opfordring, i desperation over ventetiden på nyt om hans

diktatorstykke *En Idealists* mulige opførelse: "vi har ingen Stykker, der tager Bønder alvorligt. Kan De skrive saadan et?" Jeg stod et Øjeblik og tænkte mig om; saa nikkede jeg: "Ja, det kan jeg." (Munk, 1942, s. 350). Det lykkedes også Munk at skrive netop stykker, der formåede at tage bønderne alvorligt, hvilket *Havet og Menneskene* er et klart eksempel på. Ikke blot viste han deres hverdag med alle dens trivialiteter, han fokuserede også på deres kompleksitet, så de fremstod som rigtige mennesker og ikke blot unuancerede karikaturer. I alle Munks jyske dramaer er der en iboende stor loyalitet og kærlighed til bønderne og den vestjyske egn. Dette afspejler sig ikke blot i den konkrete interesse for deres liv og levned men også i den solidariske afbildning af deres samfund på godt og ondt. Den lune humor kommer særligt til udtryk i *Havet og Menneskene* og *Kærlighed*. Begge dramaer indledes med hverdagslignende situationer og samtaler, der i deres humoristiske skarpsindighed både påpeger de bondske klichéer, men også understreger den bevidste og intelligente humor: "MAGNUSSEN: Godaften, Trine Skelby, naa, glemte jeg Dem. Her er jo et helt lille Vælgermøde. Hvad staar der paa Dagsordenen, om man tør spørge? H. P. NIELSEN: Hidtil har vi nærmest behandlet Eventuel" (191-192). I scenen i købmandsforretningen bliver man foruden præsentationen af karaktererne oplyst om karakterernes indgående kendskab og forståelse af hinanden. Deres symbiotiske livsstil bliver tydeliggjort i hverdagssnakken, der nok virker overfladisk men alligevel gemmer på mange lag. Eksempelvis kan snakken om H.P. Nielsens nye hingstehandel tolkes som en generel snak om hans økonomi, og kommentaren om Alma Jensens evner for at få kassebogen til at gå op bliver en generel kommentar om hendes dømmekraft. Ligeledes ses loyaliteten i forholdet til den fordrukne sognerådsformand, der på grund af affæren mellem hans kone og Proprietær Kristensen mister besindelsen: "Vær stille under Prøvelsen, Sognefoged" (255). Det er tydeligt, at alle i sognet kender til situationen, men i en art jysk respekt og konfliktskyhed ties den officielt ihjel. Der er dog ingen tvivl om, hvem der har sognets sympati, særligt ikke da Alma Jensen i sin magt og vælde får Nielsen til at følge sognefogeden hjem efter hans anfald imod hende, for derefter at opfordre mændene til at jage proprietæren ud af sognet, da han er til fare for deres system: "Sig mig, I Mænd af Klitte Sogn! hvor længe vil I have den Mand her — til at spolere æ Ægteskaber, til at foregaa dem Unge med Drik og Spil, til at fylde æ Husmandssteder med uægte Børn? A spørger: hvor længe vil I have ham her? (276). Således er der ikke langt fra triviell komik til hverdagsdramatik.

Dog findes der også mange eksempler på, at den lune tone decideret bliver komisk, hvilket i glimt giver stykkerne antydningen af lystspil. I indledningsscenen til *Kærlighed*, bliver det

f.eks. på komisk og klichéfyldt vis diskuteret, hvornår Sylvester Andreasen var i sognerådet, som var da den ny skole blev bygget, som var da, der sidst blev diskuteret høfder. Diskussionen kommer vidt omkring og mange ligegyldigheder bliver tidsbestemt, før det til sidst bliver fastslået:

PRÆSTEN: Saa spørger jeg. (*Raaber*). Bedstemor, Bedstemor! HANNE: Ha-a? PRÆSTEN: Hvor længe er det siden, Jeppe blev syg og døde? HANNE: Hvem? PRÆSTEN: Jeppe i Sund. HANNE: Jeppe? PRÆSTEN: Ja. HANNE: I Sund? PRÆSTEN: Ja. HANNE: At han blev syg? PRÆSTEN: Ja. HANNE: Den enogtredivte Januar var det 20 Aar siden, te han kom te'en, og han døde trettende Juni. IB: Er det endda saa længe siden? Ja, det maa jo saa være. ANDREAS: Ja, saa passer det jo altsaa ikke for mig. For det kan aldrig blive tyve Aar siden, te den Ko — PRÆSTEN: Men det var jo nu ellers Høfder, vi snakkede om? (Munk, *Kærlighed*, 1948, s. 25-39).

Den komiske scene er fuldkommen, og karaktererne fremstår nok lidt enfoldige og dog meget elskelige. Kærligheden til den vestjyske natur og de mennesker, der bor i den, er dermed erkendelig ud fra de jyske dramaer. Ligeledes bliver Munks eksistentielle anskuelser fremlagt i stykkerne på særlig vis, da der ses en bekendelse til både kulturen med sin religion og naturen med sine instinkter, dog er brydningerne altid forenet i det stærke livsduelige menneske. I den følgende analyse af digtet "August" er der det samme fokus på bøndernes livsduelighed. På trods af at menneskene er byttet ud med lyngen, fremkommer et potent billede af bondestandens placering i samfundet.

Analyse af "August"

Digtet "August" indledes med "Jeg er kun Lyngen, ikke regnet stort", hvilket fra start indikerer, at der er tale om et særligt naturdigt, da Kaj Munk har placeret digterjeget i lyngen. Digtet er relativt langt med 22 strofer af 3 vers, og det tager læseren med ud på heden men også ind i historien, fortalt ud fra en undseelig synsvinkel. Da vi bliver præsenteret for lyngens perspektiv, er digtet særdeles velegnet til en økokritisk læsning, da naturen tydeligt og eksplicit er i fokus.

Der er imidlertid adskillige tematikker i spil i digtet fra 1940, der knytter sig til Danmarks historie. Igennem hele digtet indikeres en art *longue durée*⁷, hvor lyngen og derigennem naturen står over menneskets tidsopfattelse: "Glemte er forlængst det gode, jeg har gjort." (Munk, 1949, s. 200, s.1,v.3)⁸ og sidst i digtet "Jeg husker jo, at der, hvor jeg nu staar / laa Skov og Mark engang i Danmarks Gaard" (s.21,v.1). I det store tidsperspektiv skabes en art alvidenhed, hvor lyngen ved bedre end mennesket og kan vurdere Danmarks skæbne og danskernes handlinger, hvilket bliver tydeligt i vers som: "Men dengang Menneskenes Uforstand" (s.2,v.1).

Digtets handling udbreder Danmarks historie i mange skelsættende episoder, hvor særligt naturen har været i fokus. Det førnævnte citat fungerer som et eksempel på dette, da verset i sin fulde længde lyder "Men dengang Menneskenes Uforstand / gav Egene til Pris for Savens Tand / og aabned Agren for det vilde Sand". Strofen kan henvise til flere afgørende epoker i Danmarks historie. Det kan på sin vis henvise til overgangen til bondestenalderen 5000-4000 år f.Kr., da der i en kort periode over 200 år skete en voldsom reduktion i de danske skove (Hansen, 2014). Mere nærliggende er det dog, at strofen, med særligt henblik på egetræerne, refererer til situationen omkring år 1800 og før, hvor der havde forekommet massiv fældning af de eftertragtede egetræer, hvilket blev særlig synligt efter tabet af flåden under krigen mod England i 1807 (Fritzbøger, 2015). Der har således været flere episoder i Danmarkshistorien, hvor menneskene blindt har fældet træer på bekostning af naturen, hvorfor lyngen med sin fremdrift bliver redningen på de efterfølgende problemer: "Den høje Rug var gaaet rent i Staa, / og Egens Kæmpekuld paa Valen laa. / Tit hvor de store falder, staar de smaa" (s.7). Lyngen

---

⁷ Term lånt fra den franske historiker Fernand Braudel der beskriver "det varige, dvs. de kulturgeografiske og institutionelle strukturer, der sætter rammen om menneskelig handling, men som også selv er underkastet langsom historisk forandring" Steensgaard, N. (29. 1 2009). *Den Store Danske*. Hentede 27. 4 2016 fra Den Store Danske: http://denstoredanske.dk/Geografi_og_historie/Historieteori_og_videnskab/Historikere,_Vesteuropa/Fernand_Braudel.

⁸ Digtet vedlagt som bilag 2.

fortæller dermed den ældgamle fortælling, om den undseeliges utaknemmelige kår i kampen for det gode.

Der er dog også en ganske anden men fuldt så vigtig historisk linje i digtet, der med sin placering i 1940 skriver sig ind i teksterne af 2. Verdenskrig. Digtet kan læses som en gennemgående patriotisk beskrivelse og opfordring til "at holde stand" (s.5,v.3) mod tyskerne, der som "Det gale Sand" (s.8,v.1) væltede ind over Danmark. Med rod i naturdigtet har "August", der oprindeligt blev udgivet i Berlingske Tidende som et månedsdigt, kunne undslippe censuren, der ellers var blevet indført ved besættelsen. Der er da også tale om en subtil omend gennemgående modstandsreference, der udmærker sig ved sin naturhistorie og personificering af naturen.

Imidlertid er noget af det mest fremstående i digtet trods alt naturbeskrivelserne. "August" er et månedsdigt, der tilhører samlingen *Navigare Necessesse*, der først blev trykt 1941 efter alle digtenes månedlige udgivelser i Berlingske Tidende. Digtet har dermed haft en fast forankring i August som måned og årstidens naturfænomener, hvilket bliver tydeligt i de mange malende beskrivelser:

Dog grim er ikke Ordet om mig just,
naar under Lokemandens Flimrepust
jeg henter Kroningskaabe hos August.

(...)

Ak, und dig, travle Vandringsmand, et Hvil
i Mos og Lav, hvor ydmygt Potentil
dig hilser med sit lille Solesmil.

Jeg lader Timian danse om din Fod.
Jeg lader Myntens Dufte slaa dit Blod
og hilder dig for Spøg i Ulvefod.

Mens Tranbær-Barnekinden rød og trind
paa Mosssets Pude sødt er slumret ind,

basuner Revlingen sin Negerkind.

Dagvaagen titter Tyttebærret frem,
men Blaabær søger nedre Egenes Gem
blufærdig i sin Drøms blaa Natteem.

Og kast saa Blikket i et Urkokskøjt,
der splintrer Luften lig en Spoves Fløjt,
frem over Bakken ind i Himlen højt. (s.11-17)

Det er i disse naturbeskrivelser, man for alvor får indblik i Munks evne til at male naturscener, når de sommerlige skildringer af livet på heden folder sig ud. Der henvises i uddraget direkte til flere ikoniske planter og dyr på heden på personificerende vis, så tyttebærret titter frem, timianen danser og potentilen solesmiler. De egnsbestemte naturfænomener fremstår som adelsmærker for naturen, og de er med til at sætte rammen for hele digtet samt fundere en ophøjet patriotisk tone. Der er nært fokus på det velkendte og den hverdagslige sommerdag på heden, så at scenerierne bliver påmindelser om det fantastiske i disse naturbestemte oplevelser. Ophøjelsen af det naturlige ses tydeligt i strofe 11, hvor lyngen "under Lokemandens Flimrepust" henter "Kroningskaabe hos August". Lokemanden dækker over det sælsomme og sommerbestemte fænomen, når luften flimrer og bølger sært i varmen (Ordnet); ordet er af ældre dato og nok ikke i de flestes vokabular. Brugen af det kuriøse navn understreger fokuset på naturens særegenheder, foruden at det trækker linjer til mytologien, hvilket endnu engang placerer heden i et historisk men også metafysisk kontinuum, hvor det rummer alle menneskets myter. Kroningskåben henviser til den changerende lilla farve, lyngen får i august, og understreger atter lyngens position som konge på trods. Ydermere ses en finurlig men effektiv detalje i den efterfølgende beskrivelse af farven: "jeg blaaner rødt og rødmer blaat" (s.12,v.1).

Generelt ses der igennem hele digtet mange oppositionelle ydrekonstellationer, så vi bevæger os fra den lave lyng til himlens mælkevej i strofe 12, fra frost til hed tørke i strofe 9 og fra naturen og Danmarks deroute først i digtet til dens fremgang til sidst: "da Landet, jeg fik frelst, mit Hjertes Digt, / med Korn og Træer atter bølger rigt. / Saa dør jeg gerne. Jeg har gjort min Pligt" (s.22). De modsatrettede positioner giver digtet en dybde, der komplementerer den

tidløse og eposlignende handling om Danmarks kvaler. Desuden trækker dualismen - det stærke fokus på natur, men også på det guddommelige - tråde til de store digte af romantikken med digtere som Oehlenschläger (Sørensen, 2012). Endvidere kan der som nævnt ses flere gennemgående linjer mellem Jeppe Aakjær og Munk, da Aakjærs kendte naturdigt "Havren" på samme vis som lyngen er omdrejningspunktet: "Jeg er Havren, jeg har bjælder paa" (Aakjær, 1916). Fremdeles er der også en åbenlys reference til "Havren" i første vers af "August", der samstemmende lyder "Jeg er kun Lyngen" (str. 1, v. 1).

Det særlige ved naturbeskrivelserne er, foruden det maleriske, at der som nævnt ofte er tale om personificeringer. Personificeringerne betyder dog ikke i dette tilfælde, at naturen er underlagt mennesket, de fremstiller tværtimod naturen som alsidig, levende og foretagsom. Naturen bliver skildret som en udøvende instans, der er selvberørende på trods af menneskets dominans, der i det lange tidsperspektiv er underordnet. Det er her særlig interessant, at lyngen siger "Jeg lader" i vers 14, da den via verbet "lader" indikerer en form for lederskab over heden. Ydermere ligger der i verbet "lader" en tydelig magtfordeling, hvor naturen placeres over mennesket. Det er naturen, der gør noget ved mennesket og ikke omvendt. Denne forskydning i agens bevirker, at digtet bliver mere end blot et forskønnende naturdigt, da magten og udførelsen i sin helhed tilegnes naturen selv. Endvidere træder lyngen pligtskyldigt til, når mennesket handler i uforstand. Perspektivet er selvsagt relevant i økokritisk sammenhæng, hvor det bliver beskrevet som økocentrisk: "I faglitteraturen skelnes der ofte mellem *biocentrisme* og *økocentrisme*, som er en mere yderliggående og mere holistisk forestilling om, at alt i naturen er iboende værdifuldt og fortjener varetægelse af egne interesser og dermed status som moralsk subjekt" (Schatz-Jakobsen, 2015, s. 65). Den økocentriske synsvinkel omhandler altså det litterære greb, hvor verden er set ud fra en plante, og naturen bliver placeret i centrum. Denne synsvinkel tillader et unikt blik på naturen og i særdeleshed på mennesket, da forfatteren placerer jeget udenfor mennesket og dermed blænder op for et udefrakommende perspektiv på menneske og samfund. Man kan dog argumentere for, at den økocentriske synsvinkel altid vil være relativ, da forfatteren uvægerligt bliver naturens stemme og således influerer på synsvinklen. Alligevel må man anse den økocentriske synsvinkel for væsentlig i økokritisk og generel analytisk optik, da den kan udfordre den gængse opfattelse af forholdet mellem mennesket og naturen.

Økocentrismen bevirker i "August", at den lidet berømmede lyng bliver opfattet som højerestående end mennesket og andre af naturens mere oplagte seværdigheder. Den

uanselige plante får en stemme, og den sætter fokus på det store i det små, særligt med henblik på naturen og naturbevarelse. Dette synspunkt kan let paralleliseres med bøndernes position i samfundet; lyngen er ligesom bønderne situeret i Danmarks udkanter og fremstår som den jævne bund i naturen, på lige fod med bønderne i samfundet. Man kan endnu engang trække linjer til Spenglers teori om bønderne som alle samfunds stadige, på sin vis historieløse grundlag (Spengler, 1962, s. 320), da lyngen ligesom bønderne danner grobund for samfundet og landets videre udvikling som helhed. Man kan dog argumentere for, at digtet kan fremtræde som et modsvar på den negligerende tone i Spenglers teori, da lyngen på trods af sin undseelighed bliver det herskende element på heden, og dermed bliver Danmarks beskytter og redningsmand: "da Landet, jeg fik frelst" (s.22,v.1). Spengler bygger sin teori på modsætningsforholdet mellem det kosmiske og det mikrokosmiske, hvilket han læser ind i kønnene: "Den »kvindelige« historie er kosmisk, den »mandlige« er politisk" og "manden, der »skaber« historie" (Spengler, 1962, s. 319). Denne opdeling bliver yderligere sat i kontekst til naturen, hvor kvinden (på vitalistisk vis) bliver identificeret med naturen, og manden bliver sat i forbindelse med kulturen og politikken (ibid.). Denne anskuelse er relevant for digtet, hvis man ser på lyngen som kønsløs "karakter", og inddrager lyngens kobling til bondestanden. Naturen fremstår således ikke som hverken kvindelig eller kulturløs, men i stedet aktiv og indgribende i både naturen og kulturen. Lyngen og derigennem bondestanden afbilledes i "August" ikke, som i Spenglers forståelse, historieløs og "inaktiv". Som genlyd af Det folkelige gennembrud bliver bondestanden fremstillet som mere end en grobund for højere rangerende skabninger, hvilket eksplicit fremkommer af den tidligere nævnte brug af verbet "lader". Denne tolkning bliver endvidere understøttet af den foregående analyse af *Havet og Menneskene*, hvor den kvindelige karakter Alma Jensen i sin diktatoriske facon langt fra kan siges at være kosmisk og formløs. Hun er tværtimod skabende og politisk, hvilket ellers knytter sig til Spenglers beskrivelse af det maskuline og historieskabende. Man kan derfor konkludere, at Munk med tekster som "August" og *Havet om Menneskene* til dels distancerer sig fra Spenglers konservative synspunkt, der fokuserer på bøndernes kosmiske tilstand og deres blinde historieløshed.

Imidlertid er der stadig flere konservative linjer i digtet, og den ovenstående tolkning af Spenglers tanker kan ses som en negativ forenkling af en kompleks teori. Hvis man i stedet griber fat om de mere positive aspekter i de konservative tanker om bondevæsenet og naturen, kan man i digtet også indlæse den eviggyldighed der findes hos Spengler. Spengler

udtrykker, hvordan bondestanden og dens naturlighed er en forudsætning for al kulturel og historisk udvikling, hvor den fremstår som kosmisk harmonisk og grundlagsgivende, som det kunne ses i digtets anden sidste strofe: "Jeg husker jo, at der, hvor jeg nu staar, / laa Skov og Mark engang i Danmarks Gaard. / Og i min Død jeg drømmer om en Vaar". Naturen og bondestanden bliver her vidner til historien, og de bliver billedet på en alvidende kosmisk tidløshed. Dog vil jeg stadig argumentere for, at der i digtet ses en slagkraft, der af Spengler primært bliver tillagt stænderne og samfundets højere klasser, på trods af en historisk landbrugsballast der både rækker tilbage og frem i tiden. I sit slægtskab med Aakjærs "Havren" placerer "August"-digtet sig midt imellem Spenglers konservative tanker og Det folkelige gennembrud, hvilket understreger digtets kompleksitet.

I tråd med de konservative linjer findes der også et bibelsk perspektiv, hvor heden bliver sammenlignet med paradiset: "Forlad mig, at jeg kvæder selv min Pris. /Men egentlig er jeg et Paradis; /i hvert Fald Slangen har jeg som Bevis" (s.18). Den spidsfindige bevisførelse er både humoristisk, og understreger hedens religiøse og mytologiske placering med lokemænd og paradisiske slanger. Man kan også se et bibelsk motiv i digtet, da fortællingen om den underkendte lyng på trods af modgang holder stand og frelser verden udmærket kan kobles sammen med Jesus-fortællingen, da det også er fortællingen om det uanseelige, der rummer meget mere end først antaget. Dette giver ydermere mening, da lyngen sidst i digtet ofrer sig frivilligt for sagen, da den har gjort sin pligt. Pligtfølelsen fylder således meget i digtet, og ikke mindst det offer lyngen gør for menneskets skyld: "da Landet, jeg fik frelst, mit Hjertes Digt, /med Korn og Træer atter bølger rigt. / Saa dør jeg gerne. Jeg har gjort min Pligt" (s.22). Lyngens offer kan dermed kædes sammen med Jesus', så lyngen ligesom Jesus bliver menneskets frelser på jorden i det lave.

Digtet er som nævnt et månedsdigt, der blev udgivet i samlingen *Navigare Necesse* i 1941, der indeholdt et digt om hver måned. Udtrykket "navigare necesse" er en del af det faste latinske udtryk, der i sin fulde længe lyder: "navigare necesse est, vivere non est necesse". Udtrykket der på dansk betyder "det er nødvendigt at sejle, ikke at leve" (DenStoreDanske), underbygger både det bibelske motiv og modstandsfortællingen. Ved at digtsamlingen via sin titel proklamerer, at det er nødvendigt at sejle, kan man indlæse Jesus' endeløse vandring og negligering af sig selv for menneskehedens skyld. Endvidere kan referencen understrege modstandsopfordringen, da man som lyngen skulle glemme sine individuelle behov i kampen for landets storhed og frihed. Det er fremdriften mod freden, der er det vigtigste, og ikke den

uværdige stillestående overgivelse, hvilket bliver illustreret via de karakteristiske ord "at sejle er nødvendigt".

Således ses der i digtet mange tematikker, der stikker i flere forskellige retninger. Det er dog konstant lyngen og heden, der er i fokus, det er dens perspektiv vi får, og det er dens "handlinger", der bliver beskrevet. Naturen er centeret i digtet, og den fremstår som almægtig og guddommelig - ligesom i *Havet og Menneskene*. Denne tilkendegivelse af naturens magt sætter forholdet mellem mennesket og naturen i fokus, hvilket gør det økokritiske perspektiv væsentligt. Ved at Munk placerer synsvinklen i lyngen, skaber han en stemme for naturen, der nok stemmer overens med hans egen men dog alligevel åbner op for et nyt perspektiv. Det nye perspektiv er relevant økokritisk set, idet det udfordrer den gængse opfattelse af natur som værende til for mennesket. I "August" er lyngen ikke til for mennesket, omend den heller ikke er uberørt af menneskets handlinger. Den står over dem og bliver et vidne til historiens udvikling og bliver ikke blot behandlet af mennesket, men har en selvstændig pligtfølelse, hvilket placerer den som ligeværdig med mennesket og kulturen.

Hvis man ser på digtet som form, er det også interessant i en økokritisk optik, særligt ud fra det Heideggerske perspektiv, som dette speciale anlægger. Jeg har tidligere i specialet behandlet Heideggers eksistentielle værenstanker, der fokuserer på, hvad det vil sige at være til i verden. Det følgende vil omhandle, hvordan vi italesætter de eksistentielle spørgsmål, da sproget ifølge Heidegger er "en del af menneskevæsenets nærmeste omgivelser" (Heidegger, 2000, s. 7). Derigennem er sproget et menneskeligt konstrueret system med hvilket, vi skaber vores hverdag, vores identitet og vores relationer: "Mennesket taler. Vi taler, hvad enten vågne eller i drømme. Vi taler bestandig; også nar vi ikke lader det mindste ord lyde, men blot lytter eller læser (...). Vi taler, fordi det at tale hører til vor natur" (ibid.). Sproget beskriver han som "værens hus", da det bestemmer, hvorledes man kan behandle værensspørgsmålet og alle spørgsmål generelt. Disse sproglige perspektiver er relevante i en økokritisk læsning af "August", da det som poesi er af en unik sproglig karakter, der af Heidegger bliver beskrevet som "Det rent talte" (Heidegger, 2000, s. 13). Poesien og digtet åbner således op for en anderledes italesættelse og derigennem forståelse af komplicerede fænomener som værensspørgsmålet, men også spørgsmålet om forholdet mellem mennesket og naturen. Når lyngen i "August" bliver talerør og hele magtforskydningen i forhold til mennesket kommer i fokus, fremstår digtet som mere end blot objektiv sproglig formidling; det bliver til en flerstrengt oplevelse af naturen og sproget. Dette er særlig væsentligt i økokritikken, da den

fokuserer på naturens egenverdi, dens selvstændighed i forhold til mennesket, og er dermed et opgør med den antropocentriske tankegang. Der fremkommer i dette aspekt et paradoks, da økokritikken ønsker at gøre op med menneskets dominans, men dog stadig kun har det menneskebestemte konstruerede sprog som redskab. Heideggers teori kommer her økokritikken til hjælp, da han ligesom i værensspørgsmålet revurderer de gængse opfattelser, så sproget ikke blot er sprog, men også meget mere – ligesom et kunstværk:

Vi ønsker at møde kunstværkets umiddelbare og fulde virkelighed; for kun således finder vi i kunstværket også den virkelige kunst. Altså må vi først bringe det tingsmæssige ind i synsfeltet. Til dette formål er det nødvendigt, at vi tilstrækkelig klart ved, hvad en ting er. Først da kan det siges, om kunstværket er en ting, men vel at mærke en ting, til hvilken nok andet hæfter; først da kan det afgøres, om værket i grunden er noget andet og aldrig en ting. (Heidegger, 1994, s. 24-25)

Det kryptiske citat om kunsten giver mening i sprogdebatten, da sproget på sin vis ofte blot er et redskab for at udtrykke sig (Heidegger, 2000, s. 10), men i poetisk form netop formår at sige og gøre meget mere end blot nøgternt skildre en situation eller sindsstemning. "August" som digt og kunstværk udfolder således meget mere end en lyngplantes eksistens, det giver læseren mange flere facetter og udfordrer måden, hvorpå man tænker natur. Digtet kan dermed bruges til at åbne op for en anderledes økokritisk italesættelse af naturen, hvor den ikke bliver vurderet og perciperet på vanlig vis, hvilket bl.a. ekspliciteres i lyngens synsvinkel i "August". Dermed fremstår Kaj Munks natur- og modstandsdigt som meget mere end blot det, da det i sit specielle natursyn umærkeligt skriver sig ind i en økokritisk grundtanke.

Analyse af "Johan fra æ Havbjerger"

Fortællingen om "Johan fra æ Havbjerger" blev oprindeligt trykt i Jyllands-Posten som en nekrolog over en af Munks agtede jagtvenner, men blev sidenhen bearbejdet af Munk selv, der genudgav den i samlingen *Liv og glade Dage* i 1936 (Munk, kajmunk.aau.dk, 1936). Jeg vil i denne analyse beskæftige mig med den bearbejdede udgave, da den i endnu højere grad er relevant i et økokritisk øjemed.

Nekrologen tager fat i Johans liv og levned, et levned der er placeret i og formet af naturen, så linjen mellem menneske og natur på det nærmeste bliver ophævet: "De smukke Øjne, som Hav og Himmel havde skænket deres rene Farve, var ved at lukke sig, det glade Smil skulde ikke mer gøre andre glade" (s.138). Citatet beskriver det nære forhold til naturen, der har "skænket" Johan de smukke øjne, der som bekendt ofte bliver beskrevet som sjælens spejl. Johan er i sin grundvold et produkt af naturen, der omgiver ham, da teksten beskriver hvordan al hans gøren og laden i løbet af en dag og et år kan føres tilbage til naturens gang: "i flere Somre fik han kun to Timers Søvn i Døgnet, oftest i en eller anden Lade nær ved en Sø eller Fjord; Aalekrogene skulde sættes ved Midnat, og røgtes, før Solen randt" (s.137). Den hårde arbejdsdag er funderet i naturen og årstiders luner, hvorfor Johans evige smil bliver fremhævet som et fantastisk fænomen. I ham manifesteres et af de største adelsmærker i den jyske selvforståelse, der bygger på flid og arbejdsomhed. Johan arbejder hårdt uden at kny og endda til tider uden at tage sig betalt af venner. Denne form for glæde ved arbejdet og naturen berømmes i stor stil af Munk, der sidestiller ham med Alexander den Store og således placerer ham blandt verdenshistoriens stormænd:

Alexander den Store blev født i det lille skaldede Makedonien. Han begyndte sin Regering med at underlægge sig hele Grækenland, førte derefter Hæren over Hellespont, erobrede Lilleasien og Syrien, siden Ægypten, gik til Eufkrat, blev ved til Tigris, indtog Assyrien, indtog Persien, fortsatte til Indiens Grænse. Kun 33 Aar gammel døde han som Herre over disse uhyre Strækninger og deres talrige Folkeslag. En Stordaad. Og dog, hvem ved, om ikke, naar det kommer til Stykket, Johans glade Smil under alle Forhold var en endnu større Bedrift? (s.130-131)

Historien om Alexander fylder meget, tekstens helhed taget i betragtning. Hans stordåd, som den kaldes, bliver mere eller mindre detaljeret beskrevet, så den fremtræder endnu mere

ærefrygtindgydende, hvorfor sammenstillingen med den jævne Johan bliver yderligere påfaldende og effektfuld.

I ophøjelsen af det jævne, nære og harmoniske, kan man argumentere for, at man ser en opblødning af Munks ellers så sikre fascination af den stærke og diktatoriske leder. "Johan fra æ Havbjerge" ligger langt fra det regerende og dømmende ideal, som Munk til en vis grad var optaget af (Dosenrode, 2015, s. 253). Han bliver imidlertid alligevel ophøjet til et idol i sammenligningen med Alexander og særligt i passagen: "Dette Greb i Armen - jeg glemmer det aldrig, det var en af mit Livs Begivenheder, et Ridderslag: Jeg var naaet at blive Ven og Kammerat og Ligemand med Husmanden Johan i æ Havbjerge" (s135). Her beskrives det simple greb i armen som en adlende gestus – fortælleren er blevet ligemand med Johan og er dermed blevet fuldt ud integreret i det vestjyske samfund. Desuden vidner dette "ligemand" med Johan om, at han var laverestående før "adlingen" i hvert fald ud fra hans eget synspunkt.

Tolkningen leder over i et fokus på miljøet. For det, at den umiddelbare accept i form af et greb i armen bliver så stor en oplevelse, ligger i det vestjyske miljø. Det hårdføre klima har avlet hårdføre mænd, der lever i symbiose med naturen og hinanden. Derved er der en indforståethed folkene imellem, der ikke kræver megen snak eller afstemning - at røre ved hinanden er ikke hvermandskost i det vestjyske. Begravelsen vidner netop om disse forhold:

Jo, gamle Johan har faaet sig en Begravelse, saa skøn som han kunde ønske sig den. Og alligevel var det ingenting værd altsammen, hvis der ikke til sidst var sket noget uhørt - at en af de stille, sortkravede Fiskere pludselig gjorde et Skridt hen til Graven og gav sig til at holde en Tale. Den lød saadan Ord for Ord: "Johan havde jo altid et venligt Smil, og det siger vi ham Tak for, han var en god Kammerat. (s.130)

Endnu engang bliver hvad der kunne fremstå som en simpel gestus med rette ophøjet til meget mere, så fiskerens få jævne ord i deres enkelthed vægter uendeligt meget. Det er smilet og det gode kammeratskab, som fiskeren fremhæver, hvilket beretter om Johans store integritet men også understreger de tidligere nævnte forhold om det jyske adelsmærke, der består i arbejdsomhed og livsduelighed.

Miljøet bliver dog ikke blot beskrevet ud fra den jævne og enkle tone, der ellers præger indbyggerne. Munk benytter sig af sine poetiske evner til at beskrive naturen, så den fremstår lige så storladet som gæv og åndrig:

De graa Klitter kan se saa milde ud en klar Januardag, naar Solen læner sig ind over dem og

uddeler Kærtegn til høj og lav. De er baade fattige og fornøjelige, er Klitterne, Havet slider paa dem fra nedem, og Stormen river dem i Toppen, men de bliver liggende og passer deres Arbejde og klarer sig endda. (...) Haren rusler rundt mellem Hjælme og Marehalm og graver sig let en Seng i vort lune Sand, og ræven lader sin røde Lue lyne hen over vore graa Flader. (s.128)

Naturen beskrives i omsiggribende besjælinger og personificeringer, så solen kærtegner, Klitterne passer deres arbejde, og er desuden fattige og fornøjelige ligesom Gamle Johan. Der er tydelige linjer mellem klitterne og Johan, der bliver beskrevet på samme vis. Desuden er der et særligt skift i udsigelsesforholdene, så beskrivelsen først antages at komme fra en ydre synsvinkel, men senere skifter, så der bliver tale om en eksplicit jeg-fortæller i "vi har jo da" og "vort lune sand" (ibid.). I udsigelsesforholdene ses der den samme absorbering, som fortælleren gennemgår i mødet med Johan, hvor man som menneske langsomt bliver en del af omgivelserne og naturen.

Citatet fremstår i sin maleriske og idylliske stil som en pastorale i højeste potens, da den idylliserende pastorale ifølge litteraturprofessor Terry Gifford koncentrerer sig om robusthed, skønhed og den konstante stabilitet i naturen. Den idylliske pastorale giver et gennemgående positivt billede af naturen, der virker som en opmuntrende og trøstende faktor (Gifford, 2012, s. 8). Ydermere nævner Gifford de kulturelle værdier i pastoralen som genre, der er særlig relevant for denne økokritiske læsning af "Johan fra æ Havbjerge":

The pastoral is an ancient cultural tool. It has been a major way in which we, in Western culture, have mediated and negotiated our relationship with the land upon which we depend and the forces of nature at work out there in 'outer nature,' as we have at the same time mediated and negotiated our relationships with each other and what we think of as our 'inner nature.' (Gifford, 2012, s. 7)

Pastoralegenren passer ind i de økokritiske tanker, da fokuset åbenlyst ligger i naturen, men også i det aspekt at pastoralen medierer forholdet mellem menneske og natur, og derigennem også hvad mennesket i sig selv består af. Denne tanke går yderligere i tråd med det Heideggerske værensspørgsmål i et økokritisk perspektiv.

Prosastykket bliver også ofte karakteriseret som et jagtbrev, hvilket ligger sig tæt op af pastoraletraditionen, da de begge har rod i naturen. Sammenhængen mellem Johan og naturen kommer til sin ret i disse genrer, og formår på poetisk og prosaisk vis at sige noget

essentielt om både egnen og menneskene. Anker Gemzøe beskriver netop dette i sin artikel "Provokerende traditionalist og tvivlende profet": "I en subtil sammenfletning med en hyldest til den vestjyske klitnatur er dette et originalportræt i Det folkelige Gennembruds ånd, hvori der er samstemthed mellem mennesket og digteren Kaj Munk" (Gemzøe, 2015, s. 254). Gemzøe griber sidst i citatet fat om tvivlen, der er tydelig både i Munk som menneske men særligt i hans tekster, hvor der ofte er udpræget fokus på de eksistentielle spørgsmål, som det ses i *Havet og Menneskene*. Her skiller "*Johan fra æ Havbjerge*" sig ud, da der ifølge Gemzøe ses en samstemthed og en helhed i det ellers til tider splittede syn på natur, kultur og religion. Johan formår, som Gunhild i *Havet og Menneskene*, at rumme det hele og leve fuldt ud, hvilket gør ham livsduelig i en åndelig forstand. Dette kommer særligt til udtryk i den eksistentielt åbenbarende scene: "Stejle stiger Klitterne til de tre Sider, graa som selve Alderdommen; vestfra sang Havet sin evige Salme, og over os spændte Himlen sin blaa Uendelighed. Da brød det ud af mig: "Hvorfor er alting evigt, Johan, undtagen vi? Alt dette om os forbliver, men vi to er borte om lidt?" "*Jeg er da*", sagde Johan og lo; "det maa nu saadan være" (s.137-138). Scenen er enkel, men budskabet er fundamentalt, særligt i et Heideggersk og økokritisk perspektiv, da Johan skærer ind til benet og blot konstaterer "*Jeg er da*", hvilket på sin vis overflødig gør alverdens filosofiske behandlinger. Det er netop dette eksistentielle "jeg er", som Heidegger centrerer om i sit værensspørgsmål, og som han på trods af snørklede vendinger ønsker at nå frem til og fremhæve i sit fokus på den autentiske i-verden-væren. Ydermere er der også grundlæggende økokritiske linjer i citatet, der understreger naturens evighed med det vældige hav og den uendelige blå himmel, hvor mennesket fremstår småt og yderst forgængeligt. Johan lever med denne erkendelse af sin undseelige plads i verdens ufattelige natur, hvilket giver ham frihed til at leve fuldt og helt på trods af et skrantende helbred. I og med han er i naturens varetægt, bliver den også en del af ham, hvorfor "Han var stolt af sit pragtfulde Terræn mellem Hav og Fjorde, i Enge og Bjerge" (s.134). Han føler sig hjemme i naturen, og opnår i symbiosen med den både stoltheden over sammenhørigheden tilsammen med det krævende i afhængigheden.

I det eksistentielle fokus med Johan som et helstøbt forbillede ses også en sidestilling af de helt store begreber: religion, poesi og natur: "Om det saa er Poesien, saa kommer den tumlende paa Besøg hos os med Sneppen hvert Foraar og Efteraar, og Aaret rundt spiller Religionen paa sit store Orgel her vesterude" (s.128). I det lille citat fra tekstens indledning,

ses en sammenfletning af de tre, så de spiller sammen og beriger hinanden, således at poesien findes i naturen, og religionen finder sin dybde i den vestjyske vind og havets brusen.

Symbiosen ses også i afslutningen, hvor fortælleren går rundt i naturen, der i beskrivelserne afspejler hans sind:

naar jeg ene, med Bøssen over Skulderen, staar paa en Klittop under Oktobers forrevne og blæsende Himmel med Havbjergene om mig til alle Sider øde og mørke, og mit Hjerter er tynget af Ensomhed og Tvivl og alt det andet, der gør Menneskets Sind tungt, og det da sker, at Solen med ét bryder igennem, da ved jeg, at Klitternes uforsagte, gode Smil bringer mig Hilsen fra Johan (s.139)

Der er langt fra indledningssekvensens idylliske facon til afslutningens rå og monumentale stil, og dog er de samstemmige i at beskrive naturens væld. I citatet fornemmes igen den splittelse, der ligger i mennesket, som er tynget af "Ensomhed og Tvivl", som går i tråd med de eksistentielle spørgsmål, der forsøger at nå ind til essensen af, hvad det vil sige at være til. Her indgyder solstrefjet håb for fortælleren, da han ser Johan i naturen, hvilket beretter om den komplette forening af menneske og natur. Dette bliver særlig spændende, da Johan bliver læst ind i "Klitternes uforsagte, gode Smil" og dermed ikke direkte bliver sat i forbindelse med himlen, der ellers i en kristen optik bliver forbundet med paradiset og livet efter døden.

Paradiset bliver placeret på jorden i naturen, hvilket også bliver understøttet af indledningen, der nævner: "og Hugormen løfter sit Ansigt og siger, at der skal ogsaa være en Slange i Paradiset. - Og dermed ler alle Klitterne til den, der har Øre for deres Latter, og den, der hører den, ler ogsaa og er i godt Humør" (s.129). Motivet med slangen i paradiset er den samme som i "August", hvilket understreger de religiøse undertoner. Den ellers rå vestjyske natur bliver fremstillet anderledes paradisisk, hvilket stemmer overens med udvidelsen af den gængse opfattelse af den typiske vestjyske facon, som det ses i både *Havet og Menneskene* og "August". Karakteristikken af Johan tegner ydermere et anderledes lyst billede af det jyske sindelag, der nuancerer forestillingen om den stille og hårdføre vestjyske mand.

Der ses også den samme konservative tankegang som i de andre tekster, hvor det bliver tydeliggjort, at der er forskel på mennesker – det er ikke alle, der har øre for klitternes latter. Hvis man kan høre klitternes latter, er man knyttet til naturen og har begreb om dens storhed, og er på sin vis en af "Naturens egne Dreng", som det hedder i bogens dedikation (s.3). I skellet mellem naturmennesker og kulturmennesker ses den samme "os imod dem"-

mentalitet, der var tydelig i *Havet og Menneskene*, og som kan knyttes an til Mannheims konservative og traditionalistiske tanker. Mannheim beskriver i sit traditionalismebegreb den instinktive forankring i det velkendte miljø og en respekt for det overnaturlige, der bliver et modsvar på moderne og revolutionerende tiltag (Mannheim, 1969, s. 95). Der ses den samme spontane regression til naturen i *"Johan fra æ Havbjerge"*, der netop igennem sin naturlighed på det nærmeste bliver overnaturlig: "Men det ved Børnene ingenting om; de finder Rav ved vor Fod og plukker Sortebær ved vort Bryst og hopper Paradis paa vor Mave" (s. 129). Citatet indikerer naturens væld, som de voksne og indviede er vidende om, hvor børnene blot lever og leger med en umiddelbarhed i naturen. Børnene er endnu ikke bevidste om naturens almægtighed, idet den både giver og tager liv, og hvordan menneskene på egnen er afhængige af naturen og dens luner.: "Er der ikke Aal nok i Søen og Helt nok i Fjorden og Torsk i Havet og Harer og Ræve i Klitterne" (s.132). Her kan der desuden endnu engang trækkes linjer til Aakjærs folkelige digtning, da hans digt "Han Ole bor paa Heden" fra 1906, ligeledes og i samme stil omhandler en mand af naturen: "Han Ole bor på heden / med sand og al forneden".

Johan forstår sin afhængighed af naturen, men hviler i den og nyder livet endda i vished om, at naturen er barmhjertig for den, der forstår sig på at leve i den og med den. Det er bl.a. denne symbiose med naturen, der gør Johan særlig og beundringsværdig. Men måske er det endnu mere hans lyse sind og sympatiske væremåde, der gør ham til så enestående og helstøbt en person, som begravelsesscenen i sin helhed vidner om: "Og Klitterne har staaet Æresvagt hele Tiden med deres rene, trohjertige Smil. Jo, gamle Johan har faaet sig en Begravelse, saa skøn som han kunde ønske sig den. Og alligevel var det ingenting værd altsammen, hvis der ikke til sidst var sket noget uhørt - at en af de stille, sortkravede Fiskere pludselig gjorde et Skridt hen til Graven og gav sig til at holde en Tale" (s.130). Ikke nok med at en stille fisker holder tale, også klitterne står æresvagt. Billedet er ikke blot malerisk og sigende, det understreger og sammenfatter hele karakteren Johan fra æ Havbjerge .

Analyse af "Træet paa Digevolden"

Prosateksten "Træet paa Digevolden" blev oprindeligt bragt i Flensborg Avis i 1936, for derefter at blive genoptrykt i samlingen *Aldrig spørge om det nytter: Digterens liv fortalt af ham selv i breve og artikler m.m.*, der blev udgivet af Niels Nøjgaard i 1958. Teksten har således passet til avismediet, da den i sit korte format og beskrivende tone har formået at give en malerisk naturbeskrivelse men med dybere perspektiver ligesom "August"-digtet.

Teksten handler om en af granerne ved Vedersø Præstegård og fremstår som en spidsfindig og kunstnerisk beskrivelse af både den vestjyske natur og livsform og Munks egen oplevelse med egnen: "Granen paa Digevolden staar altsaa ikke Maal med Brødrene inde i Landet, ikke i Rankhed, ikke i Omfang, slet ikke i Højde. Men tager man en anden Tommestok end den synlige, er jeg ikke viss paa, at den ikke tager Prisen hjem" (Munk, 1958, s. 229)⁹. Munk fremstår i teksten som fortælleren, hvilket bliver understøttet af det journalistiske format, der tillader sammendragningen af forfatter og fortæller.

Ydermere illustrerer citatet, hvordan Munk trækker et tydeligt skel imellem den barske vestjyske natur og det standardiserede idylliske billede af Danmarks milde natur med dens egetræer og kæmpegraner under en blå himmel. Der er ikke meget fred og idyl for træet på digevolden, der må stå imod alskens vejr og oven i købet med rødderne plantet i sandjord. Det er dog netop i træets vilkår, Munk ser dens styrke: "Stormen - det veed jeg i hvert Fald - er rasende paa mit Træ derude paa Digevolden. Den kaster sig imod det og slider og flænger i det med en Vildkøters Styrke, saa det er mig noget af et Under, at det igennem de mange Aar saa stille og stædigt har holdt Stand (s. 229). Det er i træets trodsige vedbliven Munk ser dens storhed og derfor omgiver den med en respekt, der ikke tilkommer de mere beskyttede træer inde i landet, "hvor det ikke koster saa meget at være høj og rank" (s.230). Det høje og ranke træ er et billede på vilkårene for de vestjyske bønder, der ligesom grantræet lever i et barsk terræn og derfor bliver lige så hårdføre. Bønderne og fiskerne står fast ligesom træet på digevolden og fremstår derfor måske som "lavstammede" og krumryggede, da det er prisen for at gå i slidende blæst og arbejde hårdt i naturen. I Citatet ligger også en slet skjult kritik af "københavnriet", hvor folk med økonomisk sikkerhed og komfortable liv let kan have meninger om mangt og meget men uden egentlig at risikere noget. Dette stemmer også overens med teksten indledning, der netop beskriver Dyrehaven i København:

---

⁹ Vedlagt som bilag 4.

I Vedersø Præstegaard staar der i det sydvestre Hjørne oppe paa Volden ud mod Marken en gammel prægtig Gran. Det vil sige - prægtig og prægtig, for Folk, der kommer ovre fra Øerne, er den naturligvis ingenting. Har man i Dyrehaven ved København prøvet at lægge Nakken ned paa Ryggen for etsteds oppe i Himlen at finde Spidsen af et Naaletræ, saa veed man, hvad en granvoksen Gran betyder. Men der er visselig ogsaa anderledes Læ og anderledes Jordbund end herovre ved vor nøjsomme og blæsende Kyst. (228-229)

Der er således langt fra den vestjyske udsathed til øernes beskyttede livsførelse, som nok giver træerne mulighed for at vokse sig store i højden men måske ikke så meget i dybden. Det er netop denne dybde, Munk fremhæver i sin hyldest til træet på digevolden og derigennem hele den vestjyske facon, da den "anderledes Jordbund" og nøjsomheden fordrer en højere grad af livsduelighed og robusthed, end de beskyttede arealer indlands. Træet på digevolden har dermed meget til fælles med lyngen i "August", da de begge fremstår som jævne overleverer, der på trods af deres undseelighed er en essentiel del af den danske natur: "Jeg kan sommetider ængstes for, at de høje Herrer Graner og de brede Damer Bøge histovre i Skovregionerne ikke altid er fuldt nok klar over deres Sammenhæng med Hedens mossede Egekrat og Klitlandets lavstammede Naaletræer (s. 229). Der ses den samme "os imod dem"-diskurs, der er kommet frem i de tidligere analyser, og som kan knyttes til en udsat yderkant af landet og de traditionalistiske idéer.

Imidlertid er det særligt tydeligt i denne tekst, da Munk i sin egen person så tydeligt træder frem i beskrivelsen af træet på digevolden. Teksten bliver en direkte kritik af den tiltagende centralisering mod København, hvilket også kan give fremadrækkende og interessante perspektiver selv i dag. Citatet viser et ønske om en mere respektfuld sammensmeltning af landet og dets historie. De jyske bønder skal ikke blot anses som de enfoldige mennesker ude vestpå men skal anerkendes som værende en fuldgyldig del af Danmark politisk såvel som kulturelt, hvilket henvisningen til nationalsangen vidner om "der er et yndigt Land, det staar med brede Bøge" (s.229).

Det er ikke blot i det samfundskritiske, at Munk tydeligt træder frem i teksten, også i fremstillingen af træet, kan man se hans egen omplantning til det vestjyske miljø:

Ned med dig! hyl Stormen, hvad staar du der og skræver for og bilder dig ind? Hele dette flade Land er mit Land, du har intet her at gøre — en Opkomling er du, en fremmed, og jeg skal blæse dig og alle dine Lige over Ende, saa jeg igen kan fare frit henover, hvad der er

mit! Granen duver og nejer og ranker sig igen. Den giver sig ikke. Den føler, at den har hjemme der, hvor den staar, ja, den bor paa sin egen Grund. (s.229)

Citatet underbygger fortællingen om den vestjyske hårdførhed, men har desuden et interessant og slående element, idet man tydeligt kan læse Munk ind som opkomlingen og den fremmede i den vestjyske natur. Han kom først til Vedersø som 26-årig og kæmpede selv for at blive accepteret i det sværttilgængelige miljø, hvilket viser et anderledes lukket og knap så idyllisk billede af vestjyderne. Dog vidner citatet og teksten i sin helhed også om det positive udfald og om den mulige integration, hvis blot man sætter sig ind i naturen og samfundet. Skildringen af træet, der "duver og nejer og ranker sig igen", kan ses som et billede på den respekt, man forventes at have til omgivelserne men også sig selv. Munks kærlighed til egnen er tydelig hele teksten igennem men i særdeleshed i det ovenstående citat, idet træet i denne tolkning også er Munk selv, og han føler sig hjemme i den vestjyske natur. Han beskriver naturen med "vor nøjsomme og blæsende Kyst" (s. 229) og "Jeg elsker denne Skovens Forpost" (s. 230), hvilket vidner om et stærkt tilhørsforhold og en stor respekt.

Ved at kalde digevolden med grantræer for skovens forpost tilføjer Munk endnu en dimension til teksten, der på ny trækker tråde til Lyngen i "August". Både lyngen og træet tager karakterer af beskyttere af Danmark og den danske natur, idet de påtager sig det utaknemmelige job at agere værn mod havet og stormen. Ydermere åbnes der op for en spændende diskussion i begge tekster, da der også i "Træet paa Digevolden" fokuseres på danskernes blinde overforbrug af naturens ressourcer i form af skovfældning: "Danskernes sorgløse Brug af Øksen, vor egen Uforstand og Mangel paa Fremsyn hjalp Storm og Sandflugt til at tvinge Skoven til at vige, men Granen forkynder: „Se, her gror Træer endnu,“ og den strækker sig mellem to Vindstød og spejder ind over Land, hvor Plantagerne vokser: se bare, Skoven kommer igen" (s. 230). Selve spørgsmålet omkring, hvad natur egentlig er, kommer dermed til debat. Den natur, som Munk beskriver i teksten, er ikke entydig "naturlig" i og med den i høj grad er influeret af menneskene både i nedfældningen og i plantageplantningen. Dog skildres havet og stormen som entydigt naturlige og ubetvingelige, hvilket fører til en essentiel økokritisk pointe om naturens selvstændige kraft og magt. Der ses dog også et paradoks i dette, da naturen både fremstår som helten og fjenden. Paradokset ekspliciterer imidlertid yderligere den økokritiske pointe om naturens alsidighed og giver den en dybere karakter, så den ikke blot er det ene eller det andet, men netop er alting og alt sammen. Denne

pointe går ligeledes i tråd med Munks intention om at samle Danmark og dens natur, så den ikke fremstår så fragmenteret i sine adskilte øer men i stedet samles om en fælles nationalidentitet. Endvidere kan denne diskurs omkring naturens essens og originalitet i kontekst til en fælles nationalidentitet også sættes i forhold til Munks tilflytteroptik, da det som sagt lykkedes ham at omplante sine rødder fra den lollandske muldjord til den vestjyske sandjord. Derigennem bliver Munks fortælling i sig selv et eksempel på en flerstrengt identitet, der får kraft igennem sin alsidighed og ikke omvendt. Munk skriver sig ind i en længere litterær tradition, da forfatteren Steen Steensen Blicher introducerede den unikke personaliserede fortælle teknik, hvor jeget i fortællingen, er så tæt på den skildrede historie, at de to linjer flyder sammen og giver et unikt og særegent udtryk (Baggesen, 2013).

Ønsket om en fælles nationalidentitet bliver også understreget i den tidlige *longue durée*, der kommer til udtryk både i "August" og "Træet paa Digevolden". Det bliver klart, at Danmark som nation har en lang historie bag sig, der har trukket i flere retninger, men dog derved har formet Danmark, til hvad det er: "Der er ikke langt til Mosen, hvor Oldtidens Egestammer rækker sig i deres Tusindaarssøvn, kun faa Spadestik nede. Jo, det er godt nok gammelt Skovland, dette. Her har de brede Bøge og knudrede Ege haft Hjemret fra Arilds Tid" (s. 230). Citatet underbygger den ovenstående tolkning af diskursen omkring original natur, men er desuden interessant i Munks henvisning til "Arilds Tid", der er et oldnordisk udtryk, der har en mytologisk klang (Ordnet). Ved at benytte sig af dette ordvalg, tilføjes teksten og ikke mindst den beskrevne natur endnu en dimension, der understreger tidens gang. Naturen har dannet ramme om hele danmarkshistorien på ondt og godt, og det er denne ubegribelige tidshorisont med alle dens indfald, der tilsammen udgør den danske natur og Danmark i sin helhed. Dette støtter også op om den økokritiske kongstanke, om opgøret med den antropocentriske tankegang, hvor mennesket altid bliver centrum. I den ubegribelige tidslighed bliver naturen uforgængelig, og mennesker kommer og går, mens naturen altid står tilbage i en eller anden form på trods af menneskets til tider uforsvarlige handlinger.

Det er denne storslåede evighed, naturen kan tilbyde, der virker svalende på Munk, tilsammen med den håndgribelige trods, der ses i det lille træ, der bliver et symbol på så meget mere: "Ofte, naar jeg selv føler mig stormslagen og øde og mistvivler om det, jeg tror paa og kæmper for, gaar jeg ud og snakker med Træet paa Digevolden og henter mig Mod og Tro i dets levende stærke: Trods alt!" (s. 230). Endnu engang ses der et økokritisk kuriosum, da jeg vil mene, at det både er det undseelige træes robusthed og kraft, der inspirerer Munk til

at leve på samme trodsige vis tilsammen med naturens vælde i form af en evighedsfortælling, der kan få mennesket til at føle sig befriende småt. I sit bånd med træet på digevolden rækker Munk ind i naturens "levende stærke" og henter styrke til at fortsætte på trods, både i tanken "når det lille træ kan, så kan jeg også", og i en art befriende viden om, at alting nok skal gå trods alt – naturen bliver et symbol på noget eviggyldigt, hvor menneskets kriser i dette forhold svinder ind til ingenting.

Opsummering af analysefund

Man kan tydeligt konkludere, at de fire foregående analyser har meget til fælles og peger i samme retning. Jeg vil dog i det følgende kort opsummere mine analysefund, for at give et overblik og derigennem et fundament for den kommende diskussion.

Jeg har i alle analyserne haft det samme udgangspunkt, der først og fremmest har knyttet sig til naturen men også den vestjyske egn og dets miljø, så man kan tale om en udvidelse af Auchéts begreb om de jyske dramaer til et generelt jysk tema på tværs af genrer. Alle teksterne falder ind under en sådan tematisk kategori, ikke blot i deres stedlige placeringer men også i deres sympati og synsvinkel.

Ydermere har der i alle teksterne været maleriske og ladede naturbeskrivelser, der har været med til at sætte en unik scene samtidig med, at de har medvirket i handlingerne. Vesterhavet er her det mest slående eksempel, da det i *Havet og Menneskene* direkte påvirker handlingen, men også i "August" og de to prosastykker fremstår naturen som kraftfuldt element både tematisk og i særdeleshed symbolsk. Naturen fremstår derved som en aktiv og magtfuld aktør i alle analyserne, hvilket understreger og underbygger hele den økokritiske læsning.

Den økokritiske læsning er således i det blotte naturfokus velfunderet, og bliver yderligere uddybet i det Heideggerske økokritiske perspektiv, da der i alle analyser kommer fokus på værensspørgsmålet og teknologikritikken. Resultaterne af de økokritiske og eksistentielle analyser peger i samme retning, idet de alle understreger Munks fokus på det livsduelige menneske. De vellykkede karakterer lever harmoniske liv, hvor de både er reflekterede og forankrede i praktiske liv. Denne livsduelighed, der ligeledes er essensen i Heideggers autentiske og egentlige i-verden-væren, er tydelig i alle teksterne og bliver særligt forankret i karaktererne Gunhild, 'Lyngen' og Johan fra æ Havbjerger. Netop Lyngen og Johan fra æ Havbjerger er ydermere eksempler på hverdagens helte, og de udgør sammen med træet på digevolden nogle af Munks fine upåfaldende naturfremlæggelser.

Foruden det eksistentielle fokus i økokritisk øjemed, ser man også i analyserne den samme Heideggerske teknologikritik, der dog er tydeligst i flodbølgen i *Havet og Mennesket* og i lynchens opsang til menneskene i "August". Teknologikritikken trækker endvidere linjer til de konservative og traditionalistiske tanker, hvor der fokuseres på en gammeldags grundtanke om naturens orden og livets vilkår i det vestjyske, der fremstår som sit eget lille samfund. Der

ses i alle teksterne en symbiose i samfundene, der vidner om et gennemgribende tilhørsforhold, en loyalitet overfor egnen og et ønske om at stå alene med rank ryg. Dette bliver særligt tydeligt i modstanden mod København, der er åbenbar i alle analyserne. Ydermere ses et opgør med idéen om bøndernes overfladiske og enfoldige livsførelse, der ifølge Spengler kommer til udtryk i en formløshed, da der i alle teksterne vises en alsidighed og kraft i de jyske karakterer.

De økokritiske læsninger af de fire tekster beviser dermed, at der i Munks forfatterskab ses et særligt natursyn, hvor naturen griber ind i menneskenes liv og omvendt, og hvor vekselvirkningen skaber et afhængighedsforhold, der går begge veje, således at man kan tale om en art kulturel natur og endnu mere end en naturbestemt kultur. Jeg vil i det følgende afsnit diskutere denne påstand, samt gå dybere ind i nogle økokritiske problematikker.

Diskussion

Problemer i økokritikken

De foregående analyser vidner om et meget strømlinet billede af Munks natursyn, der i høj grad passer ind i den økokritiske tankegang. Samklangen mellem teksterne og teorierne er tydelig og velfungerende, hvilket begribeligvis er positivt og viser økokritikkens anvendelighed. Via teorien bliver Munks forfatterskab uddybet både med henblik på natursynet og i en mere eksistentiel forstand. Jeg vil derfor argumentere for, at den økokritiske læsning af Munks tekster er særligt relevant og succesfuld, hvorfor specialets primære indgangsvinkel som udgangspunkt må siges at være givende.

Dog er der flere problematikker, der skal nævnes i sammenhæng med det ovenstående, da jeg også vil argumentere for, at økokritikken som vidtrækkende litteraturteori har nogle faldgruber. Det første problemkompleks ved økokritikken er, at den som tidligere nævnt, er umådeligt omfangsrig, hvilket kan virke udvandede på teorien, da næsten alt omhandlende natur således kan sættes i relation til den. Resultatet af den store alsidighed bevirker, at succesraten for økokritiske læsninger er stor; Glotfelty plæderer som tidligere nævnt for, at der er tale om økokritiske læsninger så længe forholdet mellem natur og litteratur er omdrejningspunktet (Glotfelty & Fromm, 1996, p. xviii). Der er således en risiko for, at alt for meget bliver inkluderet i den økokritiske skole, hvilket ville kunne føre til en så omfattende spændvidde, at udgangspunktet ville forsvinde i mangfoldigheden. Endvidere ville meget forskelligartede og modsatrettede tekster kunne knyttes sammen under paraplybegrebet på trods af ingen eller meget få lighedspunkter.

Ydermere kan der sættes spørgsmålstejn ved teoriens originalitet, i og med forholdet mellem natur og litteratur allerede har været på dagsordenen i mange år tilsammen med en udfordring af den antropocentriske tankegang og naturens forgængelighed. Eksempelvis kan science-fiction genren fremtrækkes som en genre, der netop har behandlet spørgsmålet omkring menneskets forhold til naturen på forskellige vis. Science-fiction genren der bl.a. rummer beskrivelser af den fremtidige verdenssituation, viser konsekvenserne af menneskenes udnyttelse af naturen eller naturvidenskabens landvindinger (Sauerberg & Barbano). Man kan således drage tydelige paralleller mellem økokritikkens gentænkning af naturens rolle samt teknologikritikken, der også bliver tydelig i science-fiction genrens mange temaer om naturvidenskabens uhyggelige eftervirkninger.

Det burde dermed være tydeligt, at økokritikken ikke fremstår som unik og original i et større litteraturhistorisk perspektiv, da grundtankerne i økokritikken til en hvis grad allerede har været til debat. Dog mener jeg, at økokritikken som litteraturteori alligevel finder sin berettigelse i tiden, da den på trods af det vide spektrum, sætter fokus på en problematik, der er yderst relevant, og som ikke i samme grad har været på den akademiske dagsorden før. Nok har man i litteraturen ofte cirklet om menneskets forhold til naturen, men jeg mener, at økokritikken er den første teori, der så konkret opfordrer til en revurdering af, hvordan vi taler om og tænker på naturen. Det er naturen, der kommer i fokus og ikke mennesket, hvilket må siges at være noget af et paradigmeskift. Ydermere er det væsentligt, at økokritikken forsøger at være mere end blot en litteraturteori, da den ansporer til konkret handling fra læseren, så den ikke blot danner grobund for en akademisk tilgang, men også fører til deciderede ændringer i læserens handlingsmønstre (Gregersen & Skiveren, 2016, s. 23)

Desuden mener jeg, at økokritikken i stigende grad bliver mere rodfæstet, da der skyder forskellige grene fra stammen, der nok peger i forskellige retninger, men altid er rundet af det samme fokus på naturen. I dette speciale har det særligt været givtigt at inddrage den gren af økokritikken, der beskæftiger sig med Heidegger, hvorfor økokritikken med den specielle vinkel har formået at forene nogle essentielle tanker, der har gjort det muligt at koble de eksistentielle spørgsmål med de økokritiske. Man opnår så at sige en økokritisk læsning i en eksistentiel optik, hvor begge begreber spiller sammen og influerer på hinanden, så man bl.a. kan se store linjer i det små og fornemme den eksistentielle tanke bag teksten. Ofte fremhæver Munk netop styrken i det undseelige som ved "Træet paa Digevolden", hvilket understreger relevansen af den Heideggerske tilgang.

Munk og økokritikken

Økokritikken generelt og Kaj Munks tekster komplementerer hinanden, da der er det samme fokus på foretagsomhed. I Munks forfatterskab appelleres der ofte til aktiv handling det være sig i religionsspørgsmål, naturspørgsmål og særligt i modstanden mod tyskerne under 2. Verdenskrig. Endvidere er det via analyserne af de udvalgte tekster blevet tydeligt, at Munk havde et helt særligt forhold til naturen, der nærmede sig det eksistentielle og religiøse, da han i teksterne beskriver, hvordan naturen kan give en art klarsyn. Klarsynet tager i Munks tekster form af at troen kan findes i naturen og omvendt, så de to størrelser griber ind i

hinanden og løfter hinanden så menneskene i Munks tekster ikke behøver vælge side, men kan finde mening i den blotte tilstedeværelse i naturen.

Det er den samme vekselvirkning, der finder sted imellem naturen og kulturen. De to udgør ofte de skarpt optrukne fronter i den økokritiske debat, men bliver i Munks tekster gradvist forbundne i hvert fald i de succesrige situationer som ved Gunhilds selvaccept, Johan fra æ Havbjerges harmoni med naturen og træet på digevoldens rodfæstethed. I de nævnte eksempler bliver den vestjyske kultur indfanget i sammenspil med naturen, så der opstår en art kulturel natur eller en naturbestemt kultur. Munk beskriver det vestjyske sindelag og kulturen og inkluderer deri naturbeskrivelserne, fordi naturen spiller ind i kulturen og menneskenes liv og levned, på sådan en vis, at den former dem. Der bliver således skabt et eksistentielt brydningsrum mellem naturen og kulturen i det vestjyske, hvor den eksistentielle mening med livet som oftest findes i samspil med naturen, der historisk set har betydet meget for egnens livsførelse og udvikling.

Kaj Munk forsøger at minde om naturens indflydelse på kulturen og historien, så den ikke blot får en tilbagestående og statisk plads i vores samfund men er med til definere os og derigennem samle os både som egn og nation. Man ser den fælles identitetsforståelse på egnsniveauet i alle af de udvalgte tekster, der nok kan fremstå fremmedgørende overfor det samlede Danmark (måske med god grund), men dog også kan virke samlende. Det samlende aspekt ses i ønsket om at sætte bønderne på dagsordenen og skildre dem og naturen lige så multifacetterede og komplekse som resten af Danmarks befolkning; byerne inklusive. Hvis alle egne og deres befolkninger blev optaget i den danske fælles identitet, ville den fremstå stærkere og mere fuldendt, hvorfor Munk bl.a. satte bønderne på den kulturelle dagsorden. Man kan dog argumentere for, at Munk til en hvis grad i sine skildringer af den vestjyske egn, mere plæderer for byernes forståelse for det vestjyske end omvendt.

Et argument der, ligger lige for, når man diskuterer Munks fokus på det vestjyske, er, at Munk jo ikke selv var fra Vestjylland, hvorfor man fristes til at stille spørgsmål ved hans egentlige kendskab. Jeg vil dog argumentere for, at Munk netop via sin tilflytterstatus mere præcist formåede at skildre samfundet med et mere eller mindre objektivt syn. Sikkert er det dog, at han også via sit virke som præst har fået lov til at bruge sine ord mere bombastisk, end den jyske form ellers tillod. Desuden må man også tage Munks lokale popularitet i betragtning, da den vidner om en accept af både hans beskrivelser og udtryksmåder (Dosenrode, 2015, s. 18).

Det er naturligvis relevant at have datidens tidsånd in mente, da det også har meget at sige for natursynet både dengang og i dag. Den tid som Munk beskriver i sine tekster, var endnu mere rundet af naturen end i nutiden, hvor vores liv ikke på samme vis afhænger af naturen, som man kunne se det i "Johan fra æ Havbjerger". I dag er der ikke samme direkte afhængighed af naturen for menigmand, som der var tale om dengang, hvor befolkningen i højere grad levede af jorden – selvom landmændene i dag selvsagt også er underlagt naturens luner. Endvidere er tidsånden vigtig, da tiden op til 2. Verdenskrig var skelsættende for verdenshistorien, hvilket også afspejles i inddragelsen af Martin Heideggers tanker.

Det står hurtigt klart, at der er et helt konkret sammenfald i Heidegger og Munks forkærlighed for nazismen, da Munk i 30'erne bl.a. i sine rejseskildringer *Vedersø-Jerusalem* skrev: "Bruset hen over Tyskland er et Brus af Aand, lad Verden le ad dets Ariervrøvl, det er Vrøvl og sommetider syndigt, selvdyrkende Vrøvl; men det er også noget andet, et fremfarende vældigt Vejr, lungefyldende, livsbekræftende, tifold attraaværdigere end den dybsindigste og korrekteste Selvmordslogik" (Munk, 1934, s. 150). Munk var tiltrukket af ekstremerne og den samlende effekt, Hitler havde på Tyskland, hvilket ifølge Safranski også var tilfældet for Heidegger: "det var mere end politik, det var en ny akt i værenshistorien. Med Hitler ser han en ny tid begynde" (Safranski, 1998, s. 253). De to mænd var således begge grebet af den revolutionsprægede tid, der lovede forandring og genopretning af orden og mening, der for mange var blevet væk som følge af 1. Verdenskrig. Heidegger blev en fast del af det nazistiske parti og har aldrig senere undskyldt for hans tilknytning (Kirkeby, 1995, s. 404). Munk ændrede imidlertid som bekendt holdning til Hitler og nazismen og blev regulær modstander af begge, hvilket tydeligt kom til udtryk i de store dramaer *Han sidder ved Smeltediglen* og *Niels Ebbesen* men også i særdeleshed i hans digtning (f.eks. August) samt journalistik (Dosenrode, 2015, s. 25, 28).

Det er dog ikke sammenfaldet i begges optagethed af Hitler, jeg ved nærmere eftersyn finder mest interessant, da det også er yderst givtigt at knytte Munks tekster sammen med Heideggers filosofiske tanker. De to herrer har ved nærmere eftersyn mange lighedspunkter, på trods af deres meget forskellige udtryksmåder. Ved begge ses der er en dyrkelse af den livsduelighed, der forbindes med bondestanden. Derfor berømmer både Munk og Heidegger bøndernes arbejdsomhed og ikke mindst deres nære forbindelse med naturen, der bl.a. ses i Heideggers fokus på landbruget og den umiddelbarhed den bringer menneskene: "The peasant woman, on the other hand, has a world because she dwells in the overtness of

beings” (Garrard, 2012, s. 34). Det er den samme kerne, Kaj Munk fokuserer på i sine skildringer af bønderne, idet man som nævnt ovenfor fornemmer, at de hele mennesker er dem, der lever med og i naturen, som Gunhild og Johan fra æ Havbjerg. Både Munk og Heidegger appellerer således til, at man reflekterer over sit liv, og om man rent faktisk lever fuldt ud og ikke blot går med strømmen. Heidegger argumenterer for dette i en sværttilgængelig filosofisk terminologi, men vinder alligevel indpas i vesten, hvorimod Munk spreder sit budskab i en lettilgængelig tone enten på scenen eller i litteraturen. Der er dermed store kontraster mellem Munk og Heidegger, men altså også lighedspunkter, der knytter dem sammen – både med hensyn til den typiske tidsånd og på et mere eksistentielt plan.

Imidlertid er der også komplikationer i de to herrers berømmelse af bønderne, idet de i deres beskrivelser af bondestanden netop placerer dem i en standsmæssigt afgrænset kasse. Munk tegner som opgaven viser nok et multifacetteret billede af bønderne, men placerer sig dog over dem, idet han indtager iagttagers (alvidende) rolle. Den samtidige Spengler beskriver bondestanden som en nødvendig samfundsklasse, der skal være fundamentet for nationen og dens historie. Dette falder sammen med de nazistiske tanker om: ”at hver stand har „en opgave i folket ligesom bladet, grenene og rødderne på træet”” (Tingsten, 1967, s. 86), hvilket foruden at have en foruroligende økokritisk ordlyd, på sin vis kan perspektiveres til både Spengler, Heidegger og Munk. Selvom Munk tydeligvis har stor respekt for bønderne og tillægger dem megen magt, kan man dog ikke undgå at fornemme en umærkelig overlegen tone i nogle af hans værker. Bønderne beskrives i alle de inddragne tekster som livsduelige og arbejdsomme men også til tider naive og ureflekterede, som det ses i ”Høstrosen”: ”Kre Sandknog havde aldrig før haft Tid til Luksus som Tanker og Følelser. Livet havde for ham været en Række af Kendsgerninger, Selvfølgeligheder” (Munk, 1958, s. 200). Samtidigt med at Munk understreger Kre Sandknogs arbejdsomme liv, kommer han også i sin enkelhed til at fremstå en anelse simpel. Her bliver Munks samfundsposition som præst endnu engang relevant, da han netop igennem sit erhverv var anderledes belæst end sine sognebørn. Den samme problematik kan man argumentere for i Heideggers tanker omend i mindre tydelig grad, da han beskriver bøndernes instinktive livsførelse (Morgan, 1999). Dette kan kobles til Munks positive syn på bøndernes umiddelbarhed, der først og fremmest bliver berømmet men også kan fremstå som et mere eller mindre degraderende mærkat. Der ses derved en underlig dobbelthed i Munks beskrivelse af bønderne, der primært er positiv, men også har nogle gråzoner, der taler for en unuanceret standsplacering lidt lig Spenglers.

Alligevel må man dog understrege, at Munk var vellidt af sine sognebørn og den danske befolkning generelt, hvilket ikke vidner om en utilfredshed i beskrivelserne af bønderne – tværtimod. Dertil skal det tilføjes, at tiden unægtelig var anderledes i Munk og Heideggers levetid, hvor klasseforskellene i højere grad var synlige. I dag vil Munks skildring af den arbejdende bonde uden tid til følelser og tanker formentlig fremstå som mere kontroversiel end dengang. Det samme kan siges om Heideggers tanker, der dog udmærker sig ved at være mere eller mindre tidløse, da de omhandler de eviggyldige eksistentielle spørgsmål om vores væren. Endvidere bevæger Heidegger sig mere og mere i retning af, at hans formål med sine teorier ikke så meget er at opnå facitter men snarere konstant at formulere spørgsmål: "begrebet »tænkning«, som skulle være hævet over videnskab og filosofi ved ikke at søge efter et væsen bag alt, der har form af et svar, men fastholde at vi kun kan spørge" (Kirkeby, 1995, s. 412).

Der ses den samme konstante afsøgning og brydning i Munk som person og i hans forfatterskab. Der er en stor kompleksitet i forfatterskabet med flere selvbiografiske træk, der vidner om en reflekteret afsøgning af meningen med livet, som det ses i *Kærlighed og Havet og Menneskene*, der er blevet anerkendt for sine biografiske træk og også først blev udgivet i 1948 efter Munks død: "I sommeren 1926, tre år forinden dette skuespil indsendtes til Det kgl. Teater, hvor det blev forkastet, oplevede Munk en stormende forelskelse i købmandens hustru i Vedersø sogn, hvor han var blevet præst i 1924. Denne hændelse var den primære inspirationskilde til skuespillet *Kærlighed* (skrevet 1926), men har med stor sandsynlighed også haft indflydelse på dette skuespil" (KMF). Munk selv har kæmpet med nogle af de samme store spørgsmål som Pastor Bynke i *Havet og Menneskene*, hvorfor pastorens eksistentielle krise fremstår så velbeskrevet og stærkt. Det er tydeligt, at Munk var en kompleks mand, der til tider følte en splittelse mellem sit kristne kald og sine vitalisme-lignende tanker om det instinktive kraftfulde menneske. Imidlertid mistede Munk aldrig for alvor sin tro men ønskede at forene de to poler, så mennesket i sig selv havde en iboende kraft og ikke udelukkende var afhængig af Guds indgriben. Kristendommen fremstod dog som et konstant pejlemærke for Munk, idet man i biblen blev vist vejen mod det gode, som han skrev i artiklen "Paa Visit hos en Digter: Interview med Dramatikeren Kaj Munk om hans nye Stykke" i Jyllandsposten d. 9.2.1936:

Min kære Hr. Interviewer, kender De mig ikke bedre? Ved De ikke, at det eneste, man med Sikkerhed kan vide, er, at man intet ved; det gælder om hele Tilværelsen, og i ganske særlig Grad om den ikke ubetydelige Del af den, som hedder mig. Jeg er ikke Oxfordmand, jeg er ikke Stauningmand; jeg er kun een Ting, nemlig Livets Mand, vi kan ogsaa sige religiøs; man ved aldrig, hvor man har mig, og jeg har ogsaa selv den Lykke ikke at vide nogen Sinde, hvor jeg har mig selv. Og nu kan De tro mig, hvis De vil, og ogsaa tro mig, hvis De ikke vil, men det er den eneste Egenskab ved mig, jeg er en Smule vigtig af. Spørg saa løs. (Munk, Kajmunk.aau.dk, 1936)

Munk pointerede dermed, at han var "Livets Mand" men kobler betegnelsen sammen med det religiøse. Dog bekender han sig også til den Sokratiske tankegang, der i netop denne sammenhæng også spiller sammen med Heideggers, da vigtigheden af at forholde sig åbent til livet bliver understreget. I og med at Munk beskriver sig selv som livets mand og endda fremhæver, at han ofte ikke selv ved, hvad han egentligt mener, stemmer i med Heideggers eksistentielle værenstanke. Heidegger fremdrager netop vigtigheden af at leve og beskriver den som den eneste måde at opnå en autentisk i-verden-væren: "væren er noget, man kan forholde sig til ved at *leve*" (Kirkeby, 1995, s. 406). Det er i denne henseende, at koblingen mellem Kaj Munk og Martin Heidegger fremkommer tydeligst, hvilket også de foregående analyser viser, da netop disse aspekter bliver manifesterede i de livsduelige karakterer: Gunhild, Johan fra æ Havbjerger, træet på digevolden og lyngen i "August".

Begge mænd finder altså meningen med livet i det at leve, hvor Munk for sin del inkluderer kristendommen, tager Heidegger afstand fra den og finder i stedet sin "religion" i de filosofiske spørgsmål. Således kan man fristes til at mene, at begge stiller det store spørgsmål om meningen med livet, og Munk til dels finder svaret i kristendommen og naturen, hvor Heidegger finder at meningen ligger i selve spørgsmålet.

Dermed fremstår kompleksiteten i Munks forfatterskab komplet. Der bliver stillet dybe eksistentielle spørgsmål og fremstillet interessante nybrud i natursynet, på trods af at det fremkommer i et mere eller mindre lettilgængelig format. Der er en særlig folkelighed over Munks tekster, hvilket for alvor adskiller ham fra filosoffer som Heidegger og sætter ham i en mere konkret og jordnær kategori på trods af, at tankerne stadig er dybe. Munk satte, som opgaven viser, pris på det jordnære, men var sig bevidst om de store tænkere og tidens ånd. Han lod sig dog ikke let manipulere eller imponere: "I sit Forsvar for Tilværelsens Tilværelse

slaar den højt belæste Stiftsprovst om sig med Navne paa Vise fra alle Lande; i dette Galleri af Berømtheder er der eet Navn, der alt for ofte savnes; det er kun sjældent, der er blevet Lejlighed til at nævne Jesus midt imellem Aliotto og Montaigne og Heidegger og Husserl og Conrad-Martins og Streeter og Morgan" (Munk, Kajmunk.aau.dk, 1935). I citatet ses endnu engang Munks pejling efter Jesus og kristendommen, der fungerer som en håndgribelig vejviser for tilværelsens tilværelse. Imidlertid er det her vigtigt at vende tilbage til det tidligere citat, hvor Munk beskriver sig som livets mand, da man i dette kan fornemme en åbenhed overfor andre menneskers livsførelse. Jeg mener, at opgaven viser, at Munk havde et ønske om, at alle hver især fandt deres egen mening med livet, levede fuldt ud og var tro i mod sig selv, hvad enten det betød en bekendelse til kristendommen eller ej: "der skød Gunnar Gunnarsson sin flammende Manke op, saa man for Livstid kom til at agte hedt Hedenskab langt over lunken Kristendom" (Munk, 1942, s. 243). Man skal alle stræbe efter først og fremmest at være en livets mand eller kvinde, hvilket selvsagt komplementerer Heideggers værenstanke om det autentiske liv væk fra man'et.

Munk var en kompleks person og forfatter. Han var en alsidig kunster, der udbredte sig indenfor næsten alle litterære genrer: journalistik, prosa, digte, dramaer og prædikener m.m. Det var dog ikke blot genremæssigt forfatterskabet var komplekst. På baggrund af det foregående analyseafsnit og diskussionen kan man på indholdssiden se flere forskellige strømninger såsom de konservative og vitalistiske tanker, selvom der også altid har været en klar og konstant religiøs eller eksistentiel line i værkerne. Der er således flere forskellige bevægelser i Munks forfatterskab, der ikke umiddelbart synes at komplementere hinanden, idet de til tider fremstår som direkte modstridende. Derved ses der også flere brydninger i teksterne, som i *Havet og Menneskene*, der helt tydeligt er et eksempel på de modsatrettede strømninger og idéer Munk arbejdede med. Jeg mener dog, at kompleksiteten og de umiddelbart uforenelige diskurser bevirker, at værkerne er dybere og mere interessante i deres uforudsigelighed. Ydermere er der talrige eksempler på, at Munk låner fra den ene og den anden tradition, og dermed forsøger at skrive sig ind i veletablerede litterære cirkler – det folkelige gennembrud med Aakjær, romantikken med Oehlenschläger etc. I inspirationen fra andre forfattere kan Munk til tider virke en anelse uoriginal, hvilket han dog råder bod på i sine dramaer, hvoraf nogle fremstår mere formfuldendte og nyskabende.

Imidlertid er det slående, hvordan Munk er sig selv og sine til tider højspændte toner bevidst. Flere steder kommenterer han på humoristisk vis på de meget seriøse scener, som da

Frk. Andersen i *Havet og Menneskene* afbryder Pastor Bynkes opgør med Gunhild: "Undskyld, hvis jeg bruser ind midt i et sjæleligt Gennembrud". Den ironiske degradering viser et humoristisk blik fra Munks side, hvilket er med til at gøre stykket mere tilgængeligt. Ydermere virker selvironien forløsende på læseren, da der med få ord bliver løst op for anspændtheden. Med Frk. Andersens kommentar parodierer Munk således sig selv, og gør opmærksom på, at han er sig bevidst om, at stykket er tungt belæsset med eksistentielle spørgsmål, der kan virke svære og uoverstigelige. Ved så åbenbart at gøre grin med sin egen tematik, formår Munk at ramme den lune humoristiske tone, der gør livet lidt nemmere at leve med. Samtidigt bevirker den selvironiske kommentar, at værket fremstår mere komplekst. Det er denne type kompleksitet, der er typisk for Munks forfatterskab. Han arbejder konstant med flere lag, og berører essentielle og dybe emner men ofte ud fra en let og relaterbar indgangsvinkel. Så man som i "August" kan få meget ud af de blotte naturskildringer af lyngen, men også kan få en langt mere kompleks historie fortalt både om mennesket, naturen og livet.

Det er i denne henseende, at det er givtigt at inkludere en teori som økokritikken, der i sit fokus åbner op for nye læsninger eller andre optikker. Jeg har i dette speciale opdaget koblinger, der ikke havde været åbenlyse i andre læsninger, og jeg har fundet frem til en meget dybere og eksistentiel konception af Munks forfatterskab. Via den økokritiske bearbejdning af Heidegger, mener jeg at have fundet, at Munks natursyn var nært forbundet med hans livssyn, der i sin essens opfordrede til at leve livet med alt, hvad det indbefatter. I et krydsfelt mellem sorger og glæder, kultur og natur skulle man uanset hvilken overbevisning, man var af, kunne sige, at man var en livets mand.

Konklusion

I specialets indledning citerede jeg slutningen fra *Høstrosen*, der fortæller, hvordan en sart rose i den jyske sandjord får bonden Kre Sandknog til at opdage en større mening med livet og naturen. Scenen er sigende for hele specialet og økokritikken i sin helhed, da teorien har åbnet op for en ny forståelse af Munks forfatterskab. Jeg har fundet frem til, at Munks natursyn har været af en ganske særlig karakter, da den har viklet sig ind i hans generelle livssyn. Analyserne har alle vist, at Munk kædede naturen sammen med kulturen, så der opstod en vekselvirkning, der styrkede begge. Naturen formår dermed at virke som altoverskyggende med oversvømmelser og storme, samtidigt med at den i et respektfuldt forhold er underlagt menneskets dyrkning og pleje. I samklngen mellem naturen og kulturen har mennesket muligheden for at leve fuldt, hvilket analyserne og diskussionen har påvist, var Munks kongstanke.

I inddragelsen af økokritikkens behandling af Martin Heideggers værenstanker, har jeg i endnu videre grad haft mulighed for at åbne op for en eksistentiel læsning af Munks forfatterskab. Der har således formet sig en treenighed mellem den elementære økokritik, Heideggers tanker og Munks særegne forfatterskab, der på trods af de spredte linjer har tegnet et samlende og helstøbt billede af Munks natur- og livssyn. Jeg kan konkludere, at Munk i sit virke som præst i Vedersø har fået et enestående indblik i menneskene og naturen der, hvilket har præget hans natursyn i høj grad. Han læste naturen ind i menneskene og optog naturen i egnens og menneskenes generelle liv, selvforståelse og kultur. Han fandt selv styrken i naturen og religionen, som han føjede sammen, så de fremstod som pejlemærker for hans livsførelse, der på trods af tvivlsperioder, konstant pegede i retning af livet for livets skyld. Disse pointer er fremkommet i sammenspil med inddragelsen af Heidegger, der ydermere har givet et unikt indblik i tidsånden i mellemkrigstiden og op igennem 2.verdenskrig. Specialet har vist, at Munk og Heideggers idéer på trods af meget forskellige tilgange komplementerer hinanden i sådan en grad, at de til tider fletter sig sammen. I værensspørgsmålet og i teknologikritikken, fastholdt begge mænd et konservativt standpunkt, der ophøjede de gamle landsbrugsdyder og de umiddelbare og livsduelige mennesker, der levede sammen med naturen. Både Munk og Heidegger afsøgte, hvad det vil sige at være til i verden, og hvordan man i erkendelsen af sin egen eksistens blot kan leve fuldt ud fra sin bedste overbevisning. De mente således begge, at man skal fralægge sig den

lammende selvrefleksion for i stedet blot at leve autentisk og med øje for, at man ikke blot følger med strømmen. Man skal ikke være som bladet i vinden, men som træet på digevolden.

I den økokritiske/Heideggerske læsning af Munks tekster har jeg således påvist, at økokritikken er en relevant litteraturteori, der på trods af det brede fokus kan frembringe meget klare og håndgribelige pointer. Ydermere har specialet illustreret, hvordan den bevidste tilgang til naturen ikke blot er et varmt emne i tiden men har været på dagsordenen i mange år. Munks natursyn stemmer tydeligvis overens med de moderne økokritiske tanker, da man i alle analyserne har kunnet konkludere, at naturen ikke er underlagt mennesket hverken fysisk eller værdimæssigt. Jeg kan således slutteligt konkludere, at ligesom det var tilfældet for Kre Sandknog, så havde rosen i særdeleshed også meget at sige Kaj Munk.

Litteraturhenvisning

Aakjær, J. (1916). *Kalliope.org*. Hentet 2016 27-4 fra Kalliope.org:
<http://www.kalliope.org/da/digt.pl?longdid=aakjaer2002051801>

Andersen, L. P. (2014). For livets skyld. *Nordica*, 31, s. 183-219.

Andersen, L. P. (2011). Rapport om vitalismeforskning. *Nordica*, 28, s. 231-245.

Andersen, L. P. (2010). Vitalismen i dansk litteratur og kultur 1900-1950. *Dansk Noter* (4), s. 28-32.

Auchet, M. (2007). Kairos eller det gunstige øjeblik. *Munkiana* (36), s. 10-31.

Auchét, M. (2015). Kaj Munk - En dramatiker i og udenfor tiden. In S. Dosenrode, *Kaj Munk Manden og Værket* (s. 37-127). Aalborg: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Baggesen, S. (2013 11-1). *Den Store Danske*. Hentet 2016 28-4 fra Den Store Danske:
http://denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Litteratur/Dansk_litteratur/1800-70/Steen_Steensen_Blicher

Barry, P. (2009). *Beginning theory*. Manchester: Manchester University Press.

Bibelselskabet. (u.d.). Hentede 4. 4 2016 fra Bibelselskabet:
<http://www.bibelselskabet.dk/BrugBibelen/BibelenOnline.aspx?book=jer&id=1&chapter=1b&order=jer1&bookpos=24>

Bibelselskabet. (u.d.). Hentede 4. 4 2016 fra Bibelselskabet:
<http://www.bibelselskabet.dk/BrugBibelen/BibelenOnline.aspx?book=jer&id=1&chapter=1b&order=jer1&bookpos=24>

Bondebjerg, I. (1984). Verdenskrise og kulturkamp. I G. Agger, I. Bondebjerg, A. H.-V. Gemzøe, H. J. Nielsen, & A. B. Richard, *Dansk litteratur historie 7* (s. 337-547). Gyldendal.

Clark, T. (2011). *The Cambridge introduction to literature and the environment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Collin, F. (2003). *Konstruktivisme*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.

Cooper, D. E. (2005). Heidegger on Nature. *Environmental Values* (3), s. 339-51.

Dosenrode, S. (2015). Kaj Munk - Et rids. In S. Dosenrode, *Kaj Munk - Manden og Værket* (s. 13-37). Aalborg: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Dosenrode, S. (2015). Kaj Munks politiske ståsted - en mand i en ekstrem tid. I S. Dosenrode, *Kaj Munk - Manden og Værket* (s. 247-289). Aalborg: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Figal, M. (2010). *Martin Heidegger - En introduktion*. Forlaget THP.

Frandsen, J. N. (2012 21-12). *Den Store Danske*. Hentet 2016 27-4 fra Den Store Danske:
http://denstoredanske.dk/Dansk_litteraturs_historie/Dansk_litteraturs_historie_3/Det_folkelige_gennembrud

- Fritzbøger, B. (17-3- 2015). *DenStoreDanske*. Hentet 11-4-2016 fra DenStoreDanske : http://denstoredanske.dk/Natur_og_miljø/Skovbrug/Danske_skovprodukter_og_deres_anvendelse/flådeeg
- Garrard, G. (2012). *Ecocriticism* . London: Routledge .
- Gemzøe, A. (2015). Provokerende Traditionalist og Tvivlende Profet . *Nordica* , 32, s. 243-282.
- Gifford, T. (2012). Pastoral, Anti-Pastoral and Post-Pastoral as Reading Strategies . In S. Slovic, *Critical Insights: Nature and Environment* (s. 42-61). Ipswich: Salam Press.
- Glotfelty, C., & Fromm, H. (1996). *The Ecocriticism Reader - Landmarks in literary ecology* . The University of Georgia Press.
- Grøn, A., Garff, J., & Cappelørn, N. J. (22. 4 2015). *Den Store Danske*. Hentede 16. 5 2016 fra Den Store Danske: http://denstoredanske.dk/Sprog_religion_og_filosofi/Filosofi/Teologiske_og_filosofiske_begreber_hos_Søren_Kierkegaard/Søren_Aabye_Kierkegaard
- Gregersen, M., & Skiveren, T. (2016). *Den materielle drejning En (ny) optik i og på dansk litteratur* . Aalborg: endnu ikke udgivet.
- Hansen, N. S. (19. 9 2014). *Danmarks Naturfredningsforening*. Hentede 11. 4 2016 fra Danmarks Naturfredningsforening: <http://www.dn.dk/Default.aspx?ID=8128>
- Heidegger, M. (2004). *Et brev om 'humanismen'* . Informations Forlag.
- Heidegger, M. (2012). *Hvad vil tænkning sige?* Aarhus: Klim .
- Heidegger, M. (1994). *Kunstværkets oprindelse*. Gyldendal.
- Heidegger, M. (1999). *Spørgsmålet om teknikken og andre skrifter*. Gyldendal.
- Heidegger, M. (2000). *Sproget og Ordet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Heidegger, M. (2014). *Væren og Tid*. Århus: Klim.
- Kirkeby, O. F. (1995). Martin Heidegger og Maurice Merleau-Ponty. In B. Rahbek, *Når mennesket undrer sig - Vestlige tanker gennem 2500 år* (s. 402-419). Bogklubben.
- KMF. (u.d.). *Kaj Munk - Studieudgave på web*. Hentede 21. 3 2016 fra www.kajmunk.aau.dk: <http://kajmunk.emergence.dk/tekster/vis/dramatik/880001/Havet%20og%20Menneskene>
- Larsen, P. S., & Mønster, L. (2015). *Dansk Samtidslyrik* . Aalborg: Aalborg universitetsforlag.
- Løgstrup, K. E. (1996). *Martin Heidegger*. DET lille FORLAG.
- Lübcke, P. (2000). Fænomenologi og hermeneutik . In B. Rahbek, *Når Mennesket Undrer sig* (pp. 390-401). Bogklubben.
- Lie, T. (2000). *Tidskriftet for den Norske Legeforening*. Hentet 20-4-2016 fra Tidskriftet for den Norske Legeforening: <http://tidsskriftet.no/article/232756/>

- Mannheim, K. (1969). *Essays on Sociology and Social Psychology*. London: Routledge & Kegan Paul LTD .
- BBC (Producer), Morgan, J. (Writer), & Morgan, J. (Director). (1999). *Human, all too Human - Heidegger* [Motion Picture]. BBC.
- Munk, K. (1958). *Aldrig spørge, om det nytter*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Munk, K. (1942). *Foraaret saa sagte kommer*. København: Westermann.
- Munk, K. (1948). Johan fra æ Havbjerger. In K. Munk, *Kaj Munk Mindeudgave - En Digters Vej og andre Artikler* (s. 159-164). København, Danmark: Nyt Nordisk Forlag.
- Munk, K. (1948). *Kaj Munk - studieudgave på web*. Hentede 2016 fra Kaj Munk - studieudgave på web:
<http://kajmunk.emergence.dk/tekster/vis/dramatik/880001/Havet%20og%20Menneskene>
- Munk, K. (1948). *Kaj Munk - Studieudgave på web*. Hentet 4-4-2016 fra Kaj Munk - Studieudgave på web:
<http://kajmunk.emergence.dk/tekster/vis/dramatik/800001/Kærlighed>
- Munk, K. (11-10-1935). *Kajmunk.aau.dk*. Hentet 5-4-2016 fra Kajmunk.aau.dk:
<http://kajmunk.emergence.dk/tekster/vis/journalistik/281386/#m281386>
- Munk, K. (1936). *kajmunk.aau.dk*. Hentede 24. 5 2016 fra kajmunk.aau.dk:
<http://kajmunk.aau.dk/tekster/vis/journalistik/2100001/>
- Munk, K. (2-9-1936). *Kajmunk.aau.dk*. Hentet 5-4-2016 fra kajmunk.aau.dk:
<http://kajmunk.emergence.dk/tekster/vis/journalistik/70446/#m70446>
- Munk, K. (1948). *Kærlighed*. Danmark: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Munk, K. (1936). *Liv og Glade Dage*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Munk, K. (1949). Navigare Necessè. I K. Munk, *Kaj Munk Mindeudgave - Digte* (s. 193-210). København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck .
- Munk, K. (1934). *Vedersø-Jerusalem Retur*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Ordnet*. (u.d.). Hentede 12. 4 2016 fra Ordnet:
<http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Lokemand>
- Ordnet*. (n.d.). Hentet 14-4-2016 fra Ordnet: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=ARILD>
- Rigby, K. (2002). Ecocriticism. In J. Wolfreys, *Literary and Cultural Criticism at the Twenty-First Century* (pp. 151-78). Edinburgh: Edinburgh UP .
- Safranski, R. (1998). *En mester fra Tyskland Heidegger og hans tid*. København: Gyldendal.
- Sauerberg, L. O., & Barbano, N. (n.d.). *Den Store Danske*. Hentet 2016 йил 25-4 fra Den Store Danske:
http://denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Litteratur/Genrebegreber/science_fiction

Sørensen, V. (2012 йил 20-9). *DenStoreDanske*. Hentet 2016 йил 12-4 fra DenStoreDanske: http://denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Litteratur/Dansk_litteratur/1800-70/Adam_Gottlob_Oehlenschläger

Schatz-Jakobsen, C. (2015). Perspektivskift. I N. G. Hansen, & I. Y. Möller-Christensen, *Etik til fohandling* (s. 61-80). Dansk lærerforeningens Forlag.

Spengler, O. (1962). *Vesterlandets Undergang*. München: Aschehoug.

Tingsten, H. (1971). *De konservative ideene*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Tingsten, H. (1967). *Nazismens og fascismens ideer*. København: Gyldendals Uglebøger.

www.asle.org. (n.d.). Hentet 2015 7-4 fra <http://www.asle.org/discover-asle/vision-history/>

Zahavi, D. (2003). *Fænomenologi*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.

Bilag 1: "Høstrosen"

Det var ikke passeret Kre Sandknog, som de kaldte ham, nogensinde før, hvad der overgik ham i dette Efteraar: han maatte krybe under Dynen. Der laa han nu og dampede; det jog med stikkende Varmebølger igennem ham, og saa hakkede Tænderne af Kuldegys i Gabet paa ham. Ingenting smagte mere, ikke engang Pibeudkradsningen, som det dog, saa længe han kunde huske, havde været en Livsens Nydelse for ham at gennemgumle. Altid havde han saadan hen for sig selv regnet med, at det var noget Kvindagtighed og Skaberi, naar store Mandfolk kravlede til Køjs en Arbejdsdag, men nu lærte han ligegodt, at man kan faa det saadan, at der er ingen andre Steder, man har Hu for at være. Naboerne kom og stod og vred sig i Døren: om Kresten havde faaet et Anfald af Dovenskab? „A skal vel ogsaa have en Fridag engang,“ grinede han mellem to Feberstik; „det har a ikke haft i 30 Aar.“

Det trak ud med Kre Sandknogs Sygdom. Saa stod han op paa Trods. Og faldt om ude i Bryggerset og maatte bæres ind af Konen og de tre største af de hjemmeværende Børn. Næste Morgen vilde han op igen. Du maa da forstaa, Kone, a skal se til Roer og Kartoffler, og hvordan skal det gaa, naar a bare ligger her og er til Pynt? - Det skal der vel ogg være noget, der er, mente Konen. - Ja, Skidt og Møg, svarede Manden.

Saa maatte de true ham med at føre ham til Sygehuset, og det tæmmede ham saa meget, at de igen kunde „stille“ ham i æ Seng.

Kre Sandknogs var meget fattige Folk; Stedet var lille, og Jorden flygtig; men Manden var stærk og sund, og Børn var der ikke mange af, ikke mere end 7. Den ældste, en Pige, Stinne, havde tjent i Præstegaarden og derfra hjemført en Stikling af en stor gul Rose. Den havde hun plantet ved Sydgavlen og faaet til at gro. Det havde ikke været Faderen¹⁰ til Maade. „A er ikke Præst,“ sagde han, „hvad skal a med Roser? det passer sig ikke for Folk som os med Storhed og Skidt.“

Dette Efteraar, da han laa syg, bar den saa dejligt. En af Knopperne, en fyldig bleggylden en, rakte den lige hen foran hans Vindue. Ofte pikkede den paa Ruden om Morgenen og vækkede ham. Den foldede sig et lille bitte Stykke mere ud for hver Dag, der gik, men blev

ellers ved med at være sig selv, lige fin og munter og ufortrøden, i Solskin, i Blæst, i Slud og i Solskin igen.

Kre Sandknog havde aldrig før haft Tid til Luksus som Tanker og Følelser. Livet havde for ham været en Række af Kendsgerninger, Selvfølgeligheder. Men nu var Sygdommen kommen bag paa ham. Han begyndte at undre sig over, at saadan en Præstegaardsblomst havde villet gro ved hans Hjem, skønt det var helt anden Jord. Det var ligegodt sær. Saa undrede han sig over, at den saadan kunde folde sig ud derude i Efteraaret, den fine Blomst. Det var ligegodt ogg sær. Og til sidst begyndte han at ane, at den havde noget at sige ham.

(Nationaltidende. 18.10.1936)

Bilag 2: "August"

Jeg er kun Lyngen, ikke regnet stort.
Hvor det er muligt, sættes jeg paa Port.
Glemte er forlængst det gode, jeg har gjort.

Men dengang Menneskenes Uforstand
gav Egene til Pris for Savens Tand
og aabned Agren for det vilde Sand,

¹¹da Danmark lagdes blot for Skæbne vred,
da var det mig (som ingen regned med),
der drog til Felts for Landets Liv og Fred.

Kun ringe var jeg, let at overse,
vant til at døje Ringeagt og Spe —
men tænkte: Den ler bedst, der sidst kan le.

Saa sandt det var mit Hjem, mit eget Land,
saa vidste jeg: „Hvad komme vil og kan,
jeg holder Stand, bli'r ved at holde Stand.“

Og Blæsten ruskede min brune Lok,
og Sandet gnavede min sorte Sok,
men jeg gik paa og løftede i Flok.

Den høje Rug var gaaet rent i Staa,
og Egens Kæmpekuld paa Valen laa.
Tit hvor de store falder, staar de smaa.

Det gale Sand jeg læede i Hi,
og Stormen, der fo'r fløjtende forbi,
udtømte nytteløst sit Raseri.

Var Tørken hvas imod mig, Frosten haard —
i onde som i knap saa onde Kaar
jeg stod mig, Hundredaar paa Hundredaar.

„Hvor gold, hvor grim!“ har tit de om mig sagt.
Men slaas man for sit Liv med Overmagt,
saa bli'r der ikke Raad og Tid til Pragt.

Dog grim er ikke Ordet om mig just,
naar under Lokemandens Flimrepust
jeg henter Kroningskaabe hos August.

Se, hvor jeg blaaner rødt og rødmer blaat
og klæder Knøsen Jylland fuldt saa godt
som Mælkevejens Sølvslæb Himlens Drot.

¹²Ak, und dig, travle Vandringsmand, et Hvil
i Mos og Lav, hvor ydmygt Potentil
dig hilser med sit lille Solesmil.

Jeg lader Timian danse om din Fod.
Jeg lader Myntens Dufte slaa dit Blod
og hilder dig for Spøg i Ulvefod.

Mens Tranbær-Barnekinden rød og trind
paa Mossets Pude sødt er slumret ind,
basuner Revlingen sin Negerkind.

Dagvaagen titter Tyttebærret frem,
men Blaabær søger nedre Egenes Gem
blufærdig i sin Drøms blaa Natteem.

Og kast saa Blikket i et Urkokskøjt,
der splintrer Luften lig en Spoves Fløjt,
frem over Bakken ind i Himlen højt.

Forlad mig, at jeg kvæder selv min Pris.
Men egentlig er jeg et Paradis;
i hvert Fald Slangen har jeg som Bevis.

En Himmel er jeg — og alligevel;
med Ild og Traktorplø og Fyrretræl
skal jeg nu slaas ihjel, skal slaas ihjel.

Nuvel! at klynke aldrig var min Skik.
Kun lad mig sunde mig et Øjeblik.
Maaske jeg sejred størst, dia jeg forgik.

Jeg husker jo, at der, hvor jeg nu staar,
laa Skov og Mark engang i Danmarks Gaard.
Og i min Død jeg drømmer om en Vaar,

da Landet, jeg fik frelst, mit Hjertes Digt,
med Korn og Træer atter bølger rigt.
Saa dør jeg gerne. Jeg har gjort min Pligt.

Bilag 3: "Johan fra æ Havbjerge"

De graa Klitter kan se saa milde ud en klar Januardag, naar Solen læner sig ind over dem og uddeler Kærtegn til høj og lav. De er baade fattige og fornøjelige, er Klitterne, Havet slider paa dem fra nedem, og Stormen river dem i Toppen, men de bliver liggende og passer deres Arbejde og klarer sig endda. Det kan tænkes, at Fjenden kommer og happer dem en Nat; men det faar saa være i Guds Navn; hidtil har vi jo da staaet os saa nogenlunde i Kampen, og skulde det ikke vel gaa nogle Aar endnu? Fattigere er vi jo heller ikke, end at de magre Faar finder til Livets Ophold paa vore Sider; Haren rusler rundt mellem Hjælme og Marehalm og graver sig let en Seng i vort lune Sand, og Ræven lader sin røde Lue spøge hen over vore graa Flader. Om det saa er Poesien, saa kommer den tumlende paa Besøg hos os med Sneppen hvert Foraar og Efteraar, og Aaret rundt spiller Religionen paa sit store Orgel her vesterude. Men det ved Børnene ingenting om; de finder Rav ved vor Fod og plukker Sortebær ved vort Bryst og hopper Paradis paa vor Mave, og Hugormen løfter sit Ansigt og siger, at der skal ogsaa være en Slange i Paradiset. — Og dermed ler alle Klitterne til den, der har Øre for deres Latter, og den, der hører den, ler ogsaa og er i godt Humør.

*

Saadan en Januardag er det i Dag, da jeg kommer fra Johans Begravelse. »Gamle Johan« sagde vi, og saa blev han endda kun 59 Aar. Nu er de vel ved at klappe Skovlen hen over Tuen paa Husby Kirkegaard. Præsten holdt en pæn Tale ved Kisten og foredrog ud af Ritualiet, hvordan Herren tog sig af de gamle hebraiske Konger og førte dem til sagte rindende Vande. Kirkeklokken har viet Graven, og Degnen og tre af det hundredtallige Ligfølge bekræftet, at »dejlig er Jorden«. Og Klitterne har staaet Æresvagt hele Tiden med deres rene, trohjertige Smil. Jo, gamle Johan har faaet sig en Begravelse, saa skøn som han kunde ønske sig den. Og alligevel var det ingenting værd altsammen, hvis der ikke til sidst var sket noget uhørt — at en af de stille, sortkravede Fiskere pludselig gjorde et Skridt hen til Graven og gav sig til at holde en Tale. Den lød saadan Ord for Ord:

»Johan havde jo altid et venligt Smil, og det siger vi ham Tak for; han var en god Kammerat.«

*

Alexander den Store blev født i det lille skaldede Makedonien. Han begyndte sin Regering med at underlægge sig hele Grækenland, førte derefter Hæren over Hellespont, erobrede Lilleasien og Syrien, siden Ægypten, gik til Eufrat, blev ved til Tigris, indtog Assyrien, indtog Persien, fortsatte til Indiens Grænse. Kun 33 Aar gammel døde han som Herre over disse uhyre

Strækninger og deres talrige Folkeslag. En Stordaad. Og dog, hvem ved, om ikke, naar det kommer til Stykket, Johans glade Smil under alle Forhold var en endnu større Bedrift?

Johans Vaaning er et yderst beskedent lille Hus, der ydmygt tigger sig lidt Læ til af Klitterne. En mager Plet Jord omgiver det. Man kan vel narre den til at føde en Ko og et Par Faar. Er Huset lille, er Familien til Gengæld stor. Jeg har et Par Gange prøvet at tælle Børnene; men naar jeg er naaet til 17, er min Taalmodighed hver Gang sluppet op. Og Huset er sandelig ikke større indeni end udvendig. I Opholdsstuen bliver Kakkelovnen hver Sommer taget bort for at give bedre Plads. Og saa er det endda om Vinteren, de er rigtig mange; for da er der jo ikke Brug for Knægtene som Hjorddrengene ude omkring paa Gaardene. Saa skal den lille Stue altsaa rumme Kakkelovnen og Bord og Stole, en Slagbænk, et Skab, en Tospænderseng og en Vugge, Johans Gevær under Loftet og hans Rok med Ravbor i Hjørnet, den store Hønsehund Bob og de daglige 10 Personer, Gæster, der drikker Kaffe, og Rævebælge, som hænger til Tørre ved Kakkelovnen.

For en anden en, der stak Næsen indenfor blot et Kvarter for at faa den uundgaaelige Kaffe, inden Jagtturen begyndte, kunde det synes broget nok. Men Johans Smil lyste over det hele. Naar den sidst ankomne stak i et Vræl i Vuggen, naar de større Børn nuffede til hinanden for Løjer, naar Bob opførte Krigsdanse af Jubel over, at nu skulde det nok gaa løs igen, sagde Johan et faderligt: »Nej, holdt nu!« ud i Verdensrummet, og gik saa videre med sin Fortælling uden at tage sig af, om Advarslen naaede frem til rette Vedkommende og dér blev respekteret.

Den Mand kendte ikke til Irritabilitet; daarlige Nerver var noget, han højst havde læst om i Avisen. Og dog var han langt fra nogen Kæmpe af Helbred; den ene Nyre havde de skaaret ud af ham i København, og hvordan havde den anden det? Og hvor skal Brødet komme fra til de mange Munde, Brød og Klæder og Brændsel til Vinteren?

Det skal altsammen komme af det gode Humør. Er der ikke Aal nok i Søen og Helt i Fjorden og Torsk i Havet og Harer og Ræve i Klitterne? Og i Østenvind er der Rav at finde, som de grove Fingre kan lave de fineste Smykker af; saa slaar Vinden om, og der driver Planker ind, og nogen vil have lavet en Vugge, og andre en Baad. Og en vil have flettet en Sivkurv og en anden have tækket en Længe. Det skal nok gaa. Jo, Johan forstod det; han forstod alt, undtagen at tage sig betalt. Nej, for det var jo ikke noget, det kunde vente til en anden Gang, en ren Bagatel, ingenting at gøre noget ud af, det betyder jo ikke videre. Hvor var han en Gentleman, den fattige Mand. Vi var tre en Gang paa Jagt efter en Ræv paa hans Terræn, den blev skudt for

min Hund, og Johan fik siden solgt den for 15 Kr., og kom med de 5 til mig en Dag; »for der tilkommer jo hver af os en Trediepart.«

*

Alle Naboerne holdt af den glade, hjælpsomme Mand. Havde han en Haandsrækning behov, var det selvsagt, at de var villige. Og Jagten paa deres Jorder overlod de ham som hans Ret Aar efter Aar. Han var stolt af sit pragtfulde Terræn mellem Hav og Fjorde, i Enge og Bjerge. Naar vi kom ud fra Kaffen i den trange Stue, slog han ud med Haanden over sit Rige: »Kom nu snart igen; her er Plads nok«. En dygtig Jæger var han (alene

i 1933 skød han i Klitterne 21 Snepper) og en mageløs Sporfinder; at gaa paa Rævefod efter Morgensne sammen med ham var en Oplevelse! Som han kunde rede de indviklede Kryds og Snirkler ud! Mange Gange gik han milevidt, med Strømperne uden paa Skoene lydløst, til han tilsidst stod lige overfor Mikkell, der laa i Sneen og sov. En Gang, vi fulgtes, greb han mig i Armen; der var pludselig Blod i Sporet: »Her er der minsandten skudt paa ham!« Dette Greb i Armen — jeg glemmer det aldrig, det var en af mit Livs Begivenheder, et Ridderslag: Jeg var naaet at blive Ven og Kammerat og Ligemand med Husmanden Johan i æ Havbjerg. Jeg husker en anden Gang — men hvad kan det nytte at blive ved? Disse Taarer interesserer vel ingen, og det er jo nu forbi.

*

Det var en Dag for et Par Aar siden, da han sad paa en Husryg og tækkede, at Døden ringede første Gang. Var det den Nyre, den Nyre? Han følte med eet, at han ingenting følte i hele den ene Side. Alligevel kom han ned og fik fat i en Kæp og stolpret sig hjem og i Seng. Og saa lo han: Det gik nok over igen, og snart var han atter oppe og humpede op og ned ad Klitterne med en Stok i den ene Haand og en Bøsse i den anden. De grove Mesterhænder mistede ikke Kunstfærdigheden og Sikkerheden. De blev ved at aflokke Ravet, som Havet hentede op til ham fra sine Dybders Gaade, dets skønne Hemmeligheder. Og selv da han ikke længere kunde faa Bøssen til Skulderen — det var i November engang, jeg besøgte ham. »Lad dog være med at tage Bøssen med,« sagde hans Kone til ham; »du kan jo ikke en Gang sigte paa Ræven«. »A kan da altid forskrække ham,« sagde Johan og lo. Og da saa jeg havde forkludret min Chance, og Chancen løb over Plantagevejen foran Johan, sprang Bøssen op af gammel Vane og knaldede sort, og der laa Mikkell paa Valen. Han kom nu op igen og forsvandt, vistnok ind i en Grav, og Johan, ukuelig, laa paa den bare Jord, saa lang han var, den Dag og den næste med, mens vi andre grov, til vi langt inde i Bjerget — o Triumf! — traf paa den røde Skat.

*

Man er jo ikke blot Jæger og Digter, men ogsaa Præst. Hvad havde Johan nu med Gud at gøre? Han var en højst interesseret Mand, fulgte i Aviser og Naboens Radio med i, hvad der skete i Verden, og havde et sundt Begreb om en Masse Ting. Kirken søgte han ved Børnenes Daab og Konfirmationer og Altergange og Bryllupper; men ellers var Tiden jo knap; i flere Somre fik han kun to Timers Søvn i Døgnet, oftest i en eller anden Lade nær ved Sø eller Fjord; Aalekrogene skulde sættes ved Midnat, og røgtes, før Solen randt. Og maaske var det ikke blot Tiden til Kirkegang, det kneb med. Der er Almuefolk, der har en Blufærdighed for at »vise sig«, maaske ogsaa en Sky for at falde Vorherre til Byrde; de sender ham en Tanke af og til og lever ellers under hans Varetægt.

En Gang i September stod vi sammen i en lille Plantage i Husby Klit. Stejle stiger Klitterne til de tre Sider, graa som selve Alderdommen; vestfra sang Havet sin evige Salme, og over os spændte Himlen sin blaa Uendelighed. Da brød det ud af mig: »Hvorfor er alting evigt, Johan, undtagen vi? Alt dette om os forbliver, men vi to er borte om lidt?« »Jeg er da,« sagde Johan og lo; »det maa nu saadan være.« Bagateller, ingenting at gøre noget ud af, det betyder jo ikke videre.

Jeg besøgte ham ind under Jul i Aar. Døden havde ringet anden Gang, saa jeg. Benene vilde slet ikke lystre mere. Aandedrættet var ved at sprænge ham. Aareladninger var forsøgt atter og atter, med ringe Resultat. Men han lo ukuelig og spøjte og fortalte, og Børnene trængtes om ham, og Bob sprang lykkelig om i Stuen, og den mindste stolprede rundt paa Gulvet. »Nej, holdt nu lidt,« sagde Johan gennem Larmen, og hostede og fortalte igen.

*

Og saa ringede Døden da tredie Gang. »Giv mig lige et Blad, Marie,« sagde Johan og smilte, men da Avisen blev rakt frem, var han sunket sammen og uden Bevidsthed. De smukke Øjne, som Hav og Himmel havde skænket deres rene Farve, var ved at lukke sig, det glade Smil skulde ikke mer gøre andre glade.

*

Og dog, naar jeg for Fremtiden gæster det sære Landskab derude, som Havet har avlet med Landet, naar jeg ene, med Bøssen over Skulderen, staar paa en Klittop under Oktobers forrevne og blæsende Himmel med Havbjergene om mig til alle Sider øde og mørke, og mit Hjerte er tynget af Ensomhed og Tvivl og alt det andet, der gør Menneskets Sind tungt, og det

da sker, at Solen med-et bryder igennem, da ved jeg, at Klitternes uforsagte, gode Smil bringer mig Hilsen fra Johan.

Bilag 4: "Træet paa Digevolden"

I Vedersø Præstegaard staar der i det sydvestre Hjørne oppe paa Volden ud mod Marken en gammel prægtig Gran. Det vil sige - prægtig og prægtig, for Folk, der kommer ovre fra Øerne, er den naturligvis ingenting. Har man i Dyrehaven ved København prøvet at lægge Nakken ned paa Ryggen for etsteds oppe i Himlen at finde Spidsen af et Naaetræ, saa veed man, hvad en granvoksen Gran betyder. Men der er visselig ogsaa anderledes Læ og anderledes Jordbund end herovre ved vor nøjsomme og blæsende Kyst.

Granen paa Digevolden staar altsaa ikke Maal med Brødrene inde i Landet, ikke i Rankhed, ikke i Omfang, slet ikke i Højde. Men tager man en anden Tømmestok end den synlige, er jeg ikke viss paa, at den ikke tager Prisen hjem. Naar den blander sin Stemme ind i de danske Skoves Kor: der er et yndigt Land, det staar med brede Bøge, er der en egen ru Klang i den, som tilfører Sangen en Kraft, den i sig selv mangler.

Jeg kan sommetider ængstes for, at de høje Herrer Graner og de brede Damer Bøge histovre i Skovregionerne ikke altid er fuldt nok klar over deres Sammenhæng med Hedens mossede Egekrat og Klitlandets lavstammede Naaetræer. Stormen - det veed jeg i hvert Fald - er rasende paa mit Træ derude paa Digevolden. Den kaster sig imod det og slider og flænger i det med en Vildkøters Styrke, saa det er mig noget af et Under, at det igennem de mange Aar saa stille og stædigt har holdt Stand. Naar Efteraarets piskende Vejre sætter ind, har de andre Træer smidt Løvet, men Granen beholder alle sine Naale, der kun kan virke som Sejl paa en Skude. Højt staar den ogsaa deroppe uden noget at krybe i Læ bag og lige i Vindhjørnet. Havde den saa endda en Pælerod at hage sig fast til Jordens Indre med! Men hvordan kan den i den smalle Vold faa bredt sine Rødder til ordentlig Modstand?

- Ned med dig! hyler Stormen, hvad staar du der og skræver for og bilder dig ind? Hele dette flade Land er mit Land, du har intet her at gøre — en Opkomling er du, en fremmed, og jeg skal blæse dig og alle dine Lige over Ende, saa jeg igen kan fare frit henover, hvad der er mit!

Granen duver og nejer og ranker sig igen. Den giver sig ikke. Den føler, at den har hjemme der, hvor den staar, ja, den bor paa sin egen Grund. Der er ikke langt til Mosen, hvor Oldtidens Egestammer rækker sig i deres Tusindaarssøvn, kun faa Spadestik nede. Jo, det er godt nok gammelt Skovland, dette. Her har de brede Bøge og knudrede Ege haft Hjemret fra Arilds Tid.

Danskernes sorgløse Brug af Øksen, vor egen Uforstand og Mangel paa Fremsyn hjalp Storm og Sandflugt til at tvinge Skoven til at vige, men Granen forkynder: „Se, her gror Træer endnu,“ og den strækker sig mellem to Vindstød og spejder ind over Land, hvor Plantagerne vokser: se bare, Skoven kommer igen.

Jeg elsker denne Skovens Forpost ud imod Sandet og det slugvorne Hav. For mig er det lavstammede, bøjede Træ med den piskede Krone højere, rankere, skønnere end nogen Fælle derovre i Læsiden, hvor det ikke koster saa meget at være høj og rank. Ofte, naar jeg selv føler mig stormslagen og øde og mistvivler om det, jeg tror paa og kæmper for, gaar jeg ud og snakker med Træet paa Digevolden og henter mig Mod og Tro i dets levende stærke: Trods alt!

(Flensborg Avis. 19.12.1936)